

FORUM WSCHODNIE

ROCZNIK INTERDYSCYPLINARNY

FORUM WSCHODNIE

ROCZNIK INTERDYSCYPLINARNY NR 8/2020

RADA NAUKOWA

Artur Kijas (Poznań) – p r z e w o d n i c z ą c y, Larysa Arżakowa (Petersburg), Aleksiej Susłow (Kazań), Svetlana Bliznyuk (Moskwa), Grzegorz Błaszczuk (Poznań), Wiktor Braczew (Petersburg), Marek Figura (Poznań), Bartłomiej Garczyk (Poznań), Aleksander Kobak (Petersburg), Mariusz Korzeniowski (Lublin), Siergiej Michalczenko (Briańsk), Tadeusz Pacholczyk (Poznań), Iryna Petrenko (Połtawa), Krzysztof Pietkiewicz (Poznań), Olga Popko (Mińsk), Oksana Prokopiuk (Kijów), Tamara Smirnowa (Petersburg), Bolesław Szostakowicz (Irkuck), Dariusz Szpoper (Olsztyn), Irena Wodzianowska (Lublin), Raisa Zianiuk (Mińsk), Vaja Vardidze (Tbilisi)

RECENZENCI

Grzegorz Błaszczuk (Poznań), Przemysław Dąbrowski (Olsztyn), Marek Figura (Poznań), Oksana Karlina (Łuck), Artur Kijas (Poznań), Monika Sidor (Lublin), Tamara Smirnowa (Petersburg), Siergiej Taranienko (Kijów), Dariusz Tarasiuk (Lublin), Jan K. Witczak (Poznań)

ZESPÓŁ REDAKCYJNY

Bartłomiej Garczyk (redaktor naczelny), Dagmara Moskwa, Piotr Oleksy,
Piotr-Paweł Repczyński (sekretarz), Jan K. Witczak (zastępca redaktora naczelnego)

OPRACOWANIE i KOREKTA TEKSTÓW

Elena Brzezińska, Joanna Nowak

REDAKCJA JĘZYKOWA

Elena Brzezińska (j. rosyjski)
Agnieszka Smólczyńska (j. białoruski)
Dagmara Moskwa (j. angielski)
Roksana Czeszejko-Sochacka (j. polski)

ŁAMANIE, SKŁAD

Tomasz Brończyk Studio StrefaDTP

PROJEKT OKŁADKI

Emilia Lihs

WYDAWCA

Stowarzyszenie Współpracy Polska-Wschód
ul. Marszałkowska 115, 00-102 Warszawa
www.swpw.org

Druk

Tomasz Brończyk Studio StrefaDTP

Wersją pierwotną pisma *Forum Wschodnie. Rocznik Interdyscyplinarny* jest wersja papierowa.

Nakład: 70 egzemplarzy

© Copyright by Stowarzyszenie Współpracy Polska-Wschód 2020

ISSN 2353-5784

Spis treści – Содержание – Contents

Artykuły – Статьи – Articles

- Пётр-Павел Репчиньски, Революция в мировоззрении Николая Бердяева** 5
Пётр-Павел Репчиньски, Революция в мировоззрении Николая Бердяева
Piotr-Pawel Repczynski, Revolution in the worldview of Nikolay Berdyaev
- Joanna Ciesielska, Obraz łotewskiej tożsamości narodowej w dyplomacji publicznej Republiki Łotewskiej po 1998 roku** 17
Йоанна Цесельская, Образ латвийской национальной идентичности в публичной дипломатии Латвийской Республики после 1998 года
Joanna Ciesielska, The image of the Latvian national identity in the public diplomacy of the Republic of Latvia after 1998
- Bartłomiej Garczyk, Rewolucja październikowa 1917 roku w najnowszej polskiej historiografii** 35
Бортломей Гарчик, Октябрьская революция 1917 года в новейшей польской историографии
Bartłomiej Garczyk, The October Revolution of 1917 in the new Polish historiography
- Michał Krzysaniak, Drugie życie kultowych radzieckich komedii na przykładzie wybranych filmów Leonida Gajdaja i Eldara Riazanowa** 43
Михал Кшижаняк, Вторая жизнь культовых советских комедий на примере избранных фильмов Леонида Гайдая и Эльдара Рязанова
Michał Krzysaniak, The second life of iconic Soviet comedies based on selected films of Leonid Gajdaj and Eldar Ryzanov
- Oskar Lasota, Satyra w służbie propagandy. Czasopismo „Krokodil” wobec wybranych zjawisk politycznych w latach 1979–1991** 61
Оскар Лясота, Сатира на службе пропаганды. Журнал «Крокодил» к избранным политическим явлениям в 1979–1991 гг.
Oskar Lasota, Satire in propaganda service. “Krokodil” magazine towards selected political phenomena in 1979–1991

- Krzysztof G o r c z y c a, Zygmunt Waryłkiewicz, zapomniany bohater 1863 r.** 85
 Кшиштоф Горчица, Зыгмунт Варилькевич, забытый герой 1863 г.
 Krzysztof Gorczyca, Zygmunt Warylkiewicz, the forgotten hero of 1863

Przedruki i omówienia – Перепечатка и обсуждения – Reprints and reviews

- Артур Чубур, Лагерь военнопленных и интернированных Стшалково: от первой мировой до польско-большевистской войны. История и память....** 91
 Артур Чубур, Лагерь военнопленных и интернированных Стшалково: от первой мировой до польско-большевистской войны. История и память.
 Artur Chubur, *The camp of prisoners of war and intermediate Strzalkovo: from the First World War to the polish-bolshevik war. The history and memory*

- Две родины Людвиг Пшибло (В. Сильванович, В. Голованова)** 111
 Две родины Людвиг Пшибло (В. Сильванович, В. Голованова)
 Two motherland of Ludwig Pshyblo (V. Silvanovich, V. Golovanova)

- К статье Н. П. Перetyaki „Фридерик Шопен: причастность к юбилею гения” (С. Ксёнжик).....** 126
 К статье Н. П. Перetyaki „Фридерик Шопен: причастность к юбилею гения” (С. Ксёнжик)
 To the article by N. P. Peretyaki “Frederic Chopin: celebrating genius anniversary” (S. Ksionzyk)

- Anna B i e l a n i n a – wspomnienia z blokady** 136
 Анна Белянина - воспоминания о блокаде
 Anna Bielana - memories of the blockade

- Сергей Б е л о в, Новое фундаментальное научно-справочное издание о Татарстане. Рецензия на книгу: Татарстану – 100 лет: иллюстрированные энциклопедические очерки. Казань 2019.....** 151
 Сергей Белов, Новое фундаментальное научно-справочное издание о Татарстане. Рецензия на книгу: Татарстану – 100 лет: иллюстрированные энциклопедические очерки. Казань 2019
 Sergey Belov, *New fundamental scientific publication about Tatarstan. Book review: Татарстану – 100 лет: иллюстрированные энциклопедические очерки, Kazan 2019*

ARTYKUŁY

ПЕТР-ПАВЕЛ РЕПЧИНСКИ

Институт Междисциплинарных Исследований в Познани
piotr.pawel.repczynski@onet.eu

FORUM WSCHODNIE
ROCZNIK INTERDYSCYPLINARNY NR 8/2020

Революция в мировоззрении Николая Бердяева

Streszczenie: Tekst przedstawia koncepcję rewolucji rosyjskiego myśliciela Mikołaja Bierdiajewa. Według niego rewolucja może być traktowana jako przedśmieszek czasów eschatologicznych, które prowadzą do nadania ostatecznego sensu rewolucji, wojnie i historii. Rewolucja stanowi immanentną część apokalipsy historii. Treść zjawiska rewolucji wykracza w wymiar metafizyczny. Filozoficzne rozważania Bierdiajewa o rewolucji należy włączyć w główny nurt aktualnego dyskursu dotyczącego militarystyki, ruchów rewolucyjnych oraz wojen ze względu na ich dużą wartość. Wydaje się to usprawiedliwione w naszych czasach przepełnionych kryzysami, konfliktami, rewoltami i przeczuciem nadciągającego kataklizmu. Przjrzenie się jego poglądom dotyczącym rewolucji i wojny, zawierającym wiele cennych wskazówek oraz prób odpowiedzi na nurtujące nas pytania, wątpliwości i obawy, może okazać się bardzo inspirujące.

Summary: The text presents the concept of the revolution of the Russian thinker Nikolai Berdiaev. According to him, the revolution can be regarded as the threshold of eschatological times that lead to the ultimate meaning of revolution and history. The revolution is an immanent part of the apocalypse of history. The content of the revolution has a metaphysical dimension. Berdiaev's philosophical reflections on the revolution must be included in the mainstream of the current discourse on militarism, revolutionary movements and wars. This seems justified in our times of crisis, conflicts, uprisings and a sense of impending cataclysm. Analyzing and reminding his views on revolution, including many valuable tips and answers to questions, doubts and fears, can be very inspiring.

Słowa kluczowe: metafizyczna koncepcja rewolucji, apokalipsa historii, eschatologiczny aspekt rewolucji

Keywords: concept of the revolution, the apocalypse of history, the eschatological dimension of the revolution.

В тексте представлена идея революции выдающегося мыслителя русского религиозно-философского возрождения – Николая Бердяева, автора оригинальной историософии. По его мнению, революция выступает как сцена внутреннего апокалипсиса истории. В своих работах он часто ссылался на конфликты, войны и революции в перспективе конца света. Это кажется понятным из-за судьбы философа и того времени, в котором он жил. Его преследовали в связи с политическими речами, изгнали

в Вологодскую губернию. Бердяев пережил две мировые войны, три русские революции и гражданскую войну и, наконец, изгнание со своей родины и эмиграцию. Философские взгляды Бердяева на революцию сформировались на фоне социальных, религиозных и культурных изменений на рубеже XIX и XX веков¹, а также во время кризиса революции 1905 года, а потом февраля и октября 1917 года.² Мыслитель рассуждал проблему революции, ее причина, последствий и значения. На эволюцию взглядов на революцию повлияли его контакты со средой³, в которой зарождались семена социальной революции и гражданской войны.⁴

Бердяев считал революцию неизбежной, однако ожидал прежде всего перемен в области культуры, в духовном мире. Он был убежден в необходимости моральных изменений и верил в истинную революционность личности, а не группы или общества.⁵ Поэтому он очень сильно пережил революцию 1905 года. По его мнению, социальная революция привела исключительно к насилию и разочарованию, а затем и к полному моральному упадку. С политической и социальной революцией Бердяев не мог примириться.⁶ Он считал себя революционером духа, был сторонником духовного переворота. Философ высказал пророчество о России, в котором предвидел, что в случае очередной революции она принесет более серьезные последствия: большевики победят и введут террор, разрушающий свободу и гуманизм. Бердяев был лишен иллюзий социалистов, марксистов и коммунистов, что революция означает свободу и справедливость.⁷

Начало Первой мировой войны и Октябрьская революция оставили неизгладимый след на взглядах Николая Бердяева. Он решил оставить политику и сосредоточиться на работе, ведущей к освобождению духа, по-

¹ С. Левицкий, *Российский религиозно-философский ренессанс и сборник, «Вехи», «Алетейя»* 1988, № 2-3; por. S. Mazurek, *Rosyjski renesans religijno-filozoficzny. Próba syntezy*, Warszawa 2008.

² *The Russian Thought After Communism. The Recovery of a Philosophical Heritage*, (ed.) J.P. Scanlan, Armonk-New York-London 1994.

³ Н. Бердяев, *Вехи. Сборник статей о Русской интеллигенции*, Москва 1909.

⁴ В 1902-1904 гг. Бердяев приблизился к «Союзу освобождения», потому что хотел принять активное участие в освободительном и революционном движении, но он не чувствовал идеологической близости с этой организацией, и в этой среде он становился все хуже. Широкие круги радикализующей интеллигенции были отрицательными для партии идеалистов, в том числе и для Бердяева, потому что для них наиболее важными были вопросы духовной культуры, а не социальные и политические проблемы.

⁵ Н. Бердяев, *Константин Леонтьев - философ реакционного романтизма*, «Вопросы жизни» 1905, № 7, с. 165-198.

⁶ Н. Бердяев, *Из психологии русской интеллигенции*, В сб.: *Духовный кризис интеллигенции. Статьи по общественной и религиозной психологии. (1907-1909)*, Петербург 1910, с. 67-78.

⁷ A. Walicki, *Rosyjscy filozofowie wieku srebrnego jako krytycy marksizmu*, w: *Filozofia rosyjska wobec problemów modernizacyjnych*, pod red. W. Rydzewski, M. Bohun, Kraków 1999.

скольку только в духовном измерении видел реальную революцию. В своих речах философ дискредитировал коммунизм как неудачное осуществление христианской коммуны, а революцию - как фиаско эксперимента по построению царства справедливости в этом мире. Социальная революция - это метафора реальной духовной революции. Кроме того, мыслитель выявил новые смыслы коммунизма и революции, которые приобрели новые значения в эсхатологической перспективе.

Коммунистическая система в России была введена путем революции, за которую отвечают все граждане, а особенно высшие слои общества. Бердяев предупредил о возможности кровавой революции.⁸ Он также предсказал, что после победы революции худшие силы придут к власти, враждебные культуре, искусству, религии, науке - одним словом, всем проявлениям человеческого духа. Сама революция была, по мнению российского философа, необходимой, неизбежной и в некотором смысле правильной. Это привело к падению авторитарной власти царя и дворянства. Российская Империя была обречена на упадок, потому что ее основы были полностью разрушены.⁹ [9, С. 16-23] К сожалению, революция привела к опустошению, смерти и страданиям всей нации, подтвердив трагедию российской истории. Как известно, революция основана на дьявольских принципах. Она управляется слепыми силами, и поэтому людям трудно ее контролировать. Террор, насилие, кровавые конфликты, братоубийственные бои - это жестокие последствия такого рода социально-политических потрясений. Неудивительно, что наряду с ужасами мировой войны революция была шоком для государства и нации. Это означало падение империи, государства, системы и конец старой эпохи и объявление нового периода, новой реальности. Следовательно, революция имеет также апокалиптическое измерение и играет роль в процессе окончательных изменений, перехода от старого к новому миру и, таким образом, приобретает эсхатологическое значение. Для многих революция была связана с надеждой на лучшие времена, она должна была оправдать ожидания более справедливого устройства мира.¹⁰

По мнению Бердяева, Россия была вынуждена пройти через тяжелый опыт революции и коммунизма. Анализ истории государства и нации ясно показывал, что этот этап имманентно включен в ее судьбу. Революция была неизбежна, и нет возврата к дореволюционному порядку. Однако только что внедренная система не улучшила положения ни государства, ни нации. Хуже всего оказалось отношение большевизма к культуре, религии и духов-

⁸ Н. Бердяев, *Миросозерцание Достоевского*, Прага 1923, с. 73.

⁹ Н. Бердяев, *Падение священного русского царства*, «Русская свобода» 1917, № 2, с. 16-23.

¹⁰ Н. Бердяев, *Источники и смысл русского коммунизма*, Париж 1955, с. 85.

ной сфере деятельности человека.¹¹ Советская система власти была неприемлема в эстетическом измерении, не говоря уже об этическом. Советская мораль, провозглашая необходимость полного подчинения личности коллективу, подавляла достоинство человека и ликвидировала личную свободу. Поэтому с коммунизмом надо было бороться не вооруженными или политическими способами, а духовными.

Трагедия коммунизма и революции, по Бердяеву, о том, что они показали безуспешную попытку создать рай на земле, что они пытались составить план создания Царства Божьего в этом мире. Парадоксально, проект Царства Небесного, содержащегося в Евангелии, не был внедрен в жизнь христианами и, следовательно, стал пространством, которое использовали большевики.¹² Попытки строительства новой реальности, предпринятые Церковью, закончились фиаско. В этом смысле христиане несут ответственность за успех революции и коммунизма. Большевики решили заменить христиан в процессе внедрения справедливого порядка. За революцию и торжество коммунизма отвечает также элита российского общества, в том числе интеллигенция, ориентированная на различные направления русского религиозно-философского возрождения. Все течения этого движения характеризовались антисоциальностью, закрывались для узкого круга интеллектуалов. Не хватало общения с другими общественными слоями.

Бердяев без сомнений утверждал, что христиане должны реализовать идею коммунизма, тем самым отбирая оружие у большевиков. Однако в триумфе большевистской революции раскрылся серьезный кризис в христианстве.¹³ Большевики вводили идеи коммунизма и социальной справедливости неумело и жестоко. Советская система была построена на основе равенства, что оказалось основной ошибкой коммунистического режима. Истинный коммунизм, по мнению философа, должен строиться в духе Евангелии, основанного на любви, которая предполагает свободу и достоинство каждого человека и, следовательно, индивидуальность, особенности и дифференцирующие характеристики членов общества.

Бердяев боролся прежде всего против коммунистического принципа превосходства общего блага над человеком. Революция и коммунизм разрушали свободу, личность и дух. Здоровая антропология не допускает первенства государства или пролетариата перед человеком.¹⁴ По мнению мыслителя, коммунизм взял на себя роль, функции и задачи, характерные для религиозных систем. Бога заменила в коммуне идея коллектива, связанная

¹¹ Н. Бердяев, *Философия неравенства. Письма к недругам по социальной философии*, Берлин 1923, с. 5.

¹² Н. Бердяев, *Два понимания христианства*, «Путь» 1932, № 8, П. 36, с. 17-43.

¹³ Н. Бердяев, *О достоинстве христианства и недостатке христиан*, Париж 1928.

¹⁴ Н. Бердяев, *Персонализм и марксизм*, «Путь» 1935, № 48, с. 3-19.

с идеей государства, нации и класса. Поэтому коммунизм как религия начал преследовать и уничтожать другие религии как свою конкуренцию. Он видел в них реальную угрозу своей силы и монополии.¹⁵ Коммунизм, введенный революционным путем, действующий как религия, быстро стал тоталитарным. Режим проникал и наполнял своим содержанием всю культуру, все сферы творческой деятельности человека.¹⁶ «Тоталитаризм стал тем, что по своей сути должно быть частным: государство, нация, раса, класс, коллектив, техника. Это источник современной трагедии».¹⁷

Истоки Октябрьской революции Бердяев видел в Первой мировой войне. Революция – это «эпизод мировой войны», – писал он в «Письме о русской революции».¹⁸ В эпоху апокалипсиса, когда приближается окончательное уничтожение, в очищающем тигле революции и бушующего коммунизма, русский народ спасет пламя истины и духовных ценностей, чтобы осветить тьму Нового Средневековья. Философ не терял надежды на то, что именно Россия¹⁹ и православный народ с радостью ведут человечество через последний шторм, чтобы защитить его от четырех всадников «Апокалипсиса» – от войны, вредителей, голода и смерти.

Из вышесказанного вытекает понимание революции и периода большевизма как превращения зла в добро. Их ход и трагические последствия можно рассматривать как чистилище, в котором важные ценности, в мирные периоды затмеваемые повседневными вещами, становятся приоритетными. «Духовные последствия русской революции будут огромными, не только негативными, но и позитивными».²⁰ Философ верил, что период революции и коммунизма это эпоха очищения. При коммунизме были введены ограничения на потребление, использование и другие формы аскетизма. Это можно рассматривать как преддверие для новой духовной эры.

¹⁵ Взгляды Бердяева на важность и роль коммунизма и революции включены во многие из его работ. Прежде всего, он изложил их в книге «Источники и смысл русского коммунизма», а в статье «Истина и ложь коммунизм» («Путь» 1931, № 7, т. 30, с. 3-34), «Vérité et mensonge du communisme», «Esprit» 1932, № 7, П. 1, с. 104-128). Об этом он писал в «Первом письме» – «О русской революции» в «Философии неравенства» (Берлин 1923), в главе «Революция. Социализм» в книге «Мирозерцание Достоевского» (Прага 1923) и в главе «Восхищение революции и порабощения через революцию. Двойная картина революции» в работе «О рабстве и свободе человека» (Париж 1931).

¹⁶ S. Neretina, *Philosophy of culture before and after October*, “Studies in East European Thought” 1994, № 46(3), p. 197-222.

¹⁷ M. Bierdiajew, *Autobiografia filozoficzna*, przeł. H. Paprocki, Кęty 2002, s. 221.

¹⁸ Н. Бердяев, *Философия неравенства. Письма к недругам по социальной философии*, Берлин 1923, с. 15.

¹⁹ Н. Бердяев, *Мирозерцание Достоевского*, Прага 1923, с. 88.

²⁰ Н. Бердяев, *Философия неравенства. Письма к недругам по социальной философии*, Берлин 1923, с. 25.

Конец века, революции, войны, катастрофы, катаклизмы вызывают декадентские настроения и предчувствие приближающегося конца. Бердяев видел в революции и в других проявлениях зла знаки, объявленные в «Апокалипсисе». Культура и цивилизация разрушается, а человечество вырождается. На горизонте появляется библейский зверь. По мнению русского философа, он не имеет индивидуальной формы, а коллективную. Революция, большевистский режим, вырожденные государства, общества, наполненные национализмом, задыхающиеся властью организации - все возможные формы «государства Цезаря» принимают форму зверя. Авторитарная власть, тоталитаризм, порабощение личности, подчинение и эксплуатация человека - они выступают против приближающегося «Царства духа».²¹ Мужество и творческая сила свободы позволяют человеку сотрудничать со Христом в эффективной борьбе против зверя. Революция и война открывают горизонт апокалипсиса. А эсхатологическое сознание позволяет строить Царство Небесное. Человек может подготовить приход этого царства как в индивидуальном, так и коллективном измерении. Через сообщество («соборность») он бесконечно врывается в Церковь и фиксирует в нем бессмертные элементы Царства Небесного, ворота которого зверь не в состоянии нарушить. Благодаря «соборности» сообщество может противостоять угнетению зверя как авторитарной власти вырожденного государства, партии или общества.²²

Мечта коммунистов о создании рая на земле оказалась утопией.²³ Кровавая революция со своей машиной террора и насилия противостоит истинной духовной революции. Такая революция основана на прочных принципах. Речь идет об истинных ценностях и духовном измерении перемен. Аутентичные и глубокие изменения не могут быть вызваны насилием, страхом или террором. Желаемые изменения - это внутренние изменения, происходящие из глубин в атмосфере свободы. «Самая сложная революция, которая еще не состоялась и которая была бы более радикальной, чем все революции, - это личная революция, революция во имя человека, а не во имя той или иной социальной группы: подлинная революция должна быть сменой принципов, на которых основано общество».²⁴

Эта настоящая революция будет проходить только в последние дни. Человечество отвергнет как подчинение человека коллективу (которое имеет

²¹ P. P. Repczyński, *Rosja a Zachód w historiozofii Mikołaja Bierdiajewa*, „Forum Wschodnie” 2013, nr 1, s. 108.

²² M. Bierdiajew, *Królestwo ducha i królestwo cezara*, przeł. H. Paprocki, Kęty 2003, s. 60, tenże, *Sens twórczości. Próba usprawiedliwienia człowieka*, przeł. H. Paprocki, Kęty 2001, s. 237.

²³ M. Bierdiajew, *Królestwo ducha i królestwo cezara*, przeł. H. Paprocki, Kęty 2003, s. 88.

²⁴ M. Bierdiajew, *Niewola i wolność człowieka. Zarys filozofii personalistycznej*, przeł. H. Paprocki, Kęty 2003, s. 138.

место в коммунизме), так и власть капитала (капитализм). Надлежащие изменения выйдут за пределы стран, социальных групп, систем - за пределы всяких идеологий. Революция - это трансформация менталитета. Это происходит в духовном измерении, где чувственный мир превращается в сверхъестественное, вечное. Поэтому такая революция чрезвычайно эсхатологична. Дело в том, чтобы пересечь объективированную реальность. В результате духовной революции, совершенной в последние дни, новое общество будет основано на любви, братстве и творчестве.

Возрождение и трансформация социальной жизни из технократической формы в состояние примирения с принципами персонализма, не будет проходить в форме вооруженной революции (как в случае французской, февральской или октябрьской) или путем применения законов или правил демократических институтов (реформы либеральных государств). Введение изменений возможно, по мнению русского философа, только на пути духовной революции. В целом революция понимается как внезапный и относительно короткий процесс. Когда дело доходит до духовной революции, с ней все по-другому.²⁵ Потому что борьба духа со всеми невзгодами, которые принимают форму объективации, требует времени. Это происходит не по одному сигналу, не по заказу, не под контролем центра управления, а снизу, медленно, добровольно, без спешки, без согласования. Это скорее напоминает процесс ферментации. Однако происходит без навязчивости, насилия, в уединении человека и небольших общин. Духовное движение также сталкивается со многими препятствиями, трудно преодолеваемыми, такими как действия сил, борющихся с усилиями Бога и свободными человеческими творческими актами.

Неудивительно, что мыслитель считается революционером нового типа - персоналистом. Бердяев объявляет начало переворота в мышлении, названном им «персоналистской революцией». Эта революция означает отказ от кандалов объективации, наложенных на человека. Нужно преодолеть ограничения, связанные с детерминизмом. Это также вызов, относящийся к эсхатологическому порядку.²⁶ Спасение человека от опасностей в империи детерминизма - это возвышенная задача, относящаяся к конечным обязательствам. Человек через свою неразрушимость укоренен в вечности. Он выходит за рамки повседневности, временности и переступает пределы земного измерения. Это происходит благодаря несотворенной свободе, которая является основой творческой силы. Созидательный импульс духа

²⁵ R.C. Anderson, *The meaning and religious significance of the concept of creativity in the thought of Nicholas Berdyaev*, Chicago 1960.

²⁶ «Человек - это категория духа, а не природы и не подчиняется природе и обществу. Человек не является частью природы и общества (...), наоборот, общество является частью человека» (Цитата из: Н. Бердяев, «Проблема человека», с. 27).

- это неотъемлемый атрибут человека.²⁷ Опыт освобождения от силы всеохватывающего процесса объективации вписывается в эсхатологическую перспективу.

По мнению философа, опыт коммунистической жестокости открывает вестибюль конца времен. Духовная революция длится с момента призыва Христа построить Царство Божье, но по-настоящему начинается сегодня, в период кризиса цивилизации.²⁸ Революционные преобразования происходят в сверхъестественном измерении. Поэтому красота этой революции заключается не только в том, что она не включает в себя насилия, но также проявляется в тонкой форме духовных восторгов.²⁹ Вот как выглядят свободные акты человеческого творчества, напоминающие хорошие поступки, вдохновение поэтов и создание произведений искусства. Цели духовной революции далеко идущие. Революционные мероприятия проводятся на экзистенциальном уровне и касаются создания Царства Небесного. Нет смысла строить цивилизацию счастья на этой земле.³⁰ История без конца, предсказанного в «Библии», абсурдна. Только конец истории, объявленный в «Апокалипсисе», придает истории человечества конечный смысл. Христианская философия содержит единую концепцию спасения мира. Согласно «Библии», смерть - это ворота в Царство Божье.

Одно из хороших предложений Бердяев нашел в гениальной концепции «общего дела» Николая Фёдорова.³¹ И хотя оценил ее как наивно реалистичную, он решил использовать ее для новой экзегезы библейских книг, содержащих пророчества о конце света. Прежде всего, мы должны предположить, что апокалиптические пророчества основаны на определенной условности. Поэтому их можно рассматривать и изучать как пророческую и писательскую конвенцию. Этот обещанный конец следует понимать не в буквальном смысле. Скорее, нам нужно использовать инструменты литературной критики или библейской герменевтики протестантов. В «Апокалипсисе» следует видеть аллегории, метафоры, гиперболы, параллели, символы и другие художественные средства. Необходимо отвергнуть простые решения - буквальные интерпретации и понимание пророчеств.

²⁷ Н. Бердяев, *Философия свободного духа. Проблематика и апология христианства*, т. I-II: Париж 1927-1928; Москва 1994.

²⁸ М. Bierdiajew, *Koniec Renesansu. Przyczynki do kryzysu współczesnej kultury*, w: *Nowe Średniowiecze*, przeł. H. Paprocki, Warszawa 2003, s. 46.

²⁹ А. Sawicki, *Eschatologiczne aspekty problemu nadziei w koncepcji religijno-filozoficznej Mikołaja Bierdiajewa*, Lublin 1985.

³⁰ А. Ostrowski, *Bierdiajew. Egzystencja w perspektywie eschatologicznej*, Lublin 1999.

³¹ Н. Фёдоров, *Философия общего дела*, Москва-Верны 1906-1913, т. I-II, por. J. Żylina-Chudzik, *Aktywistyczna eschatologia Mikołaja Fiodorowa jako pragmatyczna implikacja jego antropologii*, Kraków 2008.

Уходя от наивности реалистичного признания проблемы Федоровым, Бердяев предлагает перенести конец мира и воскресение из чисто физического и исторического уровня – в экзистенциальный.³² Кроме того, оно требует замены плоской двухмерной эпистемологии новой – многомерной, в которой допускаются иррациональные факторы, экстра-рациональное познание и экстрасенсорное, то есть интуитивное, волевое и эмоциональное. В дополнение к феноменальному опыту нужно учитывать экзистенциальный опыт Якуба Беме, отличающийся внутренностью и мистичностью. Мы должны также заменить классическую логику более насыщенной, которая включает в себя элементы тайны, символы и знаки.³³ Последствия применения такой методологии как для герменевтики «Апокалипсиса», так и всей историографии позволило Бердяеву увидеть в новом свете вопрос о его конце. Его апокалиптическое видение истории стало многомерным. Это позволяет связать мир чувств с миром духа, что приводит к инновационному подходу к концу света. «Апокалипсис» «означает трансформацию мира, в котором человек творчески и активно участвует, означает новое небо и новую землю».³⁴

Историческая революция - это метафора революции духовной. Плодом мыслительного переворота является превращение буржуазной цивилизации в Царство Небесное. Благодаря этой революции апокалипсис превратится в апокатастасис. В этом контексте Бердяев рассмотрел смысл социальной революции. Очевидно, что он не создает ничего нового, не создает жизни и ценностей. Боль и страдание, неотъемлемые составляющие революции, приводят к очищающей рефлексии. По крайней мере, революцию можно рассматривать как прелюдию к эсхатологическим временам, которые приводят к окончательному смыслу революции, войны и истории.

Чтобы обобщить и оценить концепцию революции как имманентного апокалипсиса истории, которая также входит в метафизическое измерение, следует учитывать наиболее важные аспекты. Мыслитель построил последовательную теорию и интерпретацию революции как неотъемлемой составляющей человеческой судьбы. Философские размышления Бердяева о революции должны быть включены в основное русло нынешнего дискурса о милитаризме, революционных движениях и войнах, хотя бы учитывая

³² A. Sawicki, *Poprzez bunt i pokorę. Zagadnienie cierpienia i śmierci w eschatologicznych koncepcjach myślicieli rosyjskich. Fiodorow-Bułgakow-Niesmielów-Karsawin-Bierdiajew*, Białystok 2008, zob. C. Jędrzysko, *Filozofowie tylko interpretowali świat, idzie jednak o to, aby go przemienić. Filozoficzny projekt Mikołaja Fiodorowa i Mikołaja Bierdiajewa*, „Kultura i Wartości” 2013, nr 3(7).

³³ J. Krasicki, *Filozofia i mistyka: N. Bierdiajew i Anioł Ślężak (Angelus Silesius)*, «Точка зрения иностранного коллеги», с. 143-154. Режим доступа: <http://philosophy.spbu.ru> (дата обращения 22.10.2016).

³⁴ M. Bierdiajew, *Zarys metafizyki eschatologicznej. Twórczość i uprzedmiotowienie*, przeł. W. i R. Paradowscy, Kęty 2004, s. 157.

обширную перспективу и пронизательность взгляда, которым он пытался охватить, насколько это возможно, все области цивилизации. Эта теория имеет очень важную особенность - она вырастает из опыта автора. Благодаря этому прекрасно отражает настроение прорыва, революцию и атмосферу декаданса, раскрывает пессимистические предчувствия и нюансы мыслительного процесса. Обращение к его размышлениям о революции, кажется оправданными в наше время, наполненным кризисами, конфликтами, восстаниями и предчувствием надвигающегося катаклизма. Стоит опереться на апокалиптические видения Бердяева. Рассматривая его взгляды на революцию, содержащие много ценных советов и попыток ответить на вопросы, сомнения и опасения, которые нас беспокоят - могут быть очень вдохновляющими.

Literatura

- 1) Левицкий С., *Российский религиозно-философский ренессанс и сборник*, «Вехи», «Алетейя» 1988, № 2-3.
- 2) Mazurek S., *Rosyjski renesans religijno-filozoficzny. Próba syntezy*, Warszawa 2008.
- 3) *The Russian Thought After Communism. The Recovery of a Philosophical Heritage*, (ed.) J.P. Scanlan, Armonk-New York-London 1994.
- 4) Бердяев Н. *Вехи. Сборник статей о Русской интеллигенции*, Москва 1909.
- 5) Бердяев Н., *Константин Леонтьев - философ реакционного романтизма*, «Вопросы жизни» 1905, № 7, с. 165-198.
- 6) Бердяев Н., *Из психологии русской интеллигенции*, В сб.: *Духовный кризис интеллигенции. Статьи по общественной и религиозной психологии. (1907-1909)*, Петербург 1910, с. 67-78.
- 7) Walicki A., *Rosyjscy filozofowie wieku srebrnego jako krytycy marksizmu*, w: *Filozofia rosyjska wobec problemów modernizacyjnych*, pod red. W. Rydzewski, M. Bohun, Kraków 1999.
- 8) Бердяев Н., *Миросозерцание Достоевского*, Прага 1923.
- 9) Бердяев Н., *Падение священного русского царства*, «Русская свобода» 1917, № 2, с. 16-23.
- 10) Бердяев Н., *Источники и смысл русского коммунизма*, Париж 1955.
- 11) Бердяев Н., *Философия неравенства. Письма к недругам по социальной философии*, Берлин 1923.
- 12) Бердяев Н., *Два понимания христианства*, «Путь» 1932, № 8, П. 36, с. 17-43.
- 13) Бердяев Н., *О достоинстве христианства и недостоинстве христиан*, Париж 1928.
- 14) Бердяев Н., *Персонализм и марксизм*, «Путь» 1935, № 48, с. 3-19.
- 15) Neretina S., *Philosophy of culture before and after October*, «Studies in East European Thought» 1994, № 46(3), p. 197-222.
- 16) Bierdajew M., *Autobiografia filozoficzna*, przeł. H. Paprocki, Kęty 2002.

- 17) Repczyński P. P., *Rosja a Zachód w historiozofii Mikołaja Bierdiajewa*, „Forum Wschodnie” 2013, nr 1.
- 18) Bierdiajew M., *Królestwo ducha i królestwo cezara*, przeł. H. Paprocki, Kęty 2003.
- 19) Bierdiajew M., *Sens twórczości. Próba usprawiedliwienia człowieka*, przeł. H. Paprocki, Kęty 2001.
- 20) Bierdiajew M., *Niewola i wolność człowieka. Zarys filozofii personalistycznej*, przeł. H. Paprocki, Kęty 2003.
- 21) Anderson R.C., *The meaning and religious significance of the concept of creativity in the thought of Nicholas Berdyaev*, Chicago 1960.
- 22) Бердяев Н., *Философия свободного духа. Проблематика и апология христианства*, t. I-II: Париж 1927–1928; Москва 1994.
- 23) Bierdiajew M., *Koniec Renesansu. Przyczynek do kryzysu współczesnej kultury*, w: *Nowe Średniowiecze*, przeł. H. Paprocki, Warszawa 2003.
- 24) Sawicki A., *Eschatologiczne aspekty problemu nadziei w koncepcji religijno-filozoficznej Mikołaja Bierdiajewa*, Lublin 1985.
- 25) Ostrowski A., *Bierdiajew. Egzystencja w perspektywie eschatologicznej*, Lublin 1999.
- 26) Фёдоров Н., *Философия общего дела*, Москва-Верны 1906-1913, t. I-II.
- 27) Żylina-Chudzik J., *Aktywistyczna eschatologia Mikołaja Fiodorowa jako pragmatyczna implikacja jego antropologii*, Kraków 2008.
- 28) Sawicki A., *Poprzez bunt i pokorę. Zagadnienie cierpienia i śmierci w eschatologicznych koncepcjach myślicieli rosyjskich. Fiodorow-Bułgakow-Niesmiełow-Karsawin-Bierdiajew*, Białystok 2008.
- 29) Jędrusko C., *Filozofowie tylko interpretowali świat, idzie jednak o to, aby go przemienić. Filozoficzny projekt Mikołaja Fiodorowa i Mikołaja Bierdiajewa*, „Kultura i Wartości” 2013, nr 3(7).
- 30) Krasicki J., *Filozofia i mistyka: N. Bierdiajew i Anioł Ślązak (Angelus Silesius)*, »Точка зрения иностранного коллеги«, s. 143-154. Режим доступа: <http://philosophy.srbu.ru>, (дата обращения 22.10.2016).
- 31) Bierdiajew M., *Zarys metafizyki eschatologicznej. Twórczość i uprzedmiotowienie*, przeł. W. i R. Paradowscy, Kęty 2004.

JOANNA CIESIELSKA

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Wydział Historii
Studentka Wschodoznawstwa
asia.ciesielska22@gmail.com

FORUM WSCHODNIE
ROCZNIK INTERDYSCYPLINARNY NR 8/2020

Obraz łotewskiej tożsamości narodowej w dyplomacji publicznej Republiki Łotewskiej po 1998 roku

Streszczenie: Celem niniejszej pracy jest pokazanie jaki obraz Łotyszy i ich tożsamości narodowej wyłania się z działań Łotwy w sferze dyplomacji publicznej. Tekst pokazuje zarys ważnych wydarzeń historycznych, które są wykorzystywane w kampaniach promujących Łotwę jako cel turystyczny lub stanowią o odrębności Łotwy od pozostałych Państw Bałtyckich. W ostatniej części tekstu opisuję wybrane działania łotewskiej dyplomacji publicznej w mediach finansowanych z budżetu państwa, jak i postaci znane poza granicami Łotwy.

Summary: The aim of this work is to show what image of Latvians and their national identity emerges from the actions of Latvia in the sphere of public diplomacy. The paper presents an outline of important historical events that are used in campaigns promoting Latvia as a tourist destination, or represent the distinctiveness of Latvia from other Baltic States. In the last part of the text I describe selected actions of Latvian public diplomacy in the media financed from the state budget as well as figures known outside Latvia.

Słowa kluczowe: Łotwa, Łotysze, tożsamość, dyplomacja publiczna, *branding* narodowy, marka narodowa, państwa bałtyckie.

Keywords: Latvia, Latvians, identity, public diplomacy, national branding, international relations, Baltic States.

W dzisiejszym świecie wszystko jest towarem, który należy umiejętnie sprzedać. Właściwie każda dziedzina życia podlega dziś prawom konkurencji i zasadom marketingu. Dawna trójca świętości prawdziwego patrioty: Bóg, honor i ojczyzna nie stanowią wyjątku – są tylko trybikami w maszynie konsumpcjonizmu. Religia, wartości moralne i kraj pochodzenia są warte tyle, za ile jesteśmy w stanie je sprzedać i za jak atrakcyjne uważają je inni. W mojej pracy pragnę przeanalizować działania dyplomacji publicznej jako podobne do marketingowych zabiegów wielkich korporacji.

Skupię się na Republice Łotewskiej – niewielkim kraju postradzieckim, którego młoda tożsamość zdaje się być szczególnie podatna na stereotypizację i deprecjonowanie w przestrzeni międzynarodowej. Działalność Łotwy w sferze dyplomacji publicznej jest więc tym bardziej ważna dla tworzenia spójnej osobowości Łotyszy

– ich charakteru narodowego, zainteresowań, otoczenia, tradycji i codzienności. Kraj na pograniczu Europy Północnej i Wschodniej, bez wielkich dokonań w historii ludzkości, stanowi dla wielu białą plamę na mapie. Wcielana do geograficznej grupy „państw bałtyckich” Łotwę myli się z Litwą lub Estonią – krajami o zdaje się wyrazistszych „osobowościach”, jednak odmiennych kulturach. Jakie działania podejmuje się, aby zmienić krzywdzący stereotyp „byłej radzieckiej kolonii”? Na to pytanie postaram się znaleźć odpowiedź.

W świecie demokratycznym o możliwości działań państwa na arenie międzynarodowej decydują w dużej mierze postawy polityczne i społeczne mieszkańców państw sąsiednich. A o nich decydują dziś w znacznym stopniu media. Jeśli zatem państwu uda się nakłonić do współpracy media, czyli pośredników między rządem a ludnością i nadać komunikatom pożądaną charakter, okazuje się, że państwo to zyskuje wręcz moc naginania rzeczywistości do własnych potrzeb. Termin *soft power*, czyli miękka siła ukuty przez Josepha Nye pod koniec lat 80. XX wieku i opisany w pracy pt. *Soft Power. Jak osiągnąć sukces w polityce światowej*¹ oddaje złożoność tych subtelnych, często zawołowanych działań, które przemycają treści określające wizerunek narodu lub państwa poza jego granicami. Miękka siła oddziałuje przez kulturę, aktywność na arenie międzynarodowej i nierzadko emocje, aby zbudować i pogłębiać wiarygodność kraju, a przez to stworzyć przyjazne dla niego otoczenie międzynarodowe.²

Dyplomacja publiczna, propagowanie określonych wartości, promocja lokalnej kultury i nauki – oto podstawowe narzędzia „miękkiej siły”. Zgodnie bowiem z łacińską paremią: *Gutta cavat lapidem non vi, sed saepe cadendo*³ współczesny świat chętniej skłania się ku długotrwałemu formowaniu określonej reputacji narodu, niż ku udowadnianiu swoich wpływów przemocą i rozlewem krwi. „Cywilizowana polityka” oznacza dziś międzynarodową współpracę w atmosferze pokoju i stabilności. *Soft power* jest szczególnie istotnym instrumentem dla państw o stosunkowo średniej lub słabej gotowości do podjęcia działań wojennych.⁴ W polskiej literaturze naukowej najgłębszą refleksję nad zagadnieniem dyplomacji publicznej prowadzi prof. Beata Ociepka, która stwierdziła:

“Dyplomację publiczną będę definiować jako dwustronną, dialogową formę politycznego komunikowania międzynarodowego, skierowaną do publiczności za granicą, realizowaną dzięki pośrednictwu środków przekazu i poprzez kanały bezpośrednie. Jej celem jest kształtowanie lub wspieranie pozytywnego wizerunku kraju, społeczeństwa za granicą, w tym – wpływanie na opinię publiczną – kształtowanie pozytywnych postaw wobec kraju nadawcy”⁵.

¹ J. Nye, *Soft Power. Jak osiągnąć sukces w polityce światowej*, Warszawa 2007.

² *Ibidem*, str. 5-7.

³ „Kropla drąży skałę nie siłą, lecz częstym spadaniem” - Owidiusz, poeta rzymski.

⁴ B. Ociepka, *Miękka siła i dyplomacja publiczna Polski*, Warszawa 2013, s. 45-46.

⁵ B. Ociepka, *Dyplomacja publiczna jako forma komunikowania*, w: B. Ociepka *Dyplomacja publiczna*, Wrocław 2008, s. 12.

Łotysze poprzez swoją *soft power* starają się wypromować określoną wizję swojego narodu, a więc wskazując na konkretne wątki i elementy swej tożsamości. Jako, że obecnie tożsamość narodowa jest redystrybuowana głównie przez kulturę popularną i życie codzienne, moim celem jest wskazanie, jakie elementy kultury i obyczajowości łotewskiej są promowane w tamtejszej dyplomacji publicznej i kulturalnej.

Kształtowanie się łotewskiej odrębności i tożsamości narodowej w perspektywie historycznej

Rejon Morza Bałtyckiego tworzy mozaikę różnorodnych kultur i narodów: Germanie (Niemcy i Skandynawia), Bałtowie (Litwa i Łotwa), Słowianie (Polacy i Rosjanie) oraz Ugrofinowie (Finlandia i Estonia). Region stał się strefą wymiany handlowej i kulturalnej między narodami katolickim, prawosławnymi i później protestantami.⁶ Współcześnie, jako państwa bałtyckie, niekoniecznie zgodnie z podziałem kulturowo-językowym, określa się Litwę, Łotwę i Estonię⁷. Łotwa jest krajem leżącym w miejscu prehistorycznego styku wpływów indoeuropejskich i ugrofińskich. Według klasyfikacji ONZ, Łotwa należy do krajów Europy Północnej⁸.

Sięgając do początków średniowiecznej Europy, nie sposób pominąć roli germańskich ludów Europy Północnej w kształtowaniu się jej obecnego kształtu i kultury, co coraz częściej znajduje wyraz we współczesnym dyskursie politycznym i kulturalnym Łotwy. Ekonomiczne wpływy przodków dzisiejszych Skandynawów w ich najlepszym okresie sięgały od Grenlandii do Morza Kaspijskiego. Powszechnie znane są interakcje świata Północy z Zachodnią Europą owych czasów. Co zaś tyczy się wschodniej części Europy, również stanowiła ona przystań dla nowych przyrodników handlowych Wikingów. Wykopaliska archeologiczne wskazują na ślady ich intensywnej działalności w pobliżu Lipawy (łotewski region Kurzeme).

Warto uściślić, że mimo określania regionu wspólną nazwą państwa bałtyckie, Łotwa i Estonia znacznie różnią się od Litwy swoją historią (niemal identyczną), z kolei Estonia wyłamuje się z grona bałtyckojęzycznego i szerzej – indoeuropejskiego. Ze względu na stulecia pozostawania w granicach jednego tworzenia państwowego – Liwonii – Łotwę i Estonię, mimo zasadniczych różnic kulturowych i językowych, łączy wspólna przeszłość. Obie grupy narodowościowe poddane były władzy szlachty niemieckiej osiedlającej się na tych terenach. Niemcy, często potomkowie osadników z Zakonu Kawalerów Mieczowych, pozostawali właściwymi

⁶ K. Dośpiał- Borysiak *Polityka Szwecji i Finlandii w regionie Morza Bałtyckiego*, Toruń 2007, s. 18.

⁷ D. Rossa-Kilian, *Struktura etniczno-kulturowa regionu Morza Bałtyckiego*, Zeszyty Naukowe Akademii Marynarki Wojennej, rok XLIX nr 1 (172) 2008, Gdynia.

⁸ United Nations, Countries or areas / geographical regions <https://unstats.un.org/unsd/methodology/m49/> (dostęp: 29.05.2019).

zarządcami majątków na ziemiach liwońskich mimo ciągłych zmian zwierzchnictwa i granic na mapie. Tak zwane Inflanty przechodziły z rąk do rąk władców europejskich: Danii, Szwecji, Polski i Rosji. Nieustanne zmiany pozostawiły pole dla grup podbitych narodów, posługujących się językiem łotewskim i estońskim. Żaden z języków najeźdźców nie zdołał bowiem zakorzenić się na tyle, aby wyprzeć z użycia starodawną mowę autochtonów⁹. Wybrzeża Morza Bałtyckiego przesiąknięte były kulturą niemiecką również ze względu na kwitnący handel grupy miast Europy Północnej. Liga Hanzeatycka była organizacją zrzeszającą na przełomie XIV i XV wieku większość miast basenu bałtyckiego, z główną rolą Niemiec, których dominacja doprowadziła do znacznej unifikacji miast należących do Ligi. Wyrażało się to szczególnie w podobnej architekturze, panowaniu języka niemieckiego w objętych organizacją miastach, czy najwyższej pozycji w miejskich społecznościach bałtyckich Niemców pochodzenia szlacheckiego¹⁰.

W XVIII wieku nadszedł przełom – stopniowo tereny współczesnej Łotwy zagarnęło Imperium Rosyjskie. Część należąca do Szwecji, jak i później Łatgalia należąca do Polski, trafiły we władanie caratu. Wpływowa szlachta niemiecka wskutek porozumienia z 1710 roku utrzymała swoje wpływy na nadbałtyckich ziemiach. Pozostano przy feudalnej strukturze wsi opartej na pańszczyźnie, zachowano dominację języka niemieckiego w kulturze, szkolnictwie i administracji. Ceną za tak szerokie przywileje miała być lojalność wobec rosyjskich władców¹¹. Do połowy XIX utrzymywano taki stan rzeczy. Rosja nie starała się ingerować w wewnętrzne sprawy regionu. Dopiero od lat osiemdziesiątych XIX wieku zdecydowano się podjąć drastyczne kroki mające na celu zintegrowanie terenów współczesnej Łotwy z resztą Imperium Rosyjskiego. Niemiecka szlachta przyjęła strategię „budowy narodu inflanckiego” i nakłaniała łotewsko- i estońskojęzyczne chłopstwo do nauki języka niemieckiego. Rosja odpowiedziała na tę inicjatywę sloganem, który poruszył zbiorową wyobraźnię Łotyszy, mianowicie: „brońmy praw rdzennej ludności”. Łotysze reagowali wówczas pozytywnie na wszelkie próby osłabienia autorytetu odwiecznie uprzywilejowanych Niemców bałtyckich¹². Stopniowo język rosyjski stał się językiem prawodawstwa i szkolnictwa; w 1865 zakazano drukowania pism w alfabecie łaćnińskim. Rozwój przemysłu spowodował masowe migracje Łotyszy do miast i organizowanie się w gospodarcze lub kulturalno-oświatowe stowarzyszenia. *Tautas atmoda*, czyli przebudzenie narodowe musiało w końcu nastąpić. Łotysze zaczęli dostrzegać swoją odrębność wobec naprzemiennie skłóconych bądź współpracujących Niemców i Rosjan, którzy sprawowali formalną władzę, ale nie mogli wdrzeć się do kręgów ich kultury i języka.

⁹ D. Auers, *Comparative politics and government of the Baltic States Estonia, Latvia and Lithuania in the 21st century*, New York 2015.

¹⁰ D. Rossa-Kilian, *op. cit.*

¹¹ I. T. Kolendo, *Łotwa- zarys dziejów narodu i państwa*, Łódź 2014, s. 71.

¹² *Ibidem*, s. 76- 77.

Rozwój szkolnictwa wyłonił pierwsze pokolenia łotewskiej inteligencji zgromadzonej wokół ośrodków naukowych w Dorpacie (obecnie Tartu w Estonii) lub Petersburgu. Przywódcami krzewienia języka łotewskiego i wzmocnienia łotewskiej obecności w kulturze byli Krišjānis Valdemārs, Juris Alunāns, Kaspars Biezbārdis, Krišjānis Barons i Atis Kronvalds. Począwszy od drobniejszych w nakładzie czasopism, grupa zdecydowała o rozwinięciu działalności i stworzyła „Pēterburgas Avīzes” – czasopismo wydawane w Petersburgu od 1862 do 1865 roku, traktujące o sprawach literatury i sztuki, gdzie jawnie zachęcano Łotyszy do aktywności i krzewienia odrębności narodowej. Utrwalona w źródłach historycznych nazwa *Młodołotysze* (łot. *Jaunlatvieši*) powstała w celu odcięcia się od wcześniejszego sposobu myślenia o narodzie łotewskim jako splecionym z Niemcami bałtyckimi. Młodołotysze pragnęli widzieć się jako beneficjentów carskich reform i zdecydowanych wrogów germanizacji¹³. Krišjānis Barons wślawił się zebraniem *dain*, czyli łotewskich pieśni tradycyjnych, dzięki czemu nadano mu przydomek *Ojciec dain* (łot. *Dainu tēvs*). Blisko 350 tys. pieśni zebranych przez Baronsa w drewnianej komodzie z licznymi szufladkami zostało wpisane na listę światowego dziedzictwa UNESCO w 2001 roku¹⁴. Dainy stały się fundamentem dla formującej się tożsamości łotewskiej i wykazały, jak trwała jest kultura rdzennych mieszkańców wybrzeża Bałtyku, niedająca się ujarzmić ustawicznym podbojom.

Łotwa przez cały okres swojego istnienia (od zaczątków formowania się narodu łotewskiego aż po uformowanie niepodległego państwa w 1918 roku) pozostawała w strefie wpływów swoich sąsiadów: unii polsko-litewskiej, Rosji, Szwecji oraz Niemiec. Spośród wymienionych grup zdecydowanie największy wpływ na zręby łotewskiej państwowości, jak i na cały region, miały czynniki niemieckie z uwagi na powiązania z Zakonem Kawalerów Mieczowych i z Ligą Hanzeatycką¹⁵ oraz rosyjski. Niemcy bałtyccy, nawet w kraju opanowanym *de iure* przez Rosję, pozostawali większością wśród inteligencji i bogatego mieszczaństwa. Nadal utrzymywał się również poddańczy stosunek łotewskich chłopów wobec niemieckich posiadaczy ziemskich, często określane również jako forma niewolnictwa – szczególnie w czasie przed uwłaszczeniem chłopów. Pojęcie *Łotysz* było tożsame z pojęciem *chłop*. Dlatego jeśli jednostka chciała wyrwać się ze swojej warstwy społecznej, musiała przyjąć język i obyczaje niemieckich elit¹⁶. Kształtowanie się pojęcia *narodu łotewskiego*, nie było procesem wyrastającym z oddolnych inicjatyw wiejskiej ludności łotewskojęzycznej – można powiedzieć, że tożsamość ta została im od-

¹³ *Ibidem*, s. 79- 80.

¹⁴ Cabinet of Folksongs, [w:] <http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/memory-of-the-world/register/full-list-of-registered-heritage/registered-heritage-page-2/dainu-skapis-cabinet-of-folksongs> (dostęp: 7.06.2019).

¹⁵ K. Dośpiał- Borysiak, *Polityka Szwecji i Finlandii w regionie Morza Bałtyckiego*, Toruń 2007, s. 19-20.

¹⁶ A. Plakans, *The Latvians. A Short History*, Stanford 1995, s. 76- 78.

górnice nadana. Pierwsi „odkrywczy” unikalnego języka i obrzędów ludowych byli rodowitymi Niemcami, którzy mimo swojego uprzywilejowania zwrócili uwagę na warstwę podporządkowanego im chłopstwa i zaobserwowali bogactwo, jakie mają do zaferowania świata.

Odmienność narodu łotewskiego, w szczególności jego języka i charakterystycznych ceremoniałów była jednak dostrzegana przez ówczesnych myślicieli. Bardzo ważną postacią w historii łotewskiej świadomości narodowej był Garlieb Helwig Merkel (1769–1850). W swoim dziele *Die Letten*¹⁷ pokazał ten mały naród światu i zakomunikował mu, w jak tragicznym położeniu znajdują się niewinni ludzie o wyjątkowym folklorze. Merkel wytknął swoim rodakom konserwatyzm, niechęć do zmiany krzywdzącego systemu poddaństwa, nie szczędząc przykładów na nieludzkie traktowanie chłopstwa przez panów. Ówczesni posiadacze ziemscy mieli właściwie nieograniczoną władzę nad chłopami. Autor zaryzykował nawet stwierdzenie, że gdyby nie niemiecka eksploatacja nadbałtyckich ziem i ludności, Łotysze dotarliby dużo wyżej w rozwoju kulturalnym, mogliby stanowić w tej kwestii przeciwwagę dla narodu niemieckiego. W *Die Letten* Łotysze po raz pierwszy scharakteryzowani zostali jako naród. Niestety, dzieło nie zostało przetłumaczone na język łotewski aż do XX wieku. Można sobie wyobrazić, jak duży wpływ na szybsze kształtowanie się państwa łotewskiego, jeżeli łotewskojęzyczna ludność miałaby dostęp do tekstu krótko po jego powstaniu.

Jednym ze sztandarowych elementów pobrzmiewających w dzisiejszej narracji o łotewskiej tożsamości jest utwór literacki *Lāčplēšis*. W 1888 roku Andrejs Pumpurs stworzył epos narodowy traktujący o postaci w pół ludzkiej, w pół fantastycznej – o Niedźwiedziobójcy, czyli Lāčplēšis. Ten bohater stał się nieodzownym symbolem łotewkości, hartu ducha autochtonów i ich powiązania ze światem natury. Niedźwiedziobójcę charakteryzowała podwójna tożsamość – jego ojcem był człowiek, a matką niedźwiedzica – stąd też Lāčplēšis czerpał swoją niezwykłą siłę. Wielowątkowa opowieść zawiera nawiązania do estońskiego eposu *Kalevipoeg*, obfituje w historie obyczajowe i odniesienia historyczne. Największym wrogiem głównego bohatera eposu jest Czarny Rycerz – uosobienie obcego, najeźdźcy, zmiennokształtnego i podstępnego przeciwnika. Nietrudno zauważyć nawiązanie do podboju ziem łotewskich przez Zakon Kawalerów Mieczowych. Zdrajcą Łotwy jest również Kaupo – postać ta przyjmuje dla swojego kraju chrześcijaństwo po odbyciu wizyty u Papieża. Każdy ruch, który godzi w niezależność terytorialną czy wolność religijną Łotyszy, zostaje potępiony przez autora. Wydzźwięk eposu nastroja do powzięcia walki o wolność Łotwy i powrót do jej przedchrześcijańskich korzeni, aby znaleźć w nich najbardziej pierwotny „rdzeń” łotewkości. Lāčplēšis do dziś pozostał najważniejszym symbolem narodowym, co znajduje swój wyraz na-

¹⁷ G. H. Merkel, *Die Letten vorzüglich in Liefland am Ende des philosophischen Jahrhunderts*, Leipzig 1796.

wet w sferze wyróżnień państwowych. Najwyższe odznaczenie łotewskie to Order Pogromcy Niedźwiedzia/Lāčplēšis, którym wyróżnieni zostali m.in. Józef Piłsudski, Edward Rydz-Śmigły, król Belgów Albert I czy Benito Mussolini. Obecność Lāčplēšis również w kulturze popularnej jest powszechna. W radzieckiej Łotwie imieniem Lāčplēšis nazwano kołchoz, natomiast dziś nazwa ta występuje na popularnym piwie¹⁸.

Nie zagłębiając się w burzliwe dzieje Łotwy w czasach pierwszej i drugiej wojny światowej, warto wspomnieć o kontrowersyjnej postaci Kārlisa Ulmanisa, łotewskiego dyktatora z czasów międzywojnia. Sprawował władzę nad nowopowstałym państwem od samego początku: 18 listopada 1918 roku, do czerwca 1940. Mimo próby dyskredytacji jego osoby przez władze ZSRR, Ulmanis cieszy się szacunkiem części Łotyszów – dowodem na to jest wybór na prezydenta Łotwy wnuka jego brata Guntisa Ulmanisa w 1993 roku, liczne pomniki i ulice nazwane jego imieniem. Polityk o wyraźnych tendencjach nacjonalistycznych wpisywał się w ówczesny trend autorytaryzmów europejskich, jest często porównywany do Józefa Piłsudskiego czy Antanasa Smetony.

Zmienne losy Łotwy przechodzącej z rąk Związku Radzieckiego do Trzeciej Rzeszy i znów do ZSRR wzięły swój początek z niesławnego paktu Ribbentrop–Mołotow.¹⁹ Podział Europy Wschodniej na dwie części usytuował Łotwę w ostateczności jako jedną z radzieckich republik. W czasach stalinowskich represji 120 tys. Łotyszów zostało uwięzionych lub deportowanych do Gułagów. Łotwę zmuszono do kolektywizacji rolnictwa i podporządkowania się ekonomicznej polityce ZSRR. Około 400 tys. osób przybyło z innych republik radzieckich. Populacja etnicznie łotewska spadła do 62%. Ograniczono użycie języka łotewskiego na korzyść języka rosyjskiego, propagując używanie tego drugiego np. w urzędach. Wszystkie szkoły mniejszości narodowych (żydowska, polska, białoruska, estońska, litewska) zostały zamknięte. Długie dekady pod rządami Związku Radzieckiego nie są otoczone na Łotwie nostalgią ani szacunkiem. Jednoznacznie uważa się, że ZSRR czerpał z wysoko rozwiniętych republik bałtyckich więcej, niż dawał w zamian. Dziś terminem *okupacja* nazywa się zarówno obecność wojsk niemieckich Niemiec na Łotwie, jak i włączenie Łotwy w struktury Kraju Rad. Dziś w centrum Rygi znajduje się Muzeum Okupacji Łotwy, poświęcone upamiętnieniu cierpienia obywateli podczas inwazji mających miejsce w XX wieku²⁰.

Chcąc analizować współczesność łotewskiego wizerunku, należy mieć w pamięci autoreferencje, które według samych Łotyszy określają ich złożoną naturę i historię. Naród łotewski widzi się bowiem jako naród chłopski, opuszczony i śpiewający²¹. Jego „chłopskość” dotyczy rzecz jasna rozróżnienia między auto-

¹⁸ Strona wytwórni piwa Lacplesis, [w:] <http://www.lacplesis.lv/en/> (dostęp: 7.06.2019).

¹⁹ A. Plakans, *op. cit.*, s. 144-147.

²⁰ Muzeum Okupacji Łotwy, [w:] <http://okupacijasmuzejs.lv/en/> (dostęp: 8.06.2019).

²¹ D. Beitnere, *Mēs, zemnieku tauta?*, Rīga 2013.

chtoniczną ludnością wiejską i napływową szlachtą bądź władzami z zupełnie odmiennych kultur. Opuuszczony, bowiem historia wydaje się zapominać o szarganym ciągłymi rozbiarami i najazdami narodzie bałtyckim – nikt nigdy nie starał się otoczyć opieką uciemiężonego chłopstwa. Przymiotnik „śpiewający” z kolei, wydaje się być całkowicie zrośnięty z ideą „łotewskości”. Zebranie Dain przez Krišjānisa Baronsa stanowiło początek dla rozwoju łotewskiej autorefleksji i języka. Bez pieśni naród ten pozbawiony byłby swojej duszy – zostałby wykorzeniony z bastionu tradycyjnych, nienaruszonych w swojej istocie treści. Stąd też logicznym wnioskiem wydaje się, że w sytuacji niewoli, zagrożenia i chęci zrzucenia z siebie kajdan obcej władzy, Łotysze decydują się właśnie na *Śpiewającą rewolucję* wraz z Litwą i Estonią. Między 1987 a 1991 rokiem tradycyjne pieśni stały się bronią wobec agresywnego Związku Radzieckiego, symbolem własnej tożsamości Litwy, Łotwy i Estonii, dumy i pragnienia samostanowienia. Do dziś podkreśla się bliskie kontakty trzech niewielkich republik, które razem stawiały czoła Rosji i razem budują swoją przyszłość w Unii Europejskiej.

Wybrane działania z zakresu dyplomacji publicznej Republiki Łotewskiej

W 2017 łotewska prawnik specjalizująca się w zagadnieniach prawa międzynarodowego Anastasija Aleksejeva w swoich artykułach na stronie internetowej *Latvian Institute of International Affairs* przedstawiła problemy, z jakimi zmagają się współczesna dyplomacja publiczna Łotwy, oraz jakie powinno się podjąć działania, aby przeciwstawić się szkodliwym skutkom tych błędów. Autorka uważa, że istnieją trzy podstawowe problemy łotewskiej dyplomacji publicznej: problemy strukturalne na poziomie rządowym, brak podmiotów typu NGO i problemy z wizerunkiem²².

Po pierwsze, Ministerstwo Spraw Zagranicznych nie ma osobnego działu zajmującego się dyplomacją publiczną. Istnieją co prawda departamenty odpowiedzialne za *public relations*, jednak spełniają one funkcje informacyjne, a nie promocyjne. Brakuje zorganizowanej jednostki zarządzającej rozbudowaną i przemyślaną strategią.

Po drugie, na Łotwie jest niewielu aktorów dyplomacji publicznej. Brakuje większych organizacji pozarządowych lub międzynarodowych, których działalność przyciągałaby uwagę do ich kraju pochodzenia. Działania ukierunkowane na poprawę postrzegania Łotwy na arenie międzynarodowej są w dużej mierze

²² A. Aleksejeva, What is Wrong with Latvian Public Diplomacy: 3 Challenges to Face, 24 Lipiec 2017, <http://www.liia.lv/en/opinions/what-is-wrong-with-latvian-public-diplomacy-3-challenges-to-face-626> dostęp: 20.06.2019.

inicjowane, finansowane i kontrolowane przez państwo. Łatwo więc wywnioskować, że program jest kierowany politycznie i nie pozostawia miejsca na niezależne działania. Aleksejeva zarzuca m.in. Instytutowi Łotewskiemu nieefektywne działania ukierunkowane na odbiorów wewnętrznych (łotewskojęzycznych), co sabotuje zamysł dotarcia do szerszej, międzynarodowej społeczności.

Trzecim problemem, na który autorka zwraca uwagę, jest kwestia kształtowania wizerunku Łotwy w oparciu o jej historię – pełną tragedii i cierpienia. Obraz ofiary, jaki jest prezentowany na forum międzynarodowym jest dużo mniej atrakcyjny dla odbiorców, niż podkreślanie sukcesów Łotwy.

W swoim kolejnym artykule autorka stara się wskazać rozwiązania, jakie mogłyby poprawić funkcjonowanie dyplomacji publicznej Łotwy. Jednym z zaproponowanych przez nią rozwiązań jest szerokie prezentowanie łotewskiej ekoturystyki i świadomego podejścia do przyrody reprezentowane przez Łotyszy. Ponadto należy zwrócić uwagę na poprzednie osiągnięcia dyplomacji kulturalnej. Bałtycki Łańcuch z około dwoma milionami ludzi tworzącymi niekończący się i rozśpiewany kordon był udaną próbą zwrócenia uwagi świata na niezadowolenie państw bałtyckich z sowieckiego reżimu. Również dyplomacja, mająca za przedmiot wymianę międzynarodową, jest ważnym narzędziem zdolnym do zmiany wizerunku kraju. Takie podejście zostało już wdrożone: łotewscy studenci uczestniczą w programach wymian, takich jak *Erasmus*, czy *Program Fulbrighta*. Zapewnia to pogłębienie więzi z innymi krajami i możliwość poznania łotewskich obywateli przez osoby z innych krajów²³. Wychodząc od dość pesymistycznych rozważań Aleksejevej, warto przyjrzeć się temu, co rzeczywiście jest udostępnianie dla osób niełotewskojęzycznych chcących dowiedzieć się czegoś o Łotwie.

Strona Instytutu Łotewskiego stanowi jedynie przedsiomek dla strony Latvia.eu. Posiada zdecydowanie uboższą szatę graficzną i liczne odesłania do siostrzanej witryny. Ze strony Instytutu możemy dowiedzieć się o historii instytucji, przesłankach dla stworzenia takiej jednostki i o jej podstawowych celach. Dowiadujemy się przede wszystkim, że Instytut Łotewski (LI) został utworzony 29 września 1998 r. przez rząd Łotwy. Instytut rozpoczął pracę jako państwowa spółka typu *non-profit* z ograniczoną odpowiedzialnością. Od listopada 2004 r. do lutego 2012 r. Instytut był agencją rządową pod nadzorem Ministra Spraw Zagranicznych. Od marca 2012 r. Instytut jest instytucją administracyjną pod kontrolą Ministra Spraw Zagranicznych. Głównym celem Instytutu jest promocja pozytywnego międzynarodowego wizerunku Łotwy. Zgodnie ze statutem wykonuje on następujące funkcje:

- uczestniczy w tworzeniu polityki tożsamości Łotwy i koordynuje jej realizację;
- tworzy sieć partnerów (instytucji rządowych i pozarządowych, partnerów prywatnych, ekspertów i innych), którzy współpracują z Instytutem na Łotwie;

²³ *Three Suggestions for Latvian Public Diplomacy*, Anastasija Aleksejeva, 11.10.2017, [w:] <http://www.lai.lv/viedokli/three-suggestions-for-a-new-latvian-public-diplomacy-647> (dostęp: 20.06.2019).

- organizuje akcje promujące za granicą i na Łotwie; Instytut przygotowuje i rozpowszechnia ogólne informacje o Łotwie, a także szczegółowe informacje na tematy dotyczące ziemi i narodu;
- przygotowuje i rozpowszechnia materiały informacyjne o Łotwie, tworzy i wspiera oficjalny portal informacyjny Łotwy;
- w ramach swoich kompetencji Instytut realizuje projekty krajowe i międzynarodowe, współpracuje z instytucjami rządowymi, władzami lokalnymi, organizacjami pozarządowymi oraz osobami prywatnymi²⁴.

Chcąc jednak wyłapać sygnały odnośnie do projektowania swojego wizerunku przez państwo łotewskie, warto sięgnąć do zakładki akcji *Latvia 100*. Upamiętnienie stulecia łotewskiej państwowości jest realizowane od 2017 do 2021 roku poprzez cykl spotkań, wystaw i festiwali. Strona internetowa Instytutu Łotewskiego w zakładce *Our products* odsyła do krótkich filmów z życzeniami dla sąsiadów: Litwy, Estonii i Finlandii, które również uzyskały niepodległość około roku 1918. Warto zauważyć, że do tego grona zaliczono Finlandię, chociaż nie graniczy ona bezpośrednio z Łotwą. Brakuje natomiast odniesienia do odzyskania niepodległości w tym samym roku przez Polskę i inne kraje Europy Środkowo-Wschodniej.²⁵ Odpowiedzią na pytanie, dlaczego to Finlandia została włączona do grona państw, którym Łotwa złożyła gratulacje, mieści się być może w opisie filmiku promocyjnego pt. *Latvia – celebrating 100*²⁶.

„Gdzie Łotysze ładują swoje baterie, gdy brakuje im sił? Tutaj. Nasza ziemia jest naszą siłą, nasze starodawne pieśni – prowadzą nas w ciemności. Łotwa – nasz nadbałtycki akumulator położony w Europie Północnej – obchodzi dziś swoje stulecie. Materiał wideo dostępny jest z napisami w językach francuskim, niemieckim, hiszpańskim, rosyjskim, arabskim i estońskim²⁷.”

Warto zwrócić uwagę, że po raz kolejny pojawia się stwierdzenie o położeniu Łotwy w Europie Północnej. Stąd łatwo o wniosek, że Łotwa będzie ciążyć w stronę krajów skandynawskich – Finlandia wydaje się być wyborem oczywistym ze

²⁴ *About Latvian Institute*, Latvian Institute, [w:] <https://www.li.lv/en/latvian-institute> (dostęp: 12.06.2019).

²⁵ Materiały wideo na stronie Instytutu Łotewskiego, [w:] <http://www.li.lv/en/services/video> (dostęp 22.04.2019).

²⁶ *Latvia - celebrating 100*, opublikowany 26 lutego 2018 r., [w:] <https://www.youtube.com/watch?v=ApVZUM7oCI8> (dostęp 12.06.2019).

²⁷ Tłum. własne. Tekst oryginalny: „Where do Latvians charge their souls when the batteries are low? Here. Our land is our strength, our ancient songs – our guiding light. Latvia – our power-station by the Baltic Sea, in Northern Europe, celebrating one hundred years. Video available with French, German, Spanish, Russian, Arabic and Estonian subtitles.”

względem na bardzo bliskie powiązania językowe i kulturowe z Estonią, która z kolei tworzy wraz z Litwą i Łotwą nierozzerwalną triadę wschodniego Bałtyku.

Istotnym udogodnieniem wprowadzonym na początku marca 2019 roku jest stworzenie internetowego słownika języka łotewskiego *e-Laipa*, który umożliwia również naukę języka na poziomie A1 do A2. Zawiera rozdziały tematyczne i ćwiczenia do wykonania przez uczącego się języka.

Dużo bardziej interesująco prezentuje się witryna *Latvia.eu*. Jako pierwsza pojawia się anglojęzyczna wersja strony, stanowiąc zaproszenie kierowane do międzynarodowej widowni. Oficjalna strona Łotwy obfituje w interesujące rozwiązania wizualne, proponuje wiele materiałów wideo. Mnogość informacji zawartych w serwisie mogłaby odstraszyć użytkownika, jednak twórcy zdecydowali się na krótkie i zwięzłe komunikaty mające rozbudzić ciekawość gościa, zamiast zalać go faktami. Strona *Latvia.eu* dostępna jest w angielskiej, rosyjskiej, niemieckiej, francuskiej i oczywiście łotewskiej wersji językowej. Ma to ogromny wpływ na zwiększenie dostępności do łotewskiej historii i kultury dla osób spoza jej granic.

Ważnym i pozytywnie zaskakującym elementem strony jest zakładka *Latvian Russians*²⁸. Rosyjskojęzyczna mniejszość opisana jest jako obecna od wieków na terenach Łotwy, zgodnie współistniejąca z autochtonami. Ważny w debacie międzynarodowej temat naturalizacji i nadawania łotewskich obywatelstw po rozpadzie Związku Radzieckiego opisany został pokrótce i w sposób neutralny. Krótki tekst pełen dokładnych wyliczeń i statystyk podsumowano optymistycznie stwierdzeniem, że obecnie istnieje kilkadziesiąt łotewsko-rosyjskich stowarzyszeń i organizacji promujących inicjatywy kulturalne i społeczne. Postaci takie jak Mikhail czy Sergey Eisenstein są obecnie włączane w poczet łotewskich bohaterów i ich rosyjskie pochodzenie nie wydaje się stanowić przeszkody.

Łotewski sposób na zbliżanie się do kultury Zachodu polega również na podkreślaniu istotnej roli, jaką w społeczeństwie odgrywają kobiety. Na stronie *Latvia.eu* widnieje odnośnik do zestawienia, z którego dowiadujemy się o procentowym udziale płci żeńskiej w grupach zarządczych, grupie pracowników z branży IT czy ilości kobiet z wykształceniem co najmniej ponadpodstawowym. Wyraźnym powodem do dumy jest dla Łotyszów zajęcie pierwszego miejsca w Europie pod względem ilości kobiet wśród osób zatrudnionych jako badacz naukowy, również pierwszego miejsca w Europie pod względem ilości kobiet wśród osób zajmujących stanowiska kierownicze, a przede wszystkim zajęcie pozycji światowego lidera jako państwa o najwyższym udziale kobiet w grupie osób ze stopniem naukowym doktora²⁹. Osobna część witryny poświęcona jest zresztą postaci prezydent

²⁸ *Latvian Russians*, Latvia.eu, 2015, [w:] <https://www.latvia.eu/latvians/latvian-russians> (dostęp 12.06.2019).

²⁹ *Women Power*, [w:] <https://www.latvia.eu/society-lifestyle/women-power> (dostęp 15.06.2019).

Łotwy w latach 1999-2007 dr Vairy Viķe-Freibergi, będącej ikoną i chlubą łotewskiej polityki, jedną z pierwszych kobiet na takim stanowisku na świecie³⁰.

Imponująco wysoki stopień informatyzacji Estonii jest znany w Europie, natomiast Łotwa okazuje się deptać sąsiadom po piętach. Rygę określa się bowiem jako europejską stolicę darmowego dostępu do Wi-Fi. W 2016 roku Łotwa przekroczyła średnią Unii Europejskiej w korzystaniu z usług internetowych urządzeń: kiedy w Europie 32% obywateli UE korzystało z takich ułatwień, na Łotwie procent ten wynosi 36%. Kraj szczyty się również drugim miejscem w światowym rankingu użytkowania Internetu mobilnego oraz ósmą pozycją w zestawieniu szybkości łącza³¹.

Interesująco dużo uwagi poświęcono łotewskiemu czytelnictwu. Cały folder reklamowy pod tytułem *Latvian Book Market* opowiada o rozwoju czytelnictwa w tym kraju³². Szczegółowo pokazano jaki odsetek ludności interesuje się prozą lub poezją, na jakie języki najczęściej tłumaczy się łotewskie pozycje i opisano pokrótce najważniejsze bestsellery na przestrzeni ostatnich lat. Materiały tekstowe i krótkie materiały video poświęcono ikonicznej Bibliotece Narodowej otwartej w Rydze w 2014 roku³³. Ten symbol gromadzonej przez Łotyszy wiedzy jest czymś o wiele istotniejszym, niż tylko wybitnym tworem architektonicznym. Inspiracją dla architekta Gunnara Birkerts'a był utwór wielkiego łotewskiego poety Rainisa (właśc. Jānis Pliekšāns). Stąd wzięła się druga nazwa gmachu – „Zamek Światła”. Łotewska Biblioteka Narodowa znalazła się na liście dziesięciu najpiękniejszych nowych bibliotek na świecie według BBC³⁴. Sama akcja przenoszenia książek do tworzącej się Biblioteki była niezwykle wydarzeniem w historii stolicy. Utworzono długi łańcuch osób, których zadaniem było podawać sobie książki z bibliotek rozsianych po Rydze aż do Zamku Światła. Co zaś tyczy się istotnych pozycji łotewskich pisarzy przede wszystkim są one tłumaczone na język angielski, niemiecki, rosyjski, szwedzki, hiszpański i włoski³⁵. Związek Pisarzy Łotewskich oferuje wsparcie finansowe dla tłumaczy, którzy chcą przetłumaczyć łotewskie dzieła literackie na dowolny język obcy.

Prawdziwą kopalnią wiedzy o tym, co Łotysze uznają za warte uwagi w kontekście ich kraju, jest broszura informacyjna ze strony *Latvia.eu* pt. *Latvia 100*

³⁰ Vaira Viķe-Freiberga, <https://www.latvia.eu/home/politics/vaira-vike-freiberga> (dostęp 16.06.2019).

³¹ *IT and communications facts*, [w:] <https://www.latvia.eu/economy/it-and-communications-facts> (dostęp 16.06.2019).

³² *Latvian Book Market*, 2014, [w:] http://latvianliterature.lv/upload/files/Latvian_Book_Market_2018.pdf (dostęp 15.06.2019).

³³ *New National Library Of Latvia Building Opened*, Latvian Institute, 29.08.2014, [w:] <https://www.latvia.eu/news/new-national-library-latvia-building-opened> (dostęp 16.06.2019).

³⁴ *Ten of the most beautiful libraries in the world*, William Cook, 13.10.2017, [w:] <http://www.bbc.com/culture/story/20170915-ten-of-the-most-beautiful-modern-libraries-in-the-world> (dostęp 22.06.2019).

³⁵ *Latvian books' translations* <http://latvianliterature.lv/en/translations> (dostęp 22.06.2019).

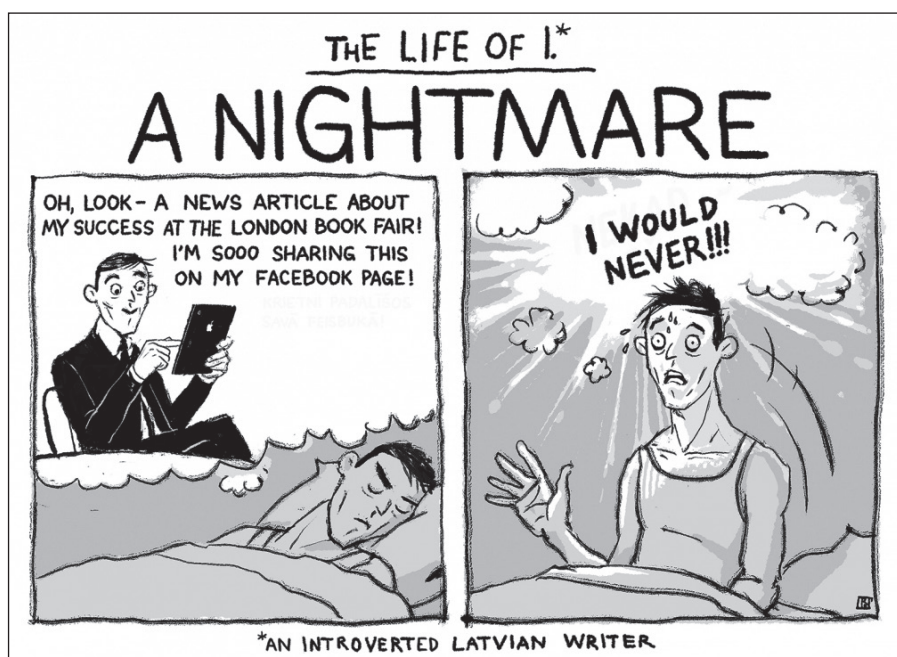
*snapshot stories*³⁶. Sześćdziesięciosześciostronicowy folder podzielony na pięć rozdziałów przedstawia w maksymalnym uproszczeniu i skrócie symbole Łotwy i najważniejsze jej postaci. Począwszy od *Dain* (pieśni), poprzez *rūpjmaize* (ciemny chleb łotewski) i wianki plecione na święto *Jāņi* można tu odnaleźć wiele interesujących pojęć. Cały pierwszy rozdział odwołuje się do bardzo starych, tradycyjnych obrzędów i symboli, jak również obiektów geograficznych Łotwy. Drugi rozdział nawiązuje do burzliwej historii Łotwy, trzeci mówi o pielęgnowanych tradycjach. Czwarty rozdział natomiast w całości poświęcono niezmiernie ważnemu wydarzeniu – Festiwalowi Pieśni i Tańca. Nie sposób pominąć ogromnego wpływu Festiwalu na postrzeganie Łotwy za granicą. Odbywający się raz na pięć lat w Rydze koncert ludowych pieśni połączony z pokazami doskonale dopracowanych choreografii tradycyjnych tańców zwraca uwagę całego świata. Rodowici Łotysze, jak również wolontariusze ze wszystkich innych zakątków świata, skupiają się na licznych próbach i eliminacjach, aby przez ten wyjątkowy czas pokazać się z jak najlepszej strony. Folder opisujący skalę wydarzenia, złożone przygotowania ochotników i trenerów zaprezentowano przy pomocy wysokiej jakości fotografii. Widać, że dołożono dużych starań do przekazania historii Festiwalu i jego międzynarodowego zasięgu. Dumne podkreślanie swojego pochodzenia – nie tylko łotewskiego, ale (czy przede wszystkim) regionalnego – jest wpisane w obchody uroczystości³⁷. Obchody stały się wydarzeniem o znaczeniu krajowym i międzynarodowym, skupiającym Łotyszy na całym świecie. Od pierwszych obchodów w 1873 roku, w których uczestniczyło 1000 śpiewaków, festiwal przekształcił się w potężny ruch - około 40 tys. uczestników z 3421 zespołów amatorskich wzięło udział w zeszłorocznej edycji Festiwalu. Pięcioletnia przerwa między kolejnymi edycjami wydarzenia nie oznacza zupełnego wygaszenia folklorystycznych aktywności. W tym czasie mają miejsce intensywne próby, recitale, konkursy i eliminacje zespołów, wystawy, seminaria i koncerty³⁸. Łotewska tradycja śpiewu przyczyniła się do utrzymania idei niezależnego narodu łotewskiego podczas trudnych wydarzeń historycznych. Podobne koncerty organizowano oczywiście na mniejszą skalę nawet w obozach dla uchodźców. W 2003 r. Święto Pieśni i Tańca znalazło się na liście UNESCO. Ostatni Festiwal zorganizowany został w lipcu 2018 roku. Procesja obchodów rozpoczęła się koncertem muzyki sakralnej. Uczestnicy pokazują swoje bogate stroje ludowe charakterystyczne dla danego regionu Łotwy, przemierzając ulice Rygi przez kilka godzin.

³⁶ *Latvia 100 snapshot stories*, http://latvia.eu/sites/default/files/media/centenary/latvia_100_snapshot_stories_web.pdf (dostęp 22.04.2019).

³⁷ *Song and dance celebration*, [w:] http://latvia.eu/sites/default/files/media/song_and_dance_celebration_lores_v2.pdf (dostęp 16.06.2019).

³⁸ *Song and Dance Festival*, [w:] <https://dziesmusvetki.lv/en/about-the-celebration/the-song-and-dance-celebration/> (dostęp: 20.06.2019).

Bardzo ciekawym zjawiskiem promocji literatury łotewskiej za granicą jest seria komiksów "Life of I" - An Introvert Latvian Writer. Autorami serii są Anete Konste i Reinis Pētersons, artyści mieszkający w Rydze. Twórcy określają siebie jako reprezentantów zamkniętych w sobie, nieśmiałych introwertyków z całego świata, nie ograniczając się do problemów jedynie "osobowości łotewskiej". Bohaterowie komiksu – mężczyzna i kobieta są przedstawieni w najrozmaitszych sytuacjach życiowych, takich jak spacer po mieście, rozmowa z przyjaciółmi, impreza czy zakupy. W każdej z historyjek bohater przeżywa rozterki związane z niechęcią do nawiązywania kontaktów, epatuje oschłością i rezerwą. Te pozornie negatywne cechy są jednak ujęte w żartobliwy i w pełni samokrytyczny sposób, co nadaje serii wyraz satyry na łotewski styl zachowania. Z uwagi na sukces, jaki koncept odniósł za granicą, oczywiście nie można było pominąć komiksu na oficjalnej stronie Łotwy, przy okazji opisu łotewskiej literatury³⁹. Komiksy tworzone były do kwietnia 2018 roku, kiedy odbył się The London Book Fair 2018, gdzie autorzy mogli zaprezentować swoje prace.⁴⁰

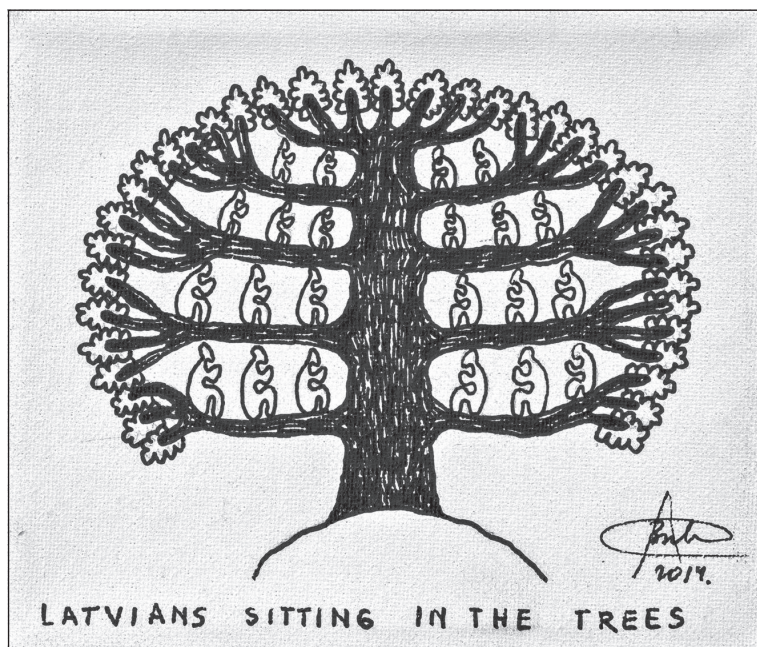

Rys. 1. Anete Konste, Reinis Pētersons, *The Life of I "A nightmare"*, Źródło: <https://www.fold.lv/en/2018/05/comic-book-life-of-i-by-latvian-literature/>

³⁹ Latvian Literature, [w:] <https://www.latvia.eu/latvian-literature> (dostęp 15.06.2019).

⁴⁰ *Latvia to get «introverted» at London Book Fair*, Latvian Public Broadcasting, february 17, 2017, [w:] <https://eng.lsm.lv/article/culture/culture/latvia-to-get-introverted-at-london-book-fair.a224318/> (dostęp 23.04.2019).

Artystką, którą warto wymienić w gronie twórców wzbudzających zachwyt nie tylko w swojej ojczyźnie jest Agnese Bule. Jej cykl grafik przedstawiający uproszczone humanoidalne formy, symbolizujące Łotyszy jako wkomponowane w drzewa nieco przygarbione (nieśmiałe) istoty, zdobył uznanie i zainteresowanie wśród osób poszukujących symbolu Łotysza.⁴¹ W sieci można nabyć przeróżne przedmioty z nadrukami i wyszywkami, breloki, ubrania, torby i obrazy z dziełami Bule.⁴² Nawiązanie do „ludzi żyjących na drzewach” pojawia się również w pracy literackiej artystki pt. *Latviešu sapnis* (*Łotewski sen*). Utwór ten stanowi zabawę konwencjami pradawnych łotewskich mitów w połączeniu z refleksją nad historyczną kondycją uciskanych przez wieki Łotyszy.⁴³ Autorka posługuje się tam metaforą „łotewkości” jako wyświechtanego stroju dziedziczonego z pokolenia na pokolenie, który stylem ani rozmiarem nie pasuje do współczesności. Niestety obecnie brakuje tłumaczenia książki na język inny niż łotewski.

Rys. 2. Agnese Bule *Latvians sitting in the trees* 2014, Latvia. Źródło: <http://www.imagomundiart.com/artworks/agnese-bule-latvians-sitting-trees>.

⁴¹ „*Latviešu sapņa*” mitoloģizētāja Agnese Bule, Agita Salmiņa, 05.12.2014 [w:] http://83.223.150.174/lv/zinas/4255-latviesu_sapna_mitologizetaja_agnese_bule/ (dostęp 23.04.2019).

⁴² “*Latvian Dream*” by Agnese Bule, Design Isle, [w:] <http://www.designisle.lv/eng/read.php?subid=7236> (dostęp 24.04.2019).

⁴³ J. Prusinowska, *Przez otwór w becze: Łotwa postkolonialna według Agnese Bule*, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, „Porównania” 14, 2014.

Poszanowanie licznych na Łotwie lasów, sporządzanie przedmiotów z drewna i historyczna architektura drewniana Rygi są istotnym elementem kultury tego kraju⁴⁴. Warto wspomnieć, że współczesny łotewski *design* rozwija się bardzo prężnie i bazuje w dużej części na naturalnych, ekologicznych materiałach. Swoje inspiracje czerpie niewątpliwie z dzieł projektantów skandynawskich; często używanym budulcem jest drewno, chętnie powraca się do tradycyjnych wzorów i materiałów naturalnych takich jak len⁴⁵.

Strona *Latvia.eu* zawiera również zakładkę, w której znajdują się materiały do darmowego wykorzystywania przez osoby lub instytucje chcące rozpropagować pozytywny obraz Łotwy na świecie. Do dyspozycji są albumy zdjęć np. strojów ludowych, zwierząt charakterystycznych dla regionu czy tradycyjnych dań łotewskich, gotowe prezentacje multimedialne i filmy wideo.

Podsumowując, w łotewskiej dyplomacji publicznej łatwo wyróżnić trend obecny w wielu państwach, polegający na rozpowszechnianiu swojej historii i w oparciu o nią tworzeniu obrazu państwa, które jest atrakcyjne dla obcokrajowców. Jest to wyróżnione przez Tima Edensora zjawisko *nostalgicznej celebracji kultur ludowych*. Zarówno dla odwiedzających, jak i zainteresowanych dziejami Łotwy istotna jest łatwość w dotarciu do potrzebnych informacji podanych w sposób przystępny i zwięzły, co ma miejsce na oficjalnych witrynach internetowych działających przy łotewskim Ministerstwie Spraw Zagranicznych. Pytaniem, na które starałam się odnaleźć odpowiedź jest, jaki obraz Łotyszy i ich tożsamości narodowej jawi nam się z ich działań w zakresie dyplomacji publicznej.

Bez wątpienia Łotysze prezentują się jako naród o bogatych tradycjach sięgających czasów przedchrześcijańskich, dziedziczący pogańską spuściznę późno schryistianizowanych przodków. Wspomniane postacie Lāčplēsis i Introwertycznego Pisarza tworzą uproszczony, acz wymowny obraz „łotewkości” na dwóch jej krańcach: nieskazitelnej dumy i karykatury. Połączony z naturą jak pół niedźwiedź pół człowiek, leśny, czyli nieco skryty Łotysz chadza własnymi drogami i jest całkowicie niezależny. Świątuje stulecie swojej ojczyzny z należnymi honorami, choć jest pokorny wobec piękna różnorodnej Europy, której jest częścią. Tanecznym krokiem i z głośnym śpiewem na ustach paraduje ulicami stolicy, nie wstydząc się swojego chłopskiego pochodzenia, ba: dumnie się z nim obnosząc. Mimo długoletnich niesnasek, różnic i kulturowych zgrzytów, Łotysz zakupuje topór wojenny z Rosjaninem, budując wieloetniczny kraj łączący Europę Wschodnią z Północną. A to wszystko w nad wyraz zadbanym środowisku naturalnym.

Mimo niewielkiego rozmiaru i nieznaczej liczebności, naród łotewski imponuje swoim hartem ducha na przestrzeni lat niesprzyjającej samodzielności histo-

⁴⁴ *Traditional latvian wooden architecture*, Bee Breeders, [w:] <https://architecturecompetitions.be-breeders.com/traditional-latvian-wooden-architecture> (dostęp 24.04.2019).

⁴⁵ *Discover Latvia: Design*, [w:] <https://www.latvia.eu/culture/design> (dostęp 24.04.2019).

rii. Dbalność o wobec swoich niezwykłych tradycji jest atrakcyjna dla wrażliwego odbiorcy, co więcej, przy działaniach wizerunkowych, jakie można było zaobserwować na przykład podczas obchodów stulecia Łotwy, budzą nadzieję na rozprzestrzenianie się wiedzy o tym kraju i wzrost zainteresowania jego mieszkańcami. Być może nadejdzie dzięki temu czas, w którym nikt już nie uzna krajów bałtyckich za jednorodny językowo i historycznie twór.

Literatura

1. Dośpiał-Borysiak K., *Polityka Szwecji i Finlandii w regionie Morza Bałtyckiego*, Toruń 2007.
2. Kolendo I., *Łotwa- zarys dziejów narodu i państwa*, Łódź 2014.
3. Ociepka B., *Miękka siła i dyplomacja publiczna Polski*, Warszawa 2013.
4. Palmer A., *Północne sąsiedztwo: historia krajów i narodów Morza Bałtyckiego*, Warszawa 2008.
5. Strona Instytutu Łotewskiego: <https://www.li.lv/en/latvian-institute>.
6. Aleksejeva A., *Three Suggestions for Latvian Public Diplomacy*, 11.10.2017, [w:] <http://www.lai.lv/viedokli/three-suggestions-for-a-new-latvian-public-diplomacy-647>.
7. Aleksejeva A., *What is Wrong with Latvian Public Diplomacy: 3 Challenges to Face*, 24 07.2017, [w:] <http://www.liia.lv/en/opinions/what-is-wrong-with-latvian-public-diplomacy-3-challenges-to-face-626>.
8. Auers D., *Comparative politics and government of the Baltic States Estonia, Latvia and Lithuania in the 21st century*, New York 2015.
9. Beitnere D., *Mēs, zemnieku tauta?*, Riga 2013.
10. Bokszański Z., *Tożsamości zbiorowe*, Warszawa 2006.
11. Bule A., *Latvian Dream Design Isle*, <http://www.designisle.lv/eng/read.php?subid=7236>.
12. Cabinet of Folksongs, [w:] <http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/memory-of-the-world/register/full-list-of-registered-heritage/registered-heritage-page-2/dainu-skapis-cabinet-of-folksongs/>.
13. Cook W., *Ten of the most beautiful libraries in the world*, 13.10.2017, [w:] <http://www.bbc.com/culture/story/20170915-ten-of-the-most-beautiful-modern-libraries-in-the-world>.
14. Davies N., *Zaginione Królestwa*, Kraków 2010.
15. Dayan D., Katz E., *Wydarzenia medialne. Historia transmitowana na żywo*, przekł. A. Sawisz, Warszawa 2008.
16. Dośpiał-Borysiak K., *Polityka Szwecji i Finlandii w regionie Morza Bałtyckiego*, Toruń 2007.
17. Edensor T., *Tożsamość narodowa, kultura popularna i życie codzienne*, Kraków 2004.
18. Gotkowska J., *Szwedzki szpagat: polityka obronna Szwecji a region Morza Bałtyckiego*, Warszawa 2013.
19. Hereźniak M., *Marka narodowa. Jak skutecznie budować wizerunek i reputację kraju*. Warszawa 2011.

20. Jagusiak B., *Systemy polityczne krajów nadbałtyckich*, Warszawa 2013.
21. *Latvia - celebrating 100*, Opublikowany 26 lut 2018, [w:] <https://www.youtube.com/watch?v=ApVZUM7oCI8>.
22. *Latvia to get «introverted» at London Book Fair*, Latvian Public Broadcasting, february 17, 2017, [w:] <https://eng.lsm.lv/article/culture/culture/latvia-to-get-introverted-at-london-book-fair.a224318>.
23. *Latvian Book Market*, 2014, [w:] http://latvianliterature.lv/upload/files/Latvian_Book_Market_2018.pdf.
24. *Latvian books' translations*, [w:] <http://latvianliterature.lv/en/translations>.
25. Latvian Publishers' Association, [w:] http://www.gramatizdeveji.lv/index_en.php?sx=parmums_en.
26. Leonard M., Stead C., Smewing C., *Public diplomacy. The Foreign Policy Centre*, London 2002.
27. Merkel G. H., *Die Letten vorzüglich in Liefland am Ende des philosophischen Jahrhunderts*, Leipzig 1796.
28. Muzeum Okupacji Łotwy, [w:] : <http://okupacijasmuzejs.lv/en/>.
29. Nye J., *Soft Power Jak osiągnąć sukces w polityce światowej*, Warszawa 2007.
30. Ociepka B., *Dyplomacja publiczna jako forma komunikowania*, w: B. Ociepka, *Dyplomacja publiczna*, Wrocław 2008.
31. Oficjalna strona Łotwy - www.latvia.eu.
32. Plakans A., *The Latvians. A Short History*, Stanford 1995.
33. Plakans A., *A concise history of the Baltic States*, Cambridge 2011.
34. Prusinowska J., *Przez otwór w beczce: Łotwa postkolonialna według Agnese Bule*, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, „Porównania” 14, 2014.
35. Rossa-Kilian D., *Struktura etniczno- kulturowa regionu Morza Bałtyckiego*, Zeszyty Naukowe Akademii Marynarki Wojennej, rok XLIX nr 1 (172) 2008, Gdynia.
36. Salmiņa A. „*Latviešu sapņa*” mitoloģizētāja Agnese Bule, 05/12/2014, [w:] http://83.223.150.174/lv/zinas/4255-latviesu_sapna_mitologizetaja_agnese_bule/
37. *Song and Dance Festival*, [w:] <https://dziesmusvetki.lv/en/about-the-celebration/the-song-and-dance-celebration>.
38. Strona Instytutu Łotewskiego - <https://www.li.lv/en/latvian-institute>.
39. Strona wytwórni piwa Lacplesis - <http://www.lacplesis.lv/en>.
40. Szondi G., *Dyplomacja publiczna w Europie Wschodniej*, w: B. Ociepka, *Dyplomacja publiczna*, Wrocław 2008.
41. *Traditional latvian wooden architecture*, Bee Breeders, [w:] <https://architecturecompetitions.beebreeders.com/traditional-latvian-wooden-architecture>.

Rewolucja październikowa 1917 roku w najnowszej polskiej historiografii

Streszczenie: Artykuł stanowi przegląd najnowszej literatury historycznej, dotyczącej problematyki związanej z rewolucją bolszewicką 1917 roku.

Summary: The article is a review of the new historic literature on issues related to the Bolshevik revolution of 1917.

Słowa kluczowe: Rewolucja bolszewicka, Rosja, Związek Radziecki.

Keywords: Bolshevik revolution, Russia, Soviet Union.

Rok 1917 w Rosji to okres burzy dziejowej. Na zgliszczach caratu wyłaniać się zaczął nowy, nieznany dotąd ład. Dla jednych był to czas złowrogi i tragiczny, okupiony niewyobrażalnymi ofiarami, dla innych czas nadziei i wiary w lepsze jutro. Widniejące na bolszewickich sztandarach hasła pokoju, chleba i samostanowienia narodów, stanowiły pożywkę dla wygłodniałych i zmęczonych wojną mas społecznych. Egalitaryzm, idee społeczeństwa sprawiedliwego i bezklasowego uwiiodły z kolei wielu przedstawicieli intelektualnych elit Zachodu. Wdrażany przez Lenina i jego towarzyszy rewolucyjny eksperyment nie przyniósł ulgi dotkniętemu przez wojenny koszmar społeczeństwu. Jak trafnie zauważył w jednej ze swych prac Andrzej Walicki – dokonana przez Lenina „intelektualna kastracja” marksizmu i leninowska praktyka państwowotwórcza, sprowadziła Rosję na całkowicie odmienne od deklarowanych tory rozwoju, a ortodoksyjny fanatyzm bolszewików przerodził się w zbrodniczy reżim, przy pomocy którego bezlitośnie utrwalano marsz do symbolicznego „Królestwa wolności”¹.

¹ Zob. A. Walicki, *Marksizm i skok do królestwa wolności. Dzieje komunistycznej utopii*, Warszawa 1996.

1. Historiografia przed 1989 rokiem

Jeszcze całkiem niedawno, bo w roku 1967, hucznie obchodzono 50-lecie – jak wówczas oficjalnie przyjęto nazywać – „Wielkiej Socjalistycznej Rewolucji Październikowej”. W Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej nie szczędzono środków na organizację jubileuszowych pochodów, spotkań, konferencji „ku czci” oraz publikacji. Co zatem rozumiały, przed rokiem 1989, „Rewolucja Październikowa” posiadała w Polsce bogatą literaturę. Szczególną uwagę poświęcano polskiemu ruchowi rewolucyjnemu i udziałowi Polaków w „Wielkim Październiku”. Wśród kanonicznych prac okresu PRL wymienić należy m.in. książki: I. Pawłowskiego i K. Sobczaka pt. *Walczyli o Polskę. Polacy i oddziały polskie w Rewolucji Październikowej i wojnie domowej w Rosji 1917-1921* (Warszawa 1967); A. Manusiewicza, *Polacy w Rewolucji Październikowej (luty-październik 1917)*, (Warszawa 1967); Z. Iwańczuka (red.), *Na granicy epok. Wspomnienia o udziale Polaków w Rewolucji Październikowej i wojnie domowej w Rosji 1917-1921* (Warszawa 1967). Wspomnieć należy również o publikacjach A. Kochańskiego takich jak: *Polacy-bojownicy Rewolucji Październikowej*, („Nowe Drogi” 1967, nr 7, R. XXI); *Księga Polaków uczestników Rewolucji Październikowej 1917-1920. Biografie* (Warszawa 1967) oraz W. Najdus: *Polacy w rewolucji 1917 roku* (Warszawa 1967); *Udział Polaków w Rewolucji Październikowej* (Warszawa 1967); *Lewica polska w Kraju Rad 1918-1920* (Warszawa 1971)².

W późniejszych latach pojawiały się kolejne wydawnictwa jubileuszowe takie jak praca A. Zatorskiego pt. *Polska Lewica Wojskowa w Rosji w okresie Rewolucji 1917-1918* (Warszawa 1971); T. Butkiewicza i A. Ślisza, *Polscy Żołnierze Października* (Warszawa 1977); L. Bazyłowa, J. Sobczaka (red.), *Encyklopedia Rewolucji Październikowej* (Warszawa 1977); L. Bazyłowa (red.), *Rok siedemnasty w Piotrogradzie. Październikowe powstanie zbrojne* (Warszawa 1977); K. Malaka, *Polacy w Radach Delegatów Robotniczych i Żołnierskich oraz Dumach Piotrogradu w 1917 roku*, („Z pola walki” 1987, nr 4) i wiele innych. Inicjatywy wydawnicze związane z przewrotem bolszewickim roku podjęli także pracownicy poznańskiego ośrodka – Instytutu Historii Uniwersytetu im. A. Mickiewicza³.

² J. Holzer w wykazie bibliograficznym dotyczącym publikacji związanych z rewolucją październikową, wyselekcjonował przeszło 100 prac spośród monografii, dokumentów, wspomnień historycznych, publicystyki i literatury pięknej. Zob. J. Holzer, *Rewolucja Październikowa. W pięćdziesiątą rocznicę 1917-1967: poradnik bibliograficzny*, Warszawa 1967.

³ Zob. A. Czubiński, *Rewolucja Październikowa w Rosji i ruchy rewolucyjne w Europie lat 1917-1921*, Poznań 1988; tenże, *Rewolucja Październikowa w Rosji a przemiany wewnętrzne w Niemczech*, „Kwartalnik Historyczny” 1967, R. LXXIV, z. 3; Z. Dworecki, *Spółczesność polska w Wielkopolsce a Wielka Socjalistyczna Rewolucja Październikowa*, „Zeszyty Naukowe UAM. Historia” 1968, z. 9; J. Ochmański, *Rewolucja Październikowa w świadomości demokracji polskiego*, „Kwartalnik Historyczny” 1967, R. LXXIV, z. 3; H. Łowmiański, *Historiografia polska o Rewolucji Październikowej*, „Zeszyty Naukowe UAM. Historia” 1968, z. 9; tenże, *Geneza Wiel-*

2. Historiografia w latach 1989-2019

Przemiany polityczno-ustrojowe lat 1989/1991 znacząco wpłynęły na postrzeganie „Rewolucji październikowej” zarówno w Polsce jak i Rosji. Mimo upływu lat, w naukowym dyskursie nie znika pytanie o interpretację wydarzeń rewolucyjnych 1917 roku. Symbole rewolucji takie jak strzały z Aurory czy „ajzensztajnowski”, isticie filmowy szturm Pałacu Zimowego (*notabene*, czyż nie każda rewolucja wytwarza własne mity?), na trwale zakorzeniły się w mentalności i zbiorowej pamięci zarówno Rosjan jak i części Polaków, a „Wielka Socjalistyczna Rewolucja Październikowa” przez dziesięciolecia stanowiła filar samoidentyfikacji Związku Radzieckiego. Rosyjska historiografia nadal nie do końca uporała się z oceną października. Jak zauważył petersburski historyk Aleksander Margolis – mimo prób poszukiwania konsensusu w kwestiach narodowej historii, intelektualna propozycja zastąpienia „Wielkiego Października” nową formułą tzw. „Wielkiej Rosyjskiej Rewolucji”, która zawierałaby w sobie cały rewolucyjny proces, mający swój początek w lutym 1917 roku aż do wojny domowej, nie spotkała się ze zrozumieniem i nie przebiła się do rosyjskiej świadomości⁴.

W Polsce za sprawą m.in. publikacji R. Pipesa i innych nie-rewizjonistycznych historyków anglosaskich, z „Wielkiej Socjalistycznej Rewolucji Październikowej” ostatecznie zrzucano jej wszelkie dotychczasowe atrybuty nazwijmy to „wyjątkowości”, a następnie skatalogowano ją jako zwykły zamach stanu⁵. Niezależnie od różnic interpretacyjnych, abstrahując od kwestii czy październik 1917 roku nazwiemy rewolucją czy puczem, bez wątplenia to, co nastąpiło już po październiku miało atrybuty rewolucji⁶. Przejęcie władzy przez Lenina zapoczątkowało bowiem wielopłaszczyznową, isticie rewolucyjną modernizację Rosji. Rozpoczął się proces, który burzył i tworzył zarazem, *wolta* zaś objęła szeroko pojętą rosyjską kulturę, stosunki społeczne, ekonomiczne i porządek polityczno-prawny. Tezę o rewolucyjnym charakterze „października” podtrzymywał m.in. Leszek Kołakowski, głosząc, iż rewolucja nie była zamachem stanu a prawdziwą rewolucją chłopów i robotników⁷.

Po roku 1989 w polskiej nauce nastąpiły ideowe przewartościowania, odciskając swój ślad na humanistyce. Ostatecznie odrzucono marksizm-leninizm a polska

kiej Rewolucji Październikowej, Poznań 1968. Na Uniwersytecie Adama Mickiewicza zorganizowano także międzynarodową konferencję z udziałem zagranicznych gości m.in. z ZSRR. Zob. A. Czubiński, S. Sierpowski (red.), *Wielka Socjalistyczna Rewolucja Październikowa a współczesność. Materiały międzynarodowej sesji naukowej z okazji 60 rocznicy Rewolucji Październikowej 20-21 X 1997*, Poznań 1979.

⁴ Wywiad z Aleksandrem Margolisem w: *Petersburg sto lat później*, „Nowa Europa Wschodnia” 2017, nr 5, s. 82.

⁵ Zob. R. Pipes, *Rewolucja rosyjska*, Warszawa 1994.

⁶ W niniejszym tekście pojęć rewolucja październikowa, przewrót bolszewicki, rewolucja bolszewicka, październik 1917 używa się zamiennie.

⁷ Zob. L. Kołakowski, *Główne nurty marksizmu*, Poznań 2000, cz. II, s. 622.

nauka historyczna po latach gorsetu ideologicznego, uzyskała nowe ramy funkcjonowania. Wydawało się, że rozpoczęte zostaną na nowo obiektywne i wolne od balastu przeszłości badania nad charakterem rewolucji bolszewickiej. Jednak „zmęczenie” i zniechęcenie ową problematyką sprawiło, że polska historiografia po 1989 roku zajęła się innymi aspektami dziejów najnowszych. Polscy historycy nie wykazywali szerszego zainteresowania zagadnieniami ruchu rewolucyjnego i rewolucji bolszewickiej. Temat ten nie był już atrakcyjny! Należy podkreślić, że w latach 1989-2016 nie ukazała się ani jedna polska publikacja poruszająca to zagadnienie. Wyjątek stanowi jedynie obszerna i solidna pod względem naukowym, wydana w 2012 roku praca Jana Krzysztofa Witczaka pt. *Historycy rosyjscy wobec rewolucji bolszewickiej i rzeczywistości radzieckiej w latach 1917-1938*⁸. Autor w swej imponującej pod względem objętości monografii (blisko 700 stron!), przedstawił stosunki pomiędzy władzą radziecką a kilkunastoma wybranymi przedstawicielami rosyjskiej nauki historycznej. Witczak podtrzymując tezę o rewolucyjnym charakterze „października”, przedstawił polskiemu czytelnikowi gamę postaw i poglądów zarówno historyków-entuzjastów nowego ładu (np. M.N. Pokrowski, W.P. Wołgin), lojalnych współpracowników (np. W.I. Piczeta), niezależnych (np. N.A. Rożkow), przeciwników rewolucji (np. P.G. Winogradow, N.I. Kariejew, A.A. Kizevetter) czy wreszcie historyków, którzy przeszli „od rzeczywistości negacji do pozorowanego entuzjazmu probolszewickiego” (m.in. J.W. Tarle, B.D. Grekow, R.J. Wipper)⁹.

W roku 2017, po 100 latach, jakie upłynęły od szturmu na Pałac Zimowy, już bez splendoru i fajerwerków charakterystycznych dla minionych jubileuszy, nadeszła ponownie możliwość rzetelnej naukowej debaty na temat przyczyn i konsekwencji jednego z najważniejszych wydarzeń historycznych XX wieku. Co dziś wiemy o rewolucji październikowej 1917 roku? Jak ją postrzegamy? Co po niej odziedziczyliśmy? Czy przyniosła jedynie zniszczenie, czy też dobrodziejstwa? Wiele podobnych pytań stawiano podczas konferencji naukowych, jakie odbyły się w Polsce w 2017 r. Należy przy tym podkreślić, że rocznica rewolucji rzecz oczywista nie odbiła się w Polsce aż tak silnym echem jak w Rosji. Wśród odbytych sesji były między innymi:

1. „Kręgi rewolucji. Rok 1917 w Rosji – wewnętrzne i międzynarodowe konsekwencje”, konferencja zorganizowana przez Centrum Polsko-Rosyjskiego Dialogu i Porozumienia w Warszawie;
2. „Żydzi a rewolucja październikowa”, konferencja zorganizowana przez Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego oraz Centrum Badania i Nauczania Dziejów i Kultury Żydów Polskich im. Mordechaja Anielewicza;

⁸ J. K. Witczak, *Historycy rosyjscy wobec rewolucji bolszewickiej i rzeczywistości radzieckiej w latach 1917-1938*, Toruń 2012.

⁹ Ibidem, s. 8.

3. „Rewolucja rosyjska. Spuścizna”, kongres w Instytucie Rosji i Europy Wschodniej Uniwersytetu Jagiellońskiego;
4. „Rewolucja w myśli i praktyce politycznej”, konferencja zorganizowana przez Wydział Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego oraz Międzyinstytutową Pracownię Badań nad Rosją i Państwami Poradzieckimi;
5. „Rok 1917 w Rosji”, konferencja zorganizowana przez Instytut Wschodni Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu oraz Stowarzyszenie Współpracy Polska-Wschód.

Jubileuszowy rok 2017, sprzyjał inicjatywom wydawniczym. W Polsce ukazało się kilka prac poświęconych szerokiemu spektrum zagadnień związanymi z przewrotem bolszewickim. Nie jest to oczywiście „wysyp” książek i artykułów właściwy minionemu okresowi. Niemniej jednak w latach 2017-2019 ukazało się kilka publikacji w tym prace zarówno o charakterze przekładowym (4 tytuły) jak i monografie, syntezy i czasopisma (9 tytułów).

Z literatury przekładowej należy wymienić książki anglosaskich autorów: S. McMeekina pt. *Rewolucja rosyjska. Nowa historia* (Warszawa 2017) w przekładzie S. Patlewicza, pracę S. Fitzpatrick, pt. *Rewolucja rosyjska* (Warszawa 2017) w przekładzie J. Bożka oraz książki Antonego C. Suttona pt. *Wall Street a rewolucja bolszewicka* (Wrocław 2017) w przekładzie Mateusza Kotowskiego i Martina Malii pt. *O rewolucji rosyjskiej* (Warszawa 2018) w tłumaczeniu Łukasza Maślanki.

Wśród polskich publikacji na uwagę zasługuje praca zbiorowa pod redakcją znanego i cenionego w Polsce znawcy stosunków międzynarodowych i polityki zagranicznej Rosji – **Stanisława Bielenia** pt. *Rewolucja w myśli i praktyce politycznej* (Warszawa 2018). 340-stronicowa książka, poprzedzona listem-refleksją prof. Andrzeja Walickiego składa się ze wstępu i 14 artykułów dotyczących skutków października – jego historycznych, rozwojowych, państwowotwórczych, ideowych, i międzynarodowych implikacji i recepcji rewolucji bolszewickiej we współczesnym dyskursie historycznym. Zbiór zdaje się spełniać zaznaczoną we wstępie do książki dewizę, by sięgać do refleksji o rewolucji bolszewickiej „poza apologią i potępieniem”¹⁰. W pracy znajduje się m.in. szkic Konrada Świdra pt. *Potencjał modernizacyjny rewolucji bolszewickiej*. Autor twierdzi, że październik był „rewolucją ludu”, która zainicjowała kontynuowany następnie pod kontrolą bolszewików proces modernizacji w wymiarze politycznym, ekonomicznym i społecznym, zakończony wraz z ugruntowaniem władzy Stalina w II połowie lat 30 XX wieku¹¹. Autor kończy swój wywód dość odważną i być może trudną do zaakceptowania przez wielu historyków tezą o tym, iż ZSRR, choć stanowi już historię

¹⁰ Ze wstępu, w: S. Bielen (red.), *Rewolucja w myśli i praktyce politycznej*, Warszawa 2018, s. 7.

¹¹ K. Świder, *Potencjał modernizacyjny rewolucji bolszewickiej*, w: S. Bielen (red.), *Rewolucja w myśli i praktyce politycznej*, Warszawa 2018, s. 108.

to z „racji swoich osiągnięć (politycznych, gospodarczych i społecznych) odegrał w kształtowaniu się współczesnego świata ogromną i trudną do zakwestionowania rolę, także – a może przede wszystkim – w dziedzinie jego unowocześnienia(... ..)”¹². W tekście Adama Bosiackiego pt. *Ustojowe i prawne dziedzictwo rosyjskich rewolucji*, autor stwierdza, że rewolucja październikowa stanowiła nie tylko pierwszy całkowicie udany przewrót, ale też jak żadna inna rewolucja, wypracowała ona rozwiązania i modele prawne wprowadzane później w innych państwach socjalistycznych, choć różny był rzecz jasna zakres recepcji prawa¹³.

Kolejną pracą jest książka pod redakcją **Anny Jach** pt. *Rewolucja rosyjska. Spuścizna. „Implementacje strategii” zmiany* (Kraków 2017). Praca ta nie odnosi się *stricto* do wydarzeń rewolucyjnych 1917 roku a większość artykułów wybiega pod względem merytorycznym poza interesujący nas temat. Głównym motywem książki jest dziedzictwo rewolucji i wpływ na aktualną rzeczywistość polityczną Rosji. W książce znalazł się między innymi tekst Kingi Osierdy pt. *Współczesne Беспризорные дети – przedstawienie problemu samotności wśród rosyjskich dzieci*, omawiający poważny historycznie i współcześnie występujący problem społeczny jakim jest bezdomność wśród najmłodszych. Tekst Michała Kuryłowicza pt. *Rewolucja oraz dzieje ZSRR w perspektywie rosyjskiej edukacji historycznej*, dotyczy pamięci historycznej w aktualnych rosyjskich podręcznikach do historii. W zbiorze znalazły się także artykuły autorów rosyjskich: m.in. Romana Sawienkowa pt. *Rewolucja z 1917 roku w procesach politycznych współczesnej Rosji*. Niezrozumiała wydaje się być obecność w zbiorze szkicu Sebastiana Torłopa pt. *Geopolityczne znaczenie Syberii w perspektywie globalnego ocieplenia*, którego to tekst w żadnym stopniu nie odnosi się do kwestii przewrotu bolszewickiego, nawet jeśli by hurraoptymistycznie przyjąć wersję, że zmiany klimatyczne na Syberii są w jakimkolwiek stopniu pokłosiem bolszewickiej industrializacji.

Syntetyczny charakter ma kolejna z publikacji rocznicowych zatytułowana **Rok 1917 w Rosji: carat – rewolucja – nowa rzeczywistość. Szkice i Studia** (Toruń 2019), pod redakcją **Bartłomieja Garczyka i Piotra P. Repczyńskiego**. Zawiera ona studia o charakterze historycznym, kulturologicznym, filozoficznym oraz prawnym. Przedstawiony w niej wysiłek autorów polskich i rosyjskich posłużył jak się zdaje także i wzajemnemu zrozumieniu, tak bardzo przecież potrzebnemu w dzisiejszych niestety złych stosunkach polsko-rosyjskich. Książka podzielona została na 4 bloki tematyczne: historia, prawo, kultura oraz filozofia-idee-polityka¹⁴.

W dziale dotyczącym zagadnień prawnych znajduje się tekst wybitnego znawcy i autora prac poświęconych prawu rosyjskiemu i radzieckiemu – prof. Adama

¹² Ibidem, s. 120.

¹³ A. Bosiacki, *Ustojowe i prawne dziedzictwo rosyjskich rewolucji*, w: S. Bieleń (red.), *Rewolucja w myśli i praktyce politycznej*, Warszawa 2018, s. 161 i 174.

¹⁴ Zob. B. Garczyk, P. P. Repczyński (red.), *Rok 1917 w Rosji: carat – rewolucja – nowa rzeczywistość. Szkice i studia*, Toruń 2019.

Lityńskiego pt. *Komunizm a prawo (przypadek RSFRR i ZSRR)* a także, jakże ciekawy artykuł Mikołaja Tarkowskiego pt. *Lew Szestow i jego krytyczne spojrzenie na bolszewizm. Przyczynek z zakresu historii doktryn polityczno-prawnych*. W części dotyczącej kultury na uwagę zasługuje kapitalny tekst Tomasza Matłęgiewicza pt. *Kurioza w operze rosyjskiej po rewolucji październikowej. U hipotetycznych źródeł współczesnej wulgarności scenicznej* oraz artykuł wybitnego znawcy Rosji prof. Andrzeja de Lazariego, pt. *Komunizm we współczesnej polskiej i rosyjskiej karykaturze*. Wśród autorów rosyjskich szkice swoje umieścili: Tamara Smirnowa, *Pol-skije Obszczestwa Pieterburga w 1917 godu*; Władimir Kalashnikow, *Nowiejszaja istoriografia fewralskoj rewolucji 1917 goda*; Aleksiej Susłow, *Rewolucja 1917 goda w wosprijatii sowremiennych rossijskich političeskich partii* oraz Sergiej Abashin, *Kak zabyt oktjabrskuju rewoluciju? Politika pamiaty w stranach Centralnoj Azii*.

Kolejną z syntez jest książka pod redakcją **Łukasza Adamskiego i Bartłomieja Gajosa** pt. ***Kręgi rewolucji. Rok 1917 w Rosji*** (Warszawa 2019), będąca pokłosiem wspomnianej wyżej konferencji zorganizowanej przez Centrum Polsko-Rosyjskiego Dialogu i Porozumienia. Wśród autorów jest m.in. profesor Uniwersytetu w Oulu (Finlandia) – Kari Alenius, autor ciekawego szkicu pt. *Finexit – rewolucja w Rosji a niepodległość Finlandii*.

„Antyrosyjskim przewrotem” nazywa rewolucję październikową **Witold Modzelewski** autor książki pt. ***Polska – Rosja. Refleksje na stulecie bolszewickiej rewolucji*** (Warszawa 2017). Praca ta stanowi 4 tom z 5 częściowej serii publicystycznych szkiców z lat 2014-2018. W książce znajdziemy drobne, często ciekawe, prowokujące i gorzkie zarazem szkice dotyczące m.in.: A. Kiereńskiego, L. Trockiego, F. Dzierżyńskiego, bolszewizmu, czy relacji polsko-rosyjskich i szeroko rozumianego dziedzictwa rewolucji we współczesnej Polsce, Europie i powszechnym myśleniu politycznym. Język pisany książki w wielu miejscach jest aż nadto swobodny, czasem kolokwialny, autor nie stroni też od „mocnych” słów. W tekście często dotykane są kwestie nieracjonalnej rusofobii, która gości wśród polskich elit politycznych i która stała się wręcz swego rodzaju społeczną poprawnością:

„Czy można wyjaśnić skąd bierze się wielki strach przed Rosją, który stał się w Polsce obowiązującą poprawnością? Jej liderzy czują się obowiązani straszyć nas na wszystkie możliwe sposoby (...). Z tego co wiem, nikt na przysłowiowej ulicy nie boi się Putina. Wręcz odwrotnie, zwykli ludzie widząc wszechobecny liberalny bajzel i niemoc, twierdzą, że ktoś na tę miarę przydałby się w Polsce (...). Oczywiście nie przeceniam znaczenia antyrosyjskiego trajkotania, będącego dziś obowiązującym stereotypem, ale nie przynosi to nam żadnych korzyści. Szkodzi i to bardzo, bo tracimy rynki zbytu¹⁵”.

¹⁵ W. Modzelewski, *Polska-Rosja. Refleksje na stulecie bolszewickiej rewolucji*, Warszawa 2017, t. 4, s. 183-186.

W innym miejscu autor wspomina, że Lenin tworząc ideologicznego potwora i niszcząc carat pośrednio przyczynił się do tego, że postbolszewickie państwo Stalina było „błogosławionym darem niebios, gdyż bez jego zwycięskiej Armii Radzieckiej nie byłoby zwycięstwa nad Niemcami (...). W pewnym sensie – pisze Modzelewski – Lenin jako zwycięzca i twórca bolszewickiego przewrotu przyczynił się (zapewne bezwiednie) do naszego biologicznego przetrwania mimo, że wyzwoleń (od Niemców) przyniosło nam ideologiczne zniewolenie”¹⁶.

Nie bezpośrednio interesującej nas kwestii dotyka także książka **Jakuba Maciejewskiego pt. *Ludzie czerwonego mroku* (Kraków 2017)**, w której wydarzenia październikowe pozostają na marginesie innych, często poza historycznych zagadnień, samej zaś rewolucji poświęcono jedynie kilka rozdziałów¹⁷.

Zagadnieniom rewolucji październikowej 1917 roku poświęcone zostały także oddzielne numery czasopism w tym: „**Biuletynu IPN**” (2017, nr 10); kwartalnika „**Karta**” (2017, nr 93); problematyka rewolucyjna pojawiła się także na łamach dwumiesięcznika „**Nowa Europa Wschodnia**” (2017, nr 5)¹⁸ oraz popularno-naukowego magazynu historycznego „**Mówią Wieki**” (2017, nr 3), na którego łamach znalazły się artykuły autorów polskich rosyjskich i ukraińskich m.in. Tomasz Bohuna pt. *Rząd Tymczasowy kontra rady*; Giennadija Koroliowa pt. *Rok 1917 na Ukrainie i rewolucja rosyjska*; Giennadija Bordiugowa pt. *Lipcowy przewrót bolszewików w 1917 roku*; Borysa Sokołowa pt. *Biali, czerwoni i zieloni – wojna domowa w Rosji*; Andrieja Ganina pt. *Dlaczego zwyciężyła Armia Czerwona* i innych. Z kolei na łamach rocznicowego wydania „Biuletynu IPN” opublikowano m.in. rozmowę z historykiem niemieckim Jörgiem Beberowskim pt. *Potworna katastrofa. Rewolucja bolszewicka i wojna domowa w Rosji*, w której autor uważa, że jednym z mitów jest twierdzenie, że to Rzesza Niemiecka współfinansowała rewolucję w Rosji¹⁹.

¹⁶ Ibidem, s. 25-26.

¹⁷ Praca, choć zawiera kilka słusznych spostrzeżeń, stanowi niestety bardzo subiektywny informacyjny *pel-mel*. Autor, nie stroniący w tekście od wielu uproszczeń, broni tezy R. Pipesa o bolszewickim puczu (nie da się też nie zauważyć, że autor miejscami aż do przesady powołuje się wyłącznie na Pipesa - skądinąd wielce cenionego i wybitnego sowietologa). Książka jest pozbawiona aparatu naukowego, tym samym brak literatury, przypisów i odnośników stawia ją raczej w szeregu prac popularno-publicystycznych aniżeli solidnych publikacji naukowych. Całość zniechęca też pod względem szaty graficznej, przeładowanej dominującymi w tekście ilustracjami i reprintami.

¹⁸ Zob. rozmowa z Mariuszem Wołosem w: *Rewolucja październikowa a sprawa polska*, „Nowa Europa Wschodnia” 2017, nr 5, s. 109 i n.

¹⁹ „Biuletyn IPN” 2017, nr 10, s. 8-9.

Drugie życie kultowych radzieckich komedii na przykładzie wybranych filmów Leonida Gajdaja i Eldara Riazanowa

Streszczenie: Radziecka kinematografia komediowa to ważny i widoczny element rosyjskiej kultury popularnej. Znaczące miejsce zajmują w niej filmy z lat siedemdziesiątych, stworzone przez Eldara Riazanowa i Leonida Gajdaja – wybitnych reżyserów tego gatunku. Praca przybliży trzy dzieła, które w Rosji osiągnęły status kultowych – *Iwan Wasiljewicz zmienia zawód*, *Szczęśliwego Nowego Roku* oraz *Romans biurowy*. Artykuł ma za zadanie ukazać niegasnącą popularność oraz drugie życie tych filmów w przestrzeni publicznej, zwłaszcza w telewizji i Internecie.

Summary: The Soviet comedy cinematography is an important and visible part of Russian popular culture. A significant place in it is occupied by films from the 1970s, created by Eldar Ryazanov and Leonid Gaidai – prominent directors of this genre. The article presents three works that have achieved cult status in Russia – *Ivan Vasilievich Changes Profession*, *The Irony of Fate* and *Office Romance*. The purpose of the work is show the undying popularity and second life of these movies in public space, especially on television and the Internet.

Słowa kluczowe: film, kinematografia radziecka, Leonid Gajdaj, Eldar Riazanow.

Keywords: movie, Soviet cinematography, Leonid Gaidai, Eldar Ryazanov.

Radziecka kinematografia komediowa lat siedemdziesiątych XX wieku to ważny okres radzieckiej i rosyjskiej filmografii, darzony ogromnym sentymentem w krajach byłego ZSRR, a przede wszystkim w Rosji. To czas wielkich filmów oraz nazwisk twórców i aktorów. W pamięci Rosjan utkwiły zwłaszcza dwa nazwiska reżyserów, którzy zostali mistrzami swojego gatunku, a wyżej wspomniany okres był dla nich czasem twórczych wyżyn. Leonid Gajdaj i Eldar Riazanow, bowiem o nich i ich twórczości będzie mowa w niniejszym artykule, stworzyli wiele komedii, które bawiły i bawią do dziś kolejne pokolenia. Głównym celem artykułu jest ukazanie drugiego, obecnego życia filmów, które stały się kultowymi i których fenomen jest ciągle widoczny. Postaram się pokazać, jak trzy komedie – *Iwan Wasiljewicz zmienia zawód* Leonida Gajdaja, *Szczęśliwego Nowego Roku* oraz *Romans biurowy* Eldara Riazanowa – przetrwały próbę czasu i jaką popularnością cieszą się obecnie w Federacji Rosyjskiej. Obserwacji dokonałem

zwłaszcza w przestrzeni telewizyjnej i internetowej, która jest przecież symbolem, ale przede wszystkim głównym kanałem komunikacji społecznej naszych dni. Jednak zanim przejdę do obecnych czasów, warto choć w paru słowach wspomnieć o reżyserach i ówczesnej popularności filmów.

Leonid Gajdaj urodził się w 1923 roku w niewielkiej miejscowości w obwodzie amurskim. Pochodził z robotniczej rodziny; w 1941 roku ukończył szkołę kolejową w Irkucku. Był uczestnikiem Wielkiej Wojny Ojczyźnianej. Jednak zanim trafił do armii, pracował jako operator sceny w irkuckim teatrze dramatycznym, gdzie na ewakuacji przebywał wówczas moskiewski Teatr Satyry. Tam zafascynował się sztuką. Po zakończeniu wojny postanowił wrócić do teatru. W 1947 roku ukończył studium przy Irkuckim Obwodowym Teatrze Dramatycznym, w którym początkowo pełnił funkcję oświetleniowca, a potem także aktora. Pod koniec lat czterdziestych postanowił podjąć naukę w Wszechzwiązkowym Państwowym Instytucie Filmowym w Moskwie na wydziale reżyserskim. Ukończył go w 1955 i w tym samym roku podjął pracę w wytwórni *Mosfilm* na stanowisku reżysera. Gajdaj debiutował w 1956 roku filmem *Daleka droga*, jednak początki pracy były trudne i wiele jego filmów było krytykowanych i skracanych. Na początku lat sześćdziesiątych stworzył kilka krótkometrażowych obrazów, dzięki którym powoli zaczął zdobywać sławę i uznanie. Były to filmy *Bimbrownicy* oraz *Pies Barbos i niezwykleły cross*. To właśnie w tych filmach na dużym ekranie pojawiło się niezwykle popularne trio niezdarnych łobuzów, drobnych zbirów – *Trus* (Tchórz), *Balbes* (Bęcwał), *Bywalij* (Bywalec) (lub *WiNiMor* – od pierwszych liter nazwisk aktorów – *Wicyn, Nikulin, Morgunow*)¹, które wykreował Gajdaj i wykorzystał kilkakrotnie w swoich komediach. Rok 1965 to początek szeregu twórczych sukcesów Gajdaja. Wtedy to właśnie w filmie *Operacja „Y”*, czyli *nowe przypadki Szurika* poznajemy rzezonego Szurika – głównego bohatera kilku komedii, wiecznego studenta lub inżyniera, którego życie pełne jest niecodziennych sytuacji. W roli Szurika – Aleksander Demianienko. Film stał się bardzo lubiany i popularny, więc reżyser idąc za ciosem nakręcił kolejny – *Kaukaską brankę*. Jednak dla Rosjan największym dziełem Gajdaja została *Brylantowa ręka* z 1969 roku z Jurijem Nikulinem w roli głównej. W 1995 roku film głosami telewidzów został uznany za najlepszą rodzimą produkcję komediową 100 ostatnich lat². Lata siedemdziesiąte to kolejne znane i lubiane komedie – *12 krzesel*, *Iwan Wasiljewicz zmienia zawód* czy *To niemożliwe!* i inne. Gajdaj stworzył niektóre z nich na podstawie dzieł utworów m.in. Michaiła Bułhakowa i Mikołaja Gogola. Nie były to jednak typowe ekranizacje dzieł pisarzy; Gajdaj wykorzystywał ich fabułę, ale nadawał nową stylistykę i nastrój. Wszystkie w rankingach liczby sprzedaży biletów zajmowały pierwsze lub drugie miejsca. Za

¹ Л. Лайнер, *Весёлая тройца: Вицын, Моргунов, нукулин*, Москва 2000.

² 100 лучших фильмов России, Rosskino, [w:] <http://roskino.com/works/100films.htm> (dostęp 4.06.2019).

„złote lata” Leonida Gajdaja przyjmuje się okres 1965–1975. W roku 1974 Gajdaj uhonorowany został tytułem zasłużony artysta Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej, a w 1989 otrzymał najwyższe możliwe dla twórcy sztuki wyróżnienie – tytuł ludowego artysty ZSRR. W latach osiemdziesiątych stworzył jeszcze kilka komediowych obrazów, na przykład *Totolotek-82*, który przedstawia ludzi uchylających się od uczciwej pracy, a chcących szybko i łatwo osiągnąć zysk graniem na loterii. Ostatni swój film zrealizował w 1992 roku, jednak po upadku Związku Radzieckiego zmieniła się sytuacja zarówno ekonomiczna, jak i stylistyczna kinematografii i film nie osiągnął spektakularnego sukcesu. Leonid Gajdaj zmarł 19 listopada 1993 roku w Moskwie.

Komedia *Iwan Wasilijewicz zmienia zawód* (tyt. oryg. *Иван Васильевич меняет профессию*) to historia o wspomnianym wynalazcy Szuriku, który eksperymentuje w domu nad wehikułem czasu. Wskutek uruchomienia swojej maszyny przenosi wścibskiego sąsiada i złodziejaska okradającego sąsiednie mieszkanie do roku 1571, na Kreml. Natomiast car Iwan Groźny zostaje przeniesiony do Moskwy lat siedemdziesiątych, co doprowadza do zabawnego splotu wydarzeń. Fabuła oparta jest na motywach sztuki *Iwan Wasilijewicz* Michaiła Bułhakowa z lat 1934–36 i osadzona została w czasach współczesnych – latach siedemdziesiątych. Film wyprodukowano w studiu *Mosfilm*, a w ważniejszych rolach wystąpili: Aleksander Diemjanienko (Szurik), Natalia Sieliezniowa (Zinaida), Jurij Jakowlew (Iwan Wasilijewicz Bunsza/ Iwan Groźny), Leonid Kurawłow (Żorż Miłosławski), Władimir Etusz (Anton Szpak). W roku premiery – 1973 – w kinach Związku Radzieckiego sprzedano ponad 60 mln biletów na ten film i tym samym komedia została liderem na liście najchętniej oglądanych filmów roku. W rankingu liderów oglądalności wszystkich radzieckich filmów zajmuje 17. pozycję. W Polsce w 1973 roku *Iwana Wasilijewicza* obejrzało ponad pół miliona ludzi³.

Drugi z reżyserów – Eldar Riazanow urodził w 1927 roku w Samarze. Wkrótce rodzina przeniosła się do Moskwy, jego rodzice się rozwiedli i wychowywany był przez matkę i ojczyma. Od najmłodszych lat interesował się literaturą i marzył o podróżach. Planował nawet wstąpić do morskiej szkoły w Odessie. Z biegiem czasu zmienił decyzję i postanowił podążać szlakiem kinematograficznej kariery. W roku 1950 ukończył Wszechzwiązkowy Państwowy Instytut Filmowy w Moskwie i rozpoczął prace w Centralnym Studiu Filmów Dokumentalnych, gdzie przez pięć lat tworzył m.in. eseje filmowe. Od 1955 roku pracował na stanowisku reżysera w wytwórni *Mosfilm*. Swoje pierwsze filmy stworzył jeszcze na studiach, jednak dopiero dzieła stworzone w *Mosfilmie* przyniosły mu uznanie. Zrealizował pierwszą radziecką szerokoformatową rewię filmową *Wiosenne głosy*. W 1956 roku na ekranach pojawiła się *Noc sylwestrowa*, która zdobyła ogromną popularność

³ G. Wiśniewski, *Polsko-radzieckie stosunki kulturalne w latach siedemdziesiątych: współpraca kultur artystycznych*, Poznań 1980, s. 208.

(blisko 50 mln widzów w roku premiery). Zachęcony entuzjazmem jaki wywołał film, Riazanow dalej tworzył w obrębie komedii. W latach pięćdziesiątych zrealizował jeszcze jeden film, a w latach sześćdziesiątych w sumie 6 dzieł, z których najpopularniejsze to *Proszę o książkę zażaleń* (1965) oraz *Złodziej samochodów* (1968). Kolejna dekada to również pomyślny okres w twórczości Riazanowa. Już w 1971 roku na ekranach kin pojawia się film *Na rabunek* (tyt. oryg. *Смарпука-разбойнику*). Rok 1973 przyniósł *Niezwykłe przygody Włochów w Rosji*. W ZSRR w pierwszym roku wyświetlania filmu sprzedano około 50 mln biletów, zaś w Polsce ponad 1,5 mln⁴. Dwa lat później Riazanow nakręcił *Szczęśliwego Nowego Roku*, a w 1977 *Romans biurowy* – tym dwóm filmom przyjrzyć się w dalszej części. Z ważniejszych produkcji Eldara Riazanowa należy wymienić jeszcze *Garaż* (1979), *Dworzec dla dwojga* (1982) i *Gorzki romans* (1984).

Po rozpadzie ZSRR został jednym z niewielu „starych” twórców filmowych, którzy działali na rodzimym rynku. Zrealizował kilka komedii i filmów fabularnych, jednak przegrały zderzenie z zachodnimi produkcjami i nie zyskały tak dużej popularności jak filmy wcześniejsze. Eldar Riazanow kilkakrotnie wyróżniony był państwowymi nagrodami. W 1977 za wybitne osiągnięcia artystyczne otrzymał Nagrodę Państwową ZSRR, został uhonorowany tytułem Ludowy Artysta ZSRR (1984), dwukrotnie orderami Za zasługi dla Ojczyzny i wieloma innymi. W ostatnich latach życia ciężko chorował. Zmarł 29 listopada 2015 roku w Moskwie. Riazanow nazywany był piewą klasy średniej⁵, w swoich obrazach często przedstawiał problemy, które spotykały zwykłych, szarych obywateli. W filmie były trochę ubarwione, dodano do nich więcej komicznego wyrazu, jednak główny przekaz pozostawał ten sam. Aktorzy bardzo cenili sobie pracę z Riazanowem. Do dziś uważany jest za najwybitniejszego twórcę radzieckich komedii obok Gajdaja.

Szczęśliwego Nowego Roku – film z 1975 roku to liryczna opowieść o przypadkowej miłości Żeni Łukaszyzna (w tej roli Andriej Miagkow) i Nadii Szewielowej (Barbara Brylska). Grupa przyjaciół spędza sylwestrowy wieczór w bani. Spotkanie połączone jest z obfitym spożywaniem alkoholu, co doprowadza wszystkich uczestników kąpieli do upojenia. Jeden z przyjaciół miał tego wieczoru udać się do Leningradu, jednak nikt nie jest w stanie przypomnieć sobie, kto miał lecieć. Wypada na Żenię, którego dostarczono na lotnisko, „zapakowano” do samolotu i wysłano w podróż. Bohater nie wie, co się dzieje. Po wylądowaniu z trudem wy-dostaje się z lotniska, łapie taksówkę i podaje kierowcy adres, a ten wiezie go pod wskazane miejsce. Udaje się do bloku, wjeżdża windą na swoje piętro, podchodzi do mieszkania, wkłada klucz do zamka, przekręca i wchodzi. W mieszkaniu nie zauważa nic niepokojącego, kładzie się spać. Jednak po czasie ktoś wchodzi do

⁴ Ibidem, s. 208.

⁵ M. Cybulski, *ZSRR się śmieje. Filmy Leonida Gajdaja i radziecka kinematografia komediowa*, Toruń 2013, s.51.

„jego” mieszkania i czuje się jak u siebie. Wróciła prawowita właścicielka mieszkania – Nadieżda Szewielowa, 34-letnia nauczycielka języka rosyjskiego. Dopiero po czasie dochodzi do niego, że nie jest to jego mieszkanie, a on sam nie wie gdzie to znalazł się w Leningradzie. Okazuje się, że wszystko jest identyczne jak w jego moskiewskim mieszkaniu – taki sam projekt budynku, te same kolory na klatkach i w mieszkaniu, analogiczny układ pomieszczeń, identyczne „polskie” meble i dodatki, nawet ten sam klucz pasuje do leningradzkich drzwi. W następstwie dochodzi do wielu zabawnych sytuacji, jednak wszystko doprowadza do narodzin więzi pomiędzy Nadią i Żenią.

Motyw nawiązania do socjalistycznego, radzieckiego budownictwa ma miejsce na samym początku komedii. W animowanych scenach projektant stwarza wzór wielopoziomowego bloku. Jednak wszystkie propozycje z balkonami czy jakimiś innymi zdobieniami są odrzucane. Chodzi długim korytarzem od drzwi do drzwi i nikt nie akceptuje planu. Dopiero kiedy budynek przybiera formę prostopadłościanu – „klocka” z oknami, zostaje zaakceptowany i rozpoczyna się budowa takich bloków w każdym możliwym miejscu. Również w pierwszych słowach filmu lektor opowiada, że z biegiem czasu wszystko się do siebie upodobniło, że każde radzieckie miasto ma tak samo zagospodarowane dzielnice, że w większości miast znajdują się identyczne nazwy ulic, ale dzięki temu ludzie nie czują się obco. Jest to oczywiście ironia. Po raz pierwszy komedia została zaprezentowana publicznie 1 stycznia 1976 roku w pierwszym programie państwowej telewizji. Premierowy pokaz obejrzało około 100 mln widzów, a po wielu prośbach i listach do telewizji 7 lutego 1976 emisja filmu odbyła się ponownie. Szacuje się, że do końca 1978 *Szczęśliwego Nowego Roku* na szklanym ekranie obejrzało około 250 mln widzów. Dodatkowo film wyświetlany był także w kinach, gdzie w roku premiery obejrzało go blisko 7 mln widzów⁶. W 1976 głosami czytelników *Radzieckiego ekranu* uznany został za najlepszy film roku. Rok później komedia otrzymała Państwową Nagrodę ZSRR i wiele innych wyróżnień. Komedia została przyjęta z wielkim entuzjazmem. Ludzie pokochali ją za liryczność, ciepło, ludzką serdeczność, myśl o potrzebie wzajemnej bliskości, a także ukazanie w krzywym zwierciadle radzieckiej powszedniości⁷. Od 1976 do noworocznej tradycji Rosjan weszło oglądanie *Szczęśliwego Nowego Roku*. To punkt obowiązkowy w przygotowaniach do uroczystego świętowania. W Rosji krąży anegdota: Do szpitala przywożą młodego człowieka po wypadku samochodowym. Pielęgniarka oglądając go, pyta, ile ma lat. Niestety młody człowiek nie jest w stanie sobie przypomnieć. Stojącemu obok lekarzowi

⁶ Ф. Раззаков, *Гибель советского кино. Тайны закулисной войны. 1973—1991*, Эксмо, 2008, s.133.

⁷ А. Сотникова, *Эльдар Рязанов: <Ирония судьбы> - фильм о том, как важно найти настоящую любовь*, Комсомольская правда, 31.12.2017, [w:] https://amp.kp.ru/daily/26776/3810835/?fbclid=IwAR16Pf1A-K91NSI7ZtvSD0MkYdaLSORnfwxYH_ygE-5PiefnmnBf9DhA3b0A (dostęp 18.08.2019).

przyszła do głowy myśl i pyta – „Ile razy oglądałeś „Szczęśliwego Nowego Roku”? Na co pacjent odpowiada, że około 20 razy. „Niech siostra pisze, że ma 20 lat, co roku przecież oglądał”⁸.

Drugim filmem Riazanowa, któremu chcę poświęcić trochę uwagi, jest komedia z elementami melodramatu – *Romans biurowy* z 1977 roku. Fabuła rozgrywała się głównie w jednym z moskiewskich urzędów statystycznych, tam wydarzył się tytułowy romans. Anatolij Nowosielcow (Andriej Miagkow), referent wychowujący samotnie dwójkę synów, ledwo wiąże koniec z końcem. Marzy mu się zostanie kierownikiem oddziału przemysłu lekkiego, co wiązałoby się z poprawą sytuacji materialnej. Jednak dyrektor urzędu Ludmiła Kaługina (Alisa Frejndlich) niechętnie odnosi się do podwładnego, zauważa błędy w statystykach, które prowadzi. Jeden z kolegów sugeruje jednak głównemu bohaterowi, by ten spróbował flirtować z przełożoną. Nieśmiały i niezdarly Nowosielcow początkowo odrzuca pomysł kolegi, jednak z czasem zmienia zdanie. Zaczyna się bliższe nawiązywanie znajomości między panią dyrektor i referentem, pełne wzlotów i upadków, momentami komiczne, a czasem tragicomiczne. Między nimi powoli, nieśmiało zaczyna rodzić się uczucie, a Kaługina pokazuje swoje drugie oblicze – kobiety samotnej, wrażliwej i niezwykle delikatnej. Nowosielcow musi udowodnić, że jego miłość jest prawdziwa, ale Kaługina momentami sprawia mu wiele trudności. W ostatniej scenie filmu dowiadujemy się, że para spodziewa się dziecka. Biurowa miłosna przygoda kończy się szczęśliwie.

Premiera *Romansu biurowego* odbyła się w 1977 roku, a w roku następnym zajął pierwsze miejsce w rankingu oglądalności z wynikiem blisko 60 mln widzów. W ogólnym zestawieniu najliczniej oglądanych radzieckich filmów zajmuje 19. miejsce. Sukces filmu został doceniony w 1979 roku: fim otrzymał wówczas Państwową Nagrodę RSFSR.

Współczesny odbiór

Od momentu powstania wspomnianych przeze mnie komedii minęło ponad 40 lat, wyrosło w tym czasie kilka pokoleń. Każde z nich dojrzewało, kształtowało się w innych realiach polityczno-gospodarczych, w innej modzie, z innymi bohaterami czy idolami. Komедie lat siedemdziesiątych łączą ludzi. Zdobywają wielką popularność wśród kolejnych widzów, oglądają je wspólnie dziadkowie z wnukami, dzieci z rodzicami. Opowiadają o swojej młodości i wspominają, że czasami tak bywało, że jest to obraz „ich epoki” ukazany w nieco krzywym zwierciadle.

⁸ Ч. Кэсинь, *Отменили <Иронию судьбы>, так и президентскую речь давайте отменим!*, Россия сегодня, 30.12.2017, [w:] <https://inosmi.ru/social/20171230/241107693.htmlfbclid=IwAR1w9fOFTzKNCvIlcKh8DYtjrHRCkeSIT5-fj7KSLaGtJQKsKgRlfHDuDuY> (dostęp 17.08.2019).

Filmy Gajdaja, Riazanowa i innych od pewnego czasu żyją na nowo. Druga fala popularności komedii nastąpiła kilka lat po upadku Związku Radzieckiego, kiedy widz rosyjski przesycony był zachodnimi produkcjami i coraz chętniej sięgał do krajowych sprzed kilku, kilkudziesięciu lat. Zaslugę w tym miał również rozwój technologii. Dzięki kasetom video, a następnie DVD widz miał możliwość oglądania, kiedy tylko chciał⁹. Wielką rolę w popularyzacji dzieł, nie tylko Gajdaja i Riazanowa, odegrał Internet, zwłaszcza pośród pokolenia, które pamięta schyłek ZSRR albo urodziła się już po upadku mocarstwa. Te filmy żyją do dziś i widoczne są w telewizji, wspomnianym już Internecie, ale także w języku codziennym. To coś więcej niż filmy – to część historii; na stałe wpisały się do popkultury¹⁰.

Wybranim komediom we współczesnej kulturze rosyjskiej trzeba przyrzeć się na kilku płaszczyznach – kino, telewizja i DVD, Internet oraz język codzienny, który najszerzej przejawia się w ostatnim z mediów. W tych przestrzeniach kultowość komedii z lat siedemdziesiątych jest najbardziej zauważalna i pokazuje, że mimo upływu czterech dekad, ciągle niosą ze sobą pewną świeżość.

Kino

Filmy lat siedemdziesiątych były wielkim sukcesem, także kasowym. Choć wówczas nie przełożyło się to znacznie na zasobność portfeli reżysera i aktorów. Po 2000 roku niektórzy reżyserzy postanowili wykorzystać potencjał dawnych produkcji i postanowili osadzić je we współczesnych realiach, nie zmieniając praktycznie scenariusza. Tym sposobem w 2007 roku pojawił się film *Ironia losu. Kontynuacja* w reżyserii Timura Bekmambetowa (Riazanow odrzucił propozycję nakręcenia filmu, gra tylko epizodyczną rolę). Na ekranie widzimy znajome twarze Barbary Brylskiej, Andrieja Miagkowa, Jurija Jakowlewa oraz młodych aktorów, którym przytrafia się sytuacja podobna jak w komedii sprzed trzydziestu laty. Obraz w 2008 roku był najlepiej zarabiającym filmem, zebrał blisko 50 mln dolarów. Widoczna jest już w nim komercjalizacja i duża ilość krypto reklamy. W roku 2011 na ekranach kin pojawił się kolejny *remake* – *Romans biurowy. Nasze czasy*, który spotkał się jednak z negatywnymi opiniami. Filmu nie reżyserował Riazanow, nie pojawił się nikt z obsady pierwszego filmu. Główne role zagrali Swietłana Chodczenkowa (znana w Polsce z filmu i serialu *Mała Moskwa*) oraz obecny prezydent Ukrainy – Wołodymyr Zełeński. Fabuła filmu wraz z nazwiskami bohaterów przeniesiona została do współczesności i osadzona w realiach korporacji. Reżyserowi

⁹ M. Cybulski, *op.cit.*, s.103.

¹⁰ Почему россияне каждый год смотрят фильм «Ирония судьбы, или С легким паром»? Nashe18, 13.02.2019, [w:] https://nashe18.ru/?p=2430&fbclid=IwAR0HlepgreBWmYEXJla_LAz-zf0Gf9UpnY-ZN_v01dnk2VBtcmgu2XRLgNd0 (dostęp 19.08.2019).

zarzucono przemądrzałość oraz to, że chciał wybić się na starej dobrej produkcji¹¹. Rosjanie, którzy pokochali komedie Riazanowa z lat siedemdziesiątych, będą im wierni na zawsze. Nowe filmy potwierdziły tylko zjawisko, które zachodzi na całym świecie – bardzo trudno jest po kilkunastu czy kilkudziesięciu latach nakręcić *remake* lub kontynuację filmu, która zdobędzie taki sukces jak pierwowzór.

Telewizja

Nie ma miesiąca, by na którejś z rosyjskich stacji telewizyjnych nie była emitowana radziecka komedia. Popularnym, nie tylko wśród starszych odbiorców, jest kanał *Dom kino* (ros. Дом кино), który oferuje odbiorcom dzieła radzieckiej kinematografii. *Szczęśliwego Nowego Roku* gości w każdą sylwestrową noc na antenie pierwszego lub czasem drugiego kanału publicznej telewizji. *Iwan Wasiljewicz zmienia zawód*, *Szczęśliwego Nowego Roku*, *Romans biurowy* – wszystkie te produkcje już w XXI wieku doczekały się filmów dokumentalnych na swój temat. W filmach tych udział brali aktorzy i cała ekipa filmowa, która dzieliła się ciekawostkami z planu, anegdotami, problemami, jakie spotykały ich w trakcie robienia zdjęć. W filmach dokumentalnych zawarto odnalezione po latach epizody wycięte przez cenzurę. Łącznie powstało kilkanaście filmów opowiadających o kultowych radzieckich komediach – *Иван Васильевич меняет профессию. Неизвестная версия*, *Ирония судьбы - Тайны кино*, *Служебный роман - Неизвестная версия*. Sporo miejsca dzieła Gajdaja i Riazanowa zajmują w *Piervom kanale* rosyjskiej telewizji. Popularny program *Dziś wieczorem* (ros. Сегодня вечером) kilkakrotnie poświęcony został życiu i twórczości obu reżyserów. Talk-show prowadzony jest przez Julię Mieńszową (córkę reżysera filmu *Moskwa nie wierzy łzom* i odtwórczyni głównej roli) oraz Maksima Gałkina (obecnego męża Ałły Pugaczowej). W programie oprócz prowadzących uczestniczą bliscy i znajomi osób, którym poświęcone są odcinki. Rozmowy i wspomnienia przeplatane są archiwalnymi materiałami, a na twarzach uczestników i gości w studiu niejednokrotnie pojawiają się łzy wzruszenia. Warto zwrócić uwagę na wiek publiczności zasiadającej na widowni. Nie są to jedynie ludzie w wieku powyżej 40 lat, które pamiętają filmy z czasów radzieckich. W studiu jest bardzo dużo młodych ludzi, którzy z uwagą i zaciekawieniem przysłuchują się i przyglądają lubianym bohaterom znanym z ekranu. Również na tym kanale emitowany jest program *Kropka w kropkę* (ros. Точь в точь). W Polsce mamy identyczny program – *Twoja twarz brzmi znajomo*. Programy tego typu są bardzo popularne na świecie, a wszystkie oparte są na hiszpańskim formacie *Your Face Sounds Familiar*. Zadaniem uczestników jest jak najlepsze odtworzenie pio-

¹¹ *Отзыв редакции к фильму Служебный роман. Наше время*, Kino, <https://kino.mail.ru/review/166/>, dostęp 02.06.2019.

senki oraz teledysku lub fragmentu filmu, w którym pojawia się utwór. Nie chodzi tylko o to, by dobrze wypaść głosowo, liczy się również charakterystyka, taniec i scenografia. W rosyjskim wydaniu programu kilkakrotnie uczestnicy mieli za zadanie zaprezentować piosenki m.in. z komedii *Iwan Wasiljewicz zmienia zawód*. Wykonanie i scenografia została przyjęta przez jurorów i gości w studiu z wielkim entuzjazmem, bowiem uczestnikom bardzo dobrze udało się naśladować oryginał. Oprócz występującego piosenki nucą jurorzy i widzowie, wszyscy je doskonale znają. Oba programy można oglądać w Internecie, odcinki zamieszczone są także na stronie YouTube, gdzie ich wyświetlenia oscylują niekiedy wokół miliona¹².

Fot. 1. Fragment programu *Kropka w kropkę*. Źródło: YouTube

Fot. 2. Kadr z filmu *Iwan Wasiljewicz zmienia zawód*.
Reż. Leonid Gajdaj, źródło: YouTube

¹² Kanał YouTube *Шоу на Первом*, gdzie dostępne są fragmenty programu, [w:] https://www.youtube.com/channel/UCFIcjMaIvZmtM_9tSTBM5bw.

Mówiąc o telewizji należy także wspomnieć o dużej popularności nagrywania filmów najpierw na kasety video, a następnie płyty DVD¹³. Wszystkie trzy komedie jeszcze w latach dziewięćdziesiątych pojawiły się na kasecie, a potem kilkakrotnie wydawane były na płytach. To pozwalało na pozyskiwanie nowych fanów, zwłaszcza wśród najmłodszego pokolenia, które nie pamiętało już minionej epoki. Warto zaznaczyć, że kultowe pozycje radzieckiej kinematografii pojawiły się na płytach także za granicą. W 2003 roku w Stanach Zjednoczonych wydano *Ivan Vasilievich: Back to the Future*, a w Polsce w ostatnim czasie pojawiła się seria filmów *Klasyka Kina Radzieckiego*, która prezentuje polskiemu widzowi 22 filmy, w tym trzy przytoczone przeze mnie komedie.

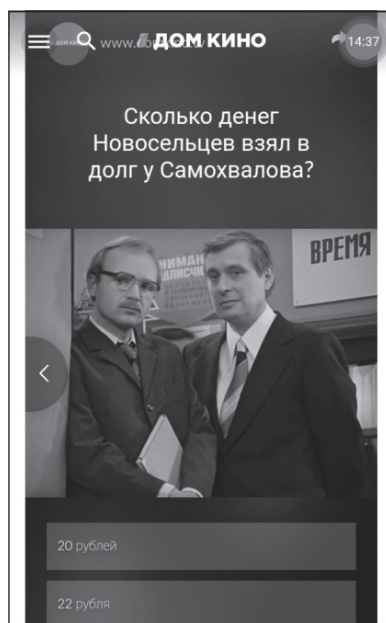
Internet

W tej przestrzeni popularność radzieckich komedii jest bardzo widoczna. To miejsce, gdzie filmy przechodzą najwięcej przeobrażeń, gdzie spotyka się z nimi młode pokolenie i często dostosowuje je do swoich potrzeb, realizując przez to swoje pomysły. Należy zacząć jednak od oryginału i jego pozycji w sieci. Zauważyć można to m.in. w serwisie YouTube, gdzie filmy opublikowane są w wolnym dostępie. Swoją kanał na portalu posiada wytwórnia *Mosfilm*, która jest głównym dystrybutorem filmów. Wszystkie filmy są po rekonstrukcji cyfrowej, więc ich jakość jest bardzo dobra. Warto podać tu liczbę wyświetleń poszczególnych filmów. Nie są to może liczby tak wielkie jak liczba ich wyświetleń w roku premiery, ale spojrzenie na liczby wywołuje naprawdę pozytywne zaskoczenie. Film *Iwan Wasiljewicz zmienia zawód* pojawił się na kanale *Mosfilm* 15 lutego 2013 roku oraz 29 lipca 2016 (wersja z napisami). Do dziś komedię obejrzało łącznie blisko 20 mln użytkowników serwisu i liczba ta stale rośnie. *Szczęśliwego Nowego Roku* Riazanowa pojawiło się na YouTube 28 marca 2011 roku i obie części obejrzało w sumie prawie 13 milionów osób. W *Romans biurowy* zamieszczony w serwisie 12 marca 2013 roku postanowiło kliknąć ponad 5 milionów użytkowników, pojawiła się także wersja dla niewidzących. Dla porównania *Romans biurowy. Nasz czas* zamieszczony na prywatnym kanale w 2014 roku zebrał jak na razie 375 tys. wyświetleń. Oprócz całych produkcji *Mosfilm* zamieścił także konkretne fragmenty z tych filmów oraz piosenki. To kolejne miliony wyświetleń. Liczby mówią same za siebie, ludzie chętnie wracają do tych filmów, to zauważa się również w komentarzach do nich zamieszczonych, a jest ich tysiące. Przykłady z serwisu YouTube: „To perła, film jest jak czerwone wino! Z biegiem czasu staje się jeszcze lepsze”; „Mam 32 lata, Ukochany film”; „Oglądałam chyba już z pięćsetny raz. Dużo lepszy niż współczesny szajs”; „Wspomnienia, wspomnienia. Film lekarstwo – obejrzyj i od razu lepiej

¹³ M. Cybulski, *op.cit.*, s.191.

się czujesz”. W komentarzach zauważalna jest także nostalgia, chęć powrotu do czasów Związku Radzieckiego i swojej młodości.

W Internecie istnieje bardzo dużo stron poświęconych filmom, gdzie znajdują się podstawowe informacje, obsada, opis fabuły, a także różne dane dotyczące zarówno życia aktorów, jak i epoki. Wspomniana już wcześniej stacja telewizyjna *Dom kino* aktywna jest również w sieci internetowej. Posiada własną stronę, ale również profil w serwisie Facebook z kilkutysięczną liczbą polubień. Zarówno strona internetowa, jak i facebookowa pełne są wywiadów z aktorami, ciekawostek na temat filmów i gwiazd tamtych lat. *Dom kino* bardzo często na swoich stronach udostępnia quizy związane m.in. z komediami Riazanowa i Gajdaja – *Rozpoznaj bohaterów z radzieckich filmów!*, *Jak dobrze pamiętasz film (tutaj tytuł)? Sprawdź się!*, *Do kogo należy dany cytat?*

Fot. 3. Screenshot quizu poświęconego filmowi *Romans biurowy*.

Źródło: Internet, *Dom kino*

Bardzo popularne w Internecie jest wykorzystywanie filmów do stwarzania własnych przeróbek lub wykorzystywanie słów aktorów w swoich produkcjach, tworzenie parodii. Tak powstał na przykład kilkuminutowy filmik *Superbohaterowie. Romans biurowy w Gestapo*¹⁴. To połączenie zabawnych i groteskowych sytuacji oraz tekstów z filmu *Romans biurowy* i serialu *Siedemnaście mgnień wiosny*. Połączenie tych dwóch produkcji dało niesamowicie śmieszne efekty. Filmik

¹⁴ *Superbohaterowie. Romans biurowy w Gestapo*, 15.12.2013, [w:] https://www.youtube.com/watch?v=lsdlPEP_GRM&t=194s (dostęp 10.08.2019).

obejrzało ponad milion użytkowników. W serwisie YouTube można natrafić na dziesiątki amatorskich filmików, na których uczniowie rosyjskich szkół śpiewają filmowe piosenki, w szkolnych teatrach inscenizują komediowe sceny. W celach przeróbek wykorzystywane są nie tylko obrazy, ale również muzyka. *DJ Грив (DJ Gruw)* dokonał uwspółcześnienia motywu przewodniego m.in. filmu *Romans biurowy*¹⁵. Co ciekawe, utwory te słychać czasem w rosyjskich dyskotekach. Zaś na kanale Enjoykin powycinane fragmenty filmu *Iwan Wasiljewicz zmienia zawód* i połączone jako piosenka, przyniosły twórcy 10 mln wyświetleń¹⁶.

Największa liczba przekształceń odbywa się jednak w dziedzinie memów. Memy zdobyły ogromną popularność i szerokie zastosowanie w przekazywaniu informacji w sieci. Internauci mają z nimi do czynienia codziennie. Ale jak go zdefiniować? Okazuje się, że to nie takie proste. Mem – od greckiego słowa *mimesis* – oznacza naśladownictwo. Jest kilka wyjaśnień słowa mem:

- mem jako przedmiot badań memetyki – nauki o ewolucji kulturowej, która śledzi proces rozprzestrzeniania się różnych idei wśród członków danej społeczności¹⁷,
- mem jako obrazek o charakterze humorystycznym, w którym elementy ikonizacyjne współwystępują z elementami tekstowymi,
- mem jako gatunek wypowiedzi internetowej, komunikat obrazkowy zbudowany w oparciu o schemat konstrukcyjny, wykorzystujący skonwencjonalizowane elementy związane ściśle z kulturą i historią Internetu.

W kontekście artykułu będę rozpatrywał drugą i trzecią definicję mema. Stworzenie mema nie zajmuje dużo czasu, wystarczy zdjęcie lub filmowy kadr, chwytliwy tekst i obrazek o charakterze humorystycznym czy też komunikat obrazkowy zbudowany w oparciu o jakiś schemat jest już gotowy. Filmy Gajdaja i Riazanowa są bogatym źródłem do tworzenia memów. Po pierwsze można wykorzystać kadry, śmieszne, nietypowe ujęcia, a po drugie z komedii można garściami czerpać pomysły na tekst i dokonywać w nich zmian, tak by mem był odpowiedni do zaistniałej sytuacji. Zaprezentuję teraz kilka wybranych memów powstałych w oparciu o filmy *Iwan Wasiljewicz zmienia zawód*, *Szczęśliwego Nowego Roku* oraz *Romans biurowy*.

Memy z filmu *Iwan Wasiljewicz zmienia zawód* to głównie kadry z filmu z przypisanymi *skrzydlatymi słowami*, które weszły na stałe do języka rosyjskiego. Ludzie często nie zdają sobie sprawy z tego czy też zapomnieli, że posługują się cytatem. Jest też druga grupa osób, która celowo przytacza w jakichś sytuacjach filmowe słowa, by podkreślić swoją znajomość dzieła, ale także wywołać efekt komiczny.

¹⁵ DJ Грив Служебный роман, 28.08.2012, [w:] <https://www.youtube.com/watch?v=2N6evM-LxQUc>, (dostęp 5.06.2019).

¹⁶ Enjoykin-Житие мое, 9.12.2016, [w:] https://www.youtube.com/watch?v=7eN-_qZR_KM (dostęp 5.06.2019).

¹⁷ A. Walkiewicz, *Czym są memy internetowe? Rozważania z perspektywy memetycznej*, „Teksty z ulicy” nr 14, Katowice 2012.

Skrzydlate słowa dotyczą wszystkich prezentowanych komedii. W przypadku obrazu Gajdaja wiele memów odnosi się do samej nazwy filmu. Niezmienny pozostaje *Iwan Wasiljewicz*, ale czynność jaką wykonuje, jest już inna. Na przykład „Iwan Wasiljewicz mienjaet konfesiju” (Iwan Wasiljewicz zmienia wyznanie), „Iwan Wasiljewicz popadajet w depresiju” (Iwan Wasiljewicz wpada w depresję), „Iwan Wasiljewicz gotowit dywersiju” (Iwan Wasiljewicz szykuje dywersję). Niektóre sceny i teksty przeniesiono na grunt życia codziennego i polityki – „Mnogoserijnaja rossijskaja komedia. Władimir Władimirowicz i Dmitrij Anatoljewicz mienjajut-sja professijami” (Wieloodcinkowa rosyjska komedia. Władimir Władimirowicz i Dmitrij Anatoljewicz wymieniają się zawodami). Niektóre „skrzydlate słowa” dostosowano do współczesności, jak na przykład słowa o odkładaniu pieniędzy na koncie oszczędnościowym, zostały zmienione na oszczędzanie pieniędzy w *Rosssberbankie* – najważniejszym rosyjskim banku. Oczywiście jeśli się ma te pieniądze.

Fot. 4. Źródło: <https://www.yaplakal.com/forum1/st/75/topic1920979.html>

Fot. 5. Źródło: <https://fishki.net/2438687-prikolynye-memy-na-temu-chto-delaet-ivan-vasilyevich-iz-kinofilyma-ivan-vasilyevich-menjaet-professiju.html>

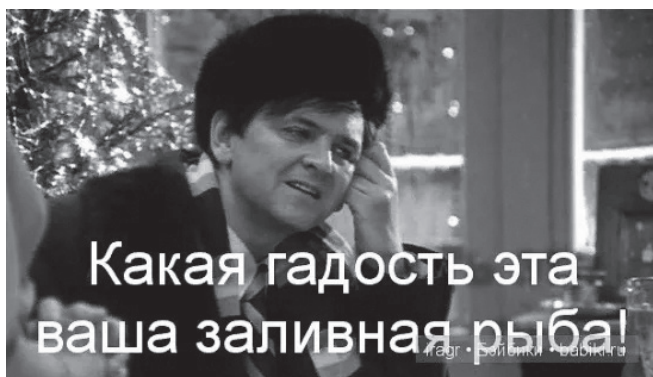

Fot. 6. Źródło: https://m.pikabu.ru/story/a_tsar_to_ne_nastoyashchiy_5214977?cid=92148427

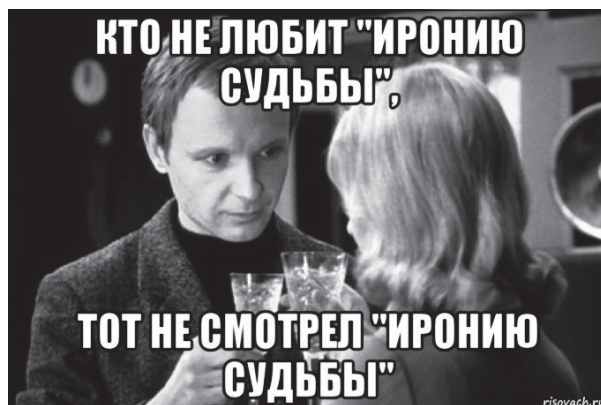
Fot. 7. Źródło: <https://www.uralweb.ru/photo/item/64c0caf1ee0a77d43fc47f80265dbfbc/>

W przypadku komedii *Szczęśliwego Nowego Roku* większość memów nawiązuje do cytatów z filmu. Teksty znalazły najpierw zastosowanie w codziennym języku, w celu wyrażania emocji, uczuć lub opinii na jakiś temat. Do języka potocznego wszedł cytat: „Kakaja gadost’ eta wasza zaliwnaja ryba” (Jaka paskudna jest ta wasza ryba w zalewie). Kiedy w Internecie pojawiły się memy, teksty z filmu Riazanowa od razu się na nich znalazły.

Fot. 8. Źródło: https://irinalem.blogspot.com/2014/10/blog-post_87.html

Jeden z memów szczególnie podkreśla przywiązanie i miłość Rosjan do komedii Riazanowa – „Kto nie lubit Ironiju sud’by, tot nie smotriel Ironiju sud’by”, co oznacza, że filmu *Szczęśliwego Nowego Roku* nie lubi tylko ten, co go nie oglądał. Tak do zagadnienia radzieckich produkcji podchodzi wielu Rosjan – niemożliwe jest niepokochanie tych filmów, przecież to perły naszej radzieckiej kinematografii¹⁸.

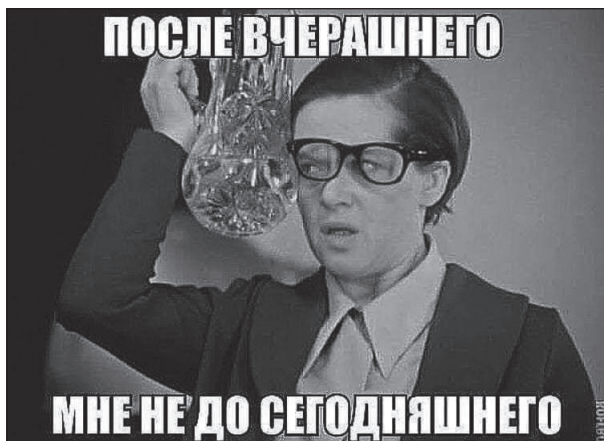

Fot. 9. Źródło: <http://risovach.ru/kartinka/9960266>

Ostatnim filmowym dziełem, którego zagadnienie kultowości już poruszałem, a którego teksty i sceny znalazły się w memach, jest *Romans biurowy*. Tu podobnie, jak w przypadku wyżej wymienionego obrazu Riazanowa, memy oparte są głównie na tekstach, które przeniknęły do języka potocznego, oraz uchwyconych kadrach, które wyrażają jakieś emocje. Na przykład w kadrze, w którym Kaługina trzyma dzbanek z wodą przy twarzy i wygląda jakby całą noc świetnie bawiła się

¹⁸ Program telewizyjny *Сегодня вечером. Комедии Леонида Гайдая*, 30.12.2017, [w:] <https://www.youtube.com/watch?v=yh14fw1mAuQ> (dostęp 16.05.2019).

przy alkoholu, pojawia się napis: „После вчерашнего, мне не до сегодняшнего” – Po wczorajszym jestem dziś nie do życia.

Fot. 10. Źródło: <https://www.pinterest.it/pin/860257966302142063/>

Są też memy odnoszące się do obecnej sytuacji w rosyjskich państwowych urzędach. Na jednym z obrazków pada stwierdzenie, że obecnie taki biurowy romans nie mógłby się zdarzyć, bowiem wokół ciebie pracują sami krewni. Ukazano w ten sposób, jak we współczesnej Rosji wygląda obsadzanie stanowisk w administracji państwowej – jeżeli masz kontakty, znajdziesz również pracę.

Fot. 11. Źródło: https://topnovoje.mediasole.ru/sluzhebnyy_roman_v_nashe_vremya

To tylko kilka z przykładów drugiego życia radzieckich komedii siódmej dekady XX wieku. Ich popularność wzrasta z pojawieniem się kolejnego nowego pokolenia. Choć w momencie premiery uważane było często przez krytyków za filmy drugiej kategorii, bez przekazu ideologicznego, to wśród społeczeństwa zostały zapamiętane i uwielbione. Filmy przez mnie przytoczone niewątpliwie mają status kultowych – stały się symbolem epoki i pokolenia oraz zdobyły ogromną popularność wśród widzów obszaru postradzieckiego. Kultowość i drugie życie filmów Leonida Gajdaja i Eldara Riazanowa potwierdzają liczby wyświetleń w Internecie, częstotliwość emisji w telewizji oraz przeniknięcie niektórych tekstów i zachowań do codzienności. Ich popularność wychodzi poza Rosję i kulturowo spaja cały obszar byłego ZSRR. Ludzie na przestrzeni lat utożsamili się z tymi dziełami i ich bohaterami. Filmy te są doskonałym przykładem, jak popkultura kształtuje pamięć zbiorową, bowiem wiele osób przez pryzmat tych obrazów definiuje epokę Breżniewa, a niekiedy cały ZSRR. Popularność tych filmów jest niewątpliwie widoczna we współczesnej kulturze rosyjskiej i ciągle jest polem do wielu przekształceń i modyfikacji.

Literatura

- 100 лучших фильмов России, Rosskino, [w:] <http://roskino.com/works/100films.htm> (dostęp 4.06.2019).
- Cybulski M., *ZSRR się śmieje. Filmy Leonida Gajdaja i radziecka kinematografia komediowa*, Toruń 2013.
- DJ Грув Служебный роман, 28.08.2012, [w:] <https://www.youtube.com/watch?v=2N6e-vMLxQUc> (dostęp 5.06.2019).
- Enjoykin-Житие мое, 9.12.2016, [w:] https://www.youtube.com/watch?v=7eN-_qZR_KM, (dostęp 5.06.2019).
- Kanał YouTube, *Шоу на Первом*, gdzie dostępne są fragmenty programu, [w:] https://www.youtube.com/channel/UCFicjMaIvZmtM_9tSTBM5bw.
- Program telewizyjny *Сегодня вечером. Комедии Леонида Гайдая*, 30.12.2017, [w:] <https://www.youtube.com/watch?v=yh14fw1mAuQ> (dostęp 16.05.2019).
- Superbohaterowie. Romans biurowy w Gestapo*, 15.12.2013, [w:] https://www.youtube.com/watch?v=lsdlPEP_GRM&t=194s (dostęp 10.08.2019).
- Walkiewicz A., *Czym są temy internetowe? Rozważania z perspektywy memetycznej*, „Teksty z ulicy” nr 14, Katowice 2012.
- Wiśniewski G., *Polsko-radzieckie stosunki kulturalne w latach siedemdziesiątych: współpraca kultur artystycznych*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 1980.
- Кэсинь Ч., *Отменили <Иронию судьбы>, так и президентскую речь давайте отменим!*, Россия сегодня, 30.12.2017, [w:] <https://inosmi.ru/social/20171230/241107693.html?fbclid=IwAR1w9fOFQzKNCvI1cKh8DYtjrHRCkeSlT5-fj7KSLaGtJQKsKgRifHDuDY> (dostęp 17.08.2019).
- Лайнер Л., *Весёлая тройца: Вицын, Моргунов, нукулин*, Москва 2000.

Отзыв редакции к фильму *Служебный роман. Наше время*, Kino, [w:] <https://kino.mail.ru/review/166/> (dostęp 02.06.2019).

Почему россияне каждый год смотрят фильм «Ирония судьбы, или С легким паром»? Nashe18, 13.02.2019, [w:] https://nashe18.ru/?p=2430&fbclid=IwAR0HlepgreBW-mYEXJla_LAzzf0Gf9UpnY-ZN_v01dnk2VBtcmgu2XRLgNd0 (dostęp 19.08.2019).

Раззаков Ф., *Гибель советского кино. Тайны закулисной войны. 1973—1991*, Эксмо 2008.

Сотникова А., *Эльдар Рязанов: < Ирония судьбы > - фильм о том, как важно найти настоящую любовь*, Комсомольская правда, 31.12.2017, [w:] https://amp.kp.ru/daily/26776/3810835/?fbclid=IwAR16PflA-K91NSI7ZtvSD0MkYdaLSORnfwxYH_ygE5PiefnmnBf9DhA3b0A (dostęp 18.08.2019).

OSKAR LASOTA

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Wydział Historii
Student Wschodoznawstwa
osklas@st.amu.edu.pl

FORUM WSCHODNIE
ROCZNIK INTERDYSCYPLINARNY NR 8/2020

Satyra w służbie propagandy. Czasopismo „Krokodil” wobec wybranych zjawisk politycznych w latach 1979–1991

Streszczenie: „Satyra w służbie propagandy” to praca o radzieckim czasopiśmie satyrycznym „Krokodil” w czasach interwencji w Afganistanie, *pieriestrojki* i rozpadu ZSRR. Gazeta była wydawana przez państwowe wydawnictwo „Prawda”, a co za tym idzie, było również narzędziem radzieckiej propagandy. Celem pracy jest wykazanie zmian zachodzących w propagandzie Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego na przestrzeni ostatnich trzynastu lat funkcjonowania Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich na przykładzie wybranych zjawisk politycznych ujętych w czasopiśmie „Krokodil”. W pracy wykorzystana jest analiza źródłowa czasopisma oraz analiza porównawcza „Krokodila” z Zegarem Zagłady „Bulletin of the Atomic Scientists”.

Summary: „Satire in service of propaganda” is a thesis about Soviet satirical magazine “Krokodil” during the intervention in Afghanistan, perestroika and the collapse of the USSR. The newspaper was published by the state publishing house ‘Pravda’, and thus was also a tool of Soviet propaganda. The purpose of thesis is to show the changes that taken place in the propaganda of Communist Party of the Union of the Soviet Socialist Republics on examples of selected political phenomena included in “Krokodil” magazine. The thesis uses a source analysis of the magazine and a comparative analysis of “Krokodil” with the Doomsday Clock of “Bulletin of the Atomic Scientists”.

Słowa kluczowe: satyra, karykatura, propaganda, ZSRR, XX wiek.

Keywords: satire, caricature, propaganda, USSR, XX century.

Ilustracje z dowcipnymi podpisami rozśmieszały czytelników już od XVIII wieku. Jak długo istnieją, tak też długo pojawiają się wśród nich grafiki o tematyce politycznej. Nie inaczej było w ZSRR. W gazetach pojawiały się karykatury na temat znanych postaci, życia codziennego i polityki. A ponieważ gazety i czasopisma były państwowe, więc prezentowana na ich łamach wizja polityki nie odbiegała od partyjnej wykładni i wizji polityki. Owa wizja naturalnie zmieniała się w zależności od potrzeb polityki wewnętrznej i zagranicznej. Dlatego rysunki zamieszczane w państwowych gazetach mogą być dobrym źródłem dla współczesnego badacza propagandy, dzięki nim można jasno i wyraźnie zilustrować zmiany zachodzące w przekazie państwo–obywatel. Przykładem medium, które zawiera dużą ilość materiału zarówno satyrycznego, jak i propagandowego, jest czasopi-

smo „Krokodil”. Niniejszy artykuł analizuje ewolucję radzieckiego przekazu propagandowego w satyrze, w świetle przemian politycznych w ZSRR i na świecie. Praca dotyczy okresu 1979–1991, gdyż wraz z nadejściem konfliktu w Afganistanie w 1979 roku rozpoczął się czas napięcia w relacjach między światowymi mocarstwami, następnie zaś od roku 1985 można zaobserwować odprężenie tych relacji i rozpad ZSRR. Również z perspektywy radzieckiej polityki wewnętrznej konserwatywne lata 1979–1985 znacząco różnią się od liberalnych lat 1985–1991, rządów Gorbaczowa, czasów *pieriestrojki* i *glasnosti*. Okres ten idealnie nadaje się więc do analizy przemian w wykorzystaniu satyry dla celów propagandowych.

Definicja propagandy

Według zachodnich źródeł, takich jak brytyjska encyklopedia „Britannica”, propaganda to rozpowszechnianie informacji – faktów, argumentów, pogłosek, półprawd lub kłamstw – w celu wpłynięcia na opinię publiczną¹. Natomiast „Bolszaja Sowietskaja Encikłopedija” (ros. „Большая советская энциклопедия”, pol. „Wielka Radziecka Encyklopedia”) podaje, że propaganda to rozpowszechnianie politycznych, filozoficznych, naukowych, artystycznych i innych idei w celu wdrożenia ich w społeczną świadomość i aktywizacji masowej działalności². Dopiero dwa akapity dalej dodaje, że propaganda dzieli się na dwa przeciwstawne rodzaje – na tę komunistyczną i burżuazyjną. Autor zauważa, że:

„Burżuazyjni badacze nierzadko negują uwarunkowanie propagandy usposobieniem ideologii klasy i próbują przedstawić ją jako uniwersalny środek manipulacji masową świadomością w interesach określonych grup”³.

Wyraźnie widać odcięcie się od burżuazyjnego (czyli zachodniego) punktu widzenia. Definicja propagandy burżuazyjnej brzmi następująco:

„Propaganda jest wykorzystywana przez klasy rządzące jako środek do przedstawienia swojego grupowego interesu jako wspólnego, do wypaczenia realnego położenia we własnym interesie i do narzucania szerokim masom kłamliwych idei, teorii, nieobiektywnych informacji”⁴.

¹ B. L. Smith, *Propaganda*, „Encyclopaedia Britannica”, 1999, [w:] <<https://www.britannica.com/topic/propaganda>> (dostęp 9 sierpnia 2019).

² W. F. Prawatorow, *Пропаганда*, „Большая советская энциклопедия”, tom XXI: Moskwa 1975, s. 95 [tłumaczenie własne].

³ Ibidem.

⁴ Ibidem.

Jak podkreśla sama „Britannica” w podpunkcie „Connotations of term propaganda” (z ang. „Konotacje terminu propaganda”) radzieccy badacze postrzegali to pojęcie przez pryzmat broszury „Co robić?” i innych pism autorstwa Władimira Lenina. Ponieważ radziecka encyklopedyczna definicja bazuje na tekstach ideologiczno-politycznych, sama zawiera w sobie manipulacje i „nieobiektywne informacje”. Niemniej poznanie radzieckiej definicji propagandy jest ważne dla badacza – daje to możliwość wyjaśnienia podejścia do propagandy radzieckich znawców tematu oraz samych decydentów: „Fundamentalnymi zasadami komunistycznej propagandy definiującymi jej zawartość są: restrykcyjna naukowość, partyjność, ściśle powiązanie z życiem, jedność propagandowej i organizacyjnej pracy”⁵.

Szczególnie istotne są tu dwie zasady: „partyjność”, oznaczającą wierną realizację polityki partii, oraz „powiązanie z życiem”, oznaczające stałą obecność propagandy w życiu obywatela. Innymi słowy, propaganda komunistyczna ma swój wyraźnie wyznaczony wektor: wychodzi od grupy rządzącej (partia), a jej celem są obywatele.

W tym równaniu niewiadomą pozostają środki, którymi propaganda trafia do mas. Tu obie encyklopedie są ze sobą zgodne – propagandysta lub jego agenci (w dyskursie komunistycznym są nazywani agitatorami) szerzą propagandę wśród grup docelowych za pomocą podwładnych sobie mediów. Stąd można ułożyć schemat działania propagandy radzieckiej: partia (źródło propagandy) wykorzystuje dostępne środki (radio, telewizja, prasa) i poprzez zamieszczone tam treści (fakty, półprawdy, manipulacje *etc.*) wpływa na społeczeństwo.

Polskie badania nad propagandą nie odbiegają od tych zachodnich. Janusz Sztumski, socjolog z Uniwersytetu Śląskiego, używa terminu „propaganda” w dwóch wymiarach: w wymiarze przedmiotowym, oznaczającym to, co jest przedmiotem propagandy: idee, treści, schematy myślenia i zachowania oraz w wymiarze czynnościowym, oznaczającym to, w jaki sposób ów przedmiot jest propagowany, jakimi środkami i w jaki sposób wpływa na grupę docelową. Badacz uważa, że propaganda to „taki sposób oddziaływania na dowolnie liczne zbiory ludzi, którego celem jest wywieranie wpływu na kształtowanie ich myślenia, postaw, przekonań i zachowań w stosunku do spraw publicznych lub określonych wartości politycznych, religijnych, moralnych itp., zgodnie z życzeniem tego, kto tym właśnie sposobem posługuje się lub go firmuje”⁶.

Podsumowując: propaganda to proces, w którym propagujący wpływa na poglądy grupy ludzi poprzez dostarczanie im – niekoniecznie prawdziwych – informacji. Propaganda radziecka to odmiana tego procesu, w której propagującym jest partia komunistyczna, a jej działania stoją w opozycji do tak zwanej propagandy burżuazyjnej.

⁵ W. F. Prawatorow, *op. cit.*, s. 96.

⁶ J. Sztumski, *Propaganda – jej problemy i metody*, Katowice 1990, s. 30.

Definicja satyry

„Britannica” przedstawia następującą definicję: satyra, forma artystyczna, głównie literacka i dramatyczna, w której ludzkie lub indywidualne wady, szaleństwa, nadużycia lub niedociągnięcia są potępiane przez wyśmiewanie, drwiny, burleskę, ironię, parodię, karykaturę lub innymi metodami, czasami z zamiarem inspirowania reformy społecznej⁷. W tym przypadku radzieccy encyklopedyści nie odbiegają daleko ze swoją definicją, określając satyrę jako rodzaj komizmu bezlitośnie niszczący (sic!) dotychczasowe wyobrażenia na temat opisywanego obiektu⁸.

Z tych dwóch definicji jasno wynika, że satyra to dość szerokie pojęcie określające wykorzystanie różnych środków artystycznych do stworzenia dzieła humorystycznego. Satyra jest wyrażana w wielu gałęziach sztuki – w literaturze, grafice, kinematografii, a nawet w rzeźbie. Dla tej pracy najistotniejsza jest satyra w grafice, a konkretnie w gatunku zwanym karykaturą. W hasle encyklopedycznym „satyra” w Wielkiej Radzieckiej Encyklopedii jest nawet osobny akapit poświęcony karykaturze, w którym jest opisana jako najbardziej rozwinięty gatunek satyryczny w sztuce wizualnej. Karykatura to sposób rysunku uwydatniającego cechy charakterystyczne, atrybuty i wady tematu. Najczęściej karykaturze towarzyszy tekst – tytuł lub krótki dialog bohaterów dzieła. Spotykane są też napisy w karykaturze, których celem jest nadanie nowego znaczenia danemu przedmiotowi (jak na przykład na rys. 12 rakiet balistyczna może być też alegorią rosnących wydatków na zbrojenia).

„Britannica” podaje również osobne hasło encyklopedyczne dotyczące karykatury politycznej jako rysunku wykonanego w celu przekazania komentarza redakcyjnego na temat polityki, polityków i bieżących wydarzeń. Zrozumienie takiej karykatury wymaga od czytelników podstawowej wiedzy na temat bieżącej polityki, najlepiej dostarczanej przez medium, w którym są publikowane⁹. Właśnie ta definicja najlepiej odzwierciedla problem propagandy w satyrze ilustrowanej. Aby odbiorca mógł w pełni zrozumieć, a co najważniejsze, zaakceptować wizję propagującego przedstawioną w satyrycznym rysunku, musi posiadać podstawowe informacje na temat osób lub wydarzeń.

Czasopismo „Krokodil” jako medium

„Krokodil” (ros. *Крокодил*, pol. Krokodyl) to radzieckie satyryczne czasopismo ukazujące się od 4 lipca 1922 roku jako dodatek do gazety „Raboczaja gazieta”

⁷ R. C. Elliott, *Satire*, „Encyclopaedia Britannica”, 1998, <<https://www.britannica.com/art/satire>> (dostęp 9 sierpnia 2019).

⁸ A. Z. Wulis, *Сатира*, „Большая советская энциклопедия”, tom XXII: Moskwa 1975, s. 608–610.

⁹ T. Knieper, *Political cartoon*, „Encyclopaedia Britannica”, 2013, [w:] <https://www.britannica.com/topic/political-cartoon> (dostęp 9 sierpnia 2019).

(ros. Рабочая газета, pol. Gazeta robocza), wychodzący raz na tydzień, a od 27 sierpnia 1922 roku jako samodzielna gazeta, wydawana trzy razy w miesiącu, trzydzieści sześć razy rocznie, aż do roku 2000. Magazyn był drukowany na papierze gazetowym w technice dwukolorowej i czterokolorowej. W latach trzydziestych, gdy „Raboczaja gazieta” została zamknięta, „Krokodil” stał się wydaniem gazety „Prawda”. W czasach odwilży postalinowskiej każdy numer ukazywał się w liczbie 700 tysięcy egzemplarzy. Podczas gdy większość czytelników otrzymywała czasopismo poprzez prenumeratę, która była wysoko ceniona, magazyn był również dostępny publicznie poprzez gabloty w sklepach i na ulicach, gdzie eksponowane były duże plakatowe rysunki z pierwszej i ostatniej strony¹⁰.

Właśnie ze względu na duży format i szeroką ekspozycję warto wziąć pod uwagę czasopismo „Krokodil”, a zwłaszcza ostatnią stronę, jako ważny aspekt propagandy medialnej w Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich. Ostatnia strona przez większość czasu była zarezerwowana na pełnowymiarowe karykatury o tematyce politycznej i wojennej. Ponadto poszczególne działy czasopisma do czasów późnej „pieriestrojki” dotyczyły się możliwej agresji wrogich mocarstw na Związek Radziecki bądź bieżących wydarzeń na świecie. Oprócz tego „Krokodil” zajmował się krytyką życia codziennego, która wraz z rozwojem przemian związanych z „pieriestrojką” stawała się coraz bardziej odważna. Z czasem rola propagandowa czasopisma osłabła do tego stopnia, że dochodziło do pluralizmu światopoglądowego, można było obejrzeć rysunki satyryczne zarówno chwalone, jak i krytykujące działania władz.

Poza ostatnią stroną jednym z najważniejszych aspektów dla badań nad propagandą w „Krokodilu” są rubryki poświęcone sprawom międzynarodowym. Do numeru 19. z 1980 roku pojawiała się jednostronicowa rubryka „Wokrug swieta i t'my” (ros. «Вокруг света и тьмы» „Wokół świata i mroku”¹¹). Był to zbiór krótkich artykułów, zwykle ilustrowany czarno-białymi karykaturami. Teksty dotyczyły bieżących wydarzeń w innych krajach, zazwyczaj w bloku zachodnim. Od roku 1979 w rubryce przedstawiano owe zachodnie państwa w negatywnym świetle – autorzy wykazywali w nich rasizm w USA i RPA, afery w kapitalistycznym świecie, rosnące wydatki na zbrojenia imperialistów itp. Rubryka wracała raz po raz w roku 1984, lecz w zmienionej formie. Po „Wokrug swieta i t'my” nastąpiła rubryka „Echo sobytij” (ros. «Эхо событий», pol. „Echo wydarzeń”), mająca do dyspozycji jedną lub dwie strony. Artykuły w niej były znacznie dłuższe niż u jej poprzedniczki. Z czasem rubryki zmieniały swoje nazwy i formy, lecz co ciekawe, zazwyczaj zajmowały to samo miejsce na ósmej i dziewiątej stronie, w samym środku wydania. Poza tym w roku 1979 i we wczesnych latach osiemdziesiątych

¹⁰ J. Etty, *Comic cosmonaut. Space exploitation and visual satire in Krokodil in the Thaw*, [w:] “Russian Aviation, Space Flight and Visual Culture” ed. Vlad Strukov & Helena Gosciolo, 2017, s. 89.

¹¹ Słowo „свет” oznacza w języku rosyjski zarówno „świat”, jak i „światło”. Tytuł rubryki jest grą słowną, którą można rozumieć na dwa sposoby.

pojawiały się drobne rubryki na mniej niż połowę strony takie jak „Moj tioletajp” (ros. «Мой телетайп», pol. „Mój dalekopis”) czy „Moj kommentarij” (ros. «Мой комментарий», pol. „Mój komentarz”). Ponadto pojawiały się również rubryki związane z rocznicami Wielkiej Wojny Ojczyźnianej (Помнить, „Pamiętać”, Календарь победы, „Kalendarz zwycięstwa” itp.) oraz z bieżącymi wydarzeniami, jak np. z okazji Igrzysk Olimpijskich w Moskwie czy rubryki „P’jana ławoczka” (ros. «Пьяная лавочка», pol. „Pijana ławeczka”) i „Pod ugłom 40°” (ros. «Под углом 40°», pol. „Pod kątem 40°”) w czasach kampanii antyalkoholowej.

Nazwa czasopisma została wytłumaczona w satyrycznym wierszu w wyżej wymienionym pierwszym numerze¹² z sierpnia 1922 roku:

„Красный крокодил—смелый из смелых!
Против крокодилов черных и белых. [...]”¹³.

Czarny krokodyl symbolizuje duchowieństwo, biały – stronnictwo Białych w rosyjskiej wojnie domowej. Czerwony krokodyl, alegoryczny wizerunek czasopisma, przedstawia opinię komunistów, przeciwnych porządkom kleru i Białych. Zgodnie z definicją propagandy radzieckiej krokodyl czerwony pojawił się jako opozycja do burżuazyjnej „czarnej” i „białej” propagandy.

ZSRR jako oblężona twierdza i obrońca uciśnionych

Stałym elementem psychologicznym w propagandzie medialnej Związku Radzieckiego był syndrom oblężonej twierdzy. To zjawisko społeczno-polityczno-psychologiczne, które można zaobserwować w różnych społeczeństwach, dotyczy uczucia oblężenia, tj. odczucia, że reszta świata ma wysoce negatywne zamiary wobec naszego społeczeństwa lub że własne społeczeństwo jest otoczone przez wrogi mu świat. Dwie charakterystyczne cechy syndromu to „negatywne intencje” i „reszta świata”. To pierwsze odnosi się do świata dążącego do wyrządzenia krzywdy społeczeństwu, wpływając na jego dobrobyt. Drugi element jest unikalny dla syndromu oblężenia; wiele społeczeństw wierzy, że przynajmniej jedno inne społeczeństwo ma wobec nich negatywne zamiary, ale przy syndromie oblężonej twierdzy sytuacja jest znacznie bardziej ekstremalna i poważna. Członkowie społeczeństwa uważają, że są nie tylko w konflikcie z inną grupą lub otoczeni wrogimi sąsiadami, ale wierzą, że reszta świata jako całość jest wobec nich wroga. Termin „reszta świata” nie musi być rozumiany dosłownie, odnosi się do grupy narodów, społeczeństw lub organizacji, które funkcjonują jako grupy odniesienia i są istotne dla osób wie-

¹² «Крокодил», Москва 1922, Nr 1, s. 2.

¹³ „Krokodyl czerwony, najśmielszy ze śmiałych, przeciw krokodylom czarnym i białym” [tłumaczenie własne].

rzających w „oblężeniu”. Stwarza to tragiczne spostrzeżenie, że społeczeństwo jest samotne we wrogim świecie¹⁴.

Hasłem, które na łamach „Krokodila” najbardziej wzmacniało poczucie oblężenia, był „antysowietyzm”. Antysowietyzm – opierając się na satyrze „Krokodila” – to wspólna doktryna wrogich Związkowi Radzieckiemu państw i organizacji, mająca na celu zmniejszenie jego znaczenia lub całkowite zniszczenie. Poczucie oblężenia mogły zwiększać takie karykatury, jak ta z numeru 12. z roku 1979 (rys. 1). Korowód RPA, Hunty, Izraela i NATO prowadzony przez Chiny trzyma tradycyjnego karnawałowego chińskiego smoka z napisem „antysowietyzm”. Karykatura przedstawia w zasadzie wszystkich wrogów politycznych ZSRR: NATO w amerykańskim mundurze jako zbiorcze uosobienie państw zachodnich pod dowództwem Stanów Zjednoczonych, Izrael walczący z sojusznikami Sowietów na Bliskim Wschodzie, RPA i Huntę (reżimy autorytarne Ameryki Południowej), zwalczające komunistycznych działaczy, oraz Chiny, które od 1960 roku pozostawały w konflikcie dyplomatycznym z ZSRR. „Antysowietyzm” pojawiał się również na wielu innych karykaturach, z reguły przedstawiających przyjazne stosunki na linii ChRL–USA, jak ma to miejsce na rysunku z numeru 7. z 1979 roku (rys. 2).

Rys. 1. „Współczesny taniec ze smokiem”, Krokodil, Nr 12, 1979, s. 16, autor: J. Miłutko.

¹⁴ D. Bar-Tal, „Siege Mentality”. *Beyond Intractability*, ed. Guy Burgess and Heidi Burgess, Conflict Information Consortium, Boulder 2004, [w:] <<http://www.beyondintractability.org/essay/siege-mentality>> (dostęp 2 sierpnia 2019).

Rys. 2. „W pekińskiej palarni opium”,
„Krokodil” Nr 7, 1979, s. 16, autor: N. Lisogorski.

Spółeczeństwo obarczone syndromem obłożonej twierdzy, oprócz świadomości siły i nieustępliwości wroga, musi mieć też pewność, że jest w stanie owego przeciwnika pokonać. Takie nieodparte wrażenie mogła dawać ilustracja z pierwszej strony numeru 12. z 1980 roku (rys. 3). Przedstawia ona ogromnego, czerwonego Lenina, narysowanego niesatyrycznie, lecz zgodnie z zasadami socrealizmu w sztuce, kroczącego mimo okrążających go karykaturalnych postaci. Wśród sztandarów i transparentów wrogów leninizmu widnieje napis „antysowietyzm-maoizm” (trzeci od prawej), stojący w szeregu wraz z „antykomunizmem”, „neofaszyzmem” i „kapitalizmem”. Po lewej wśród żyjących nieprzyjaciół stoi „rewizjonizm” i „syjonizm”. W tej ilustracji jednoznacznie postawiono społeczeństwa kapitalistyczne, Chińczyków i Żydów jako przeciwników leninizmu, głównej ideologii ZSRR, a co za tym idzie: przeciwne samemu państwu i jego obywatelom. Mimo licznych nieprzyjaciół (wymienieni zostali właściciele ziemscy, rządy tymczasowe, socjaldemokracja, socjaliści-rewolucjoniści, mienszewizm, „biali” generałowie Judenicz, Denikin i Kołczak, Ententa, trockizm i nazizm) Lenin idzie dalej, widać w jego cieniu licznych wrogów pokonanych na drodze do realnego komunizmu. To daje odbiorcy propagandy pewność, że mimo „negatywnych intencji reszty świata”, jego społeczeństwo, kraj i ideologia są w stanie oprzeć się agresji.

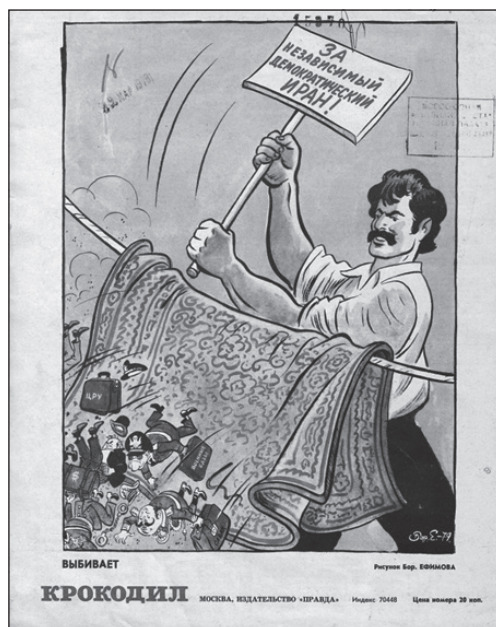

Rys. 3. „Krokodil” Nr 12, 1980,
s.1, autorzy: A. Lemieszczenko, I. Siemonow.

To, że Związek Radziecki jest obłożony, nie znaczy, że człowieka radzieckiego nie powinno obchodzić, co się dzieje za murami. A wręcz przeciwnie – powinien wiedzieć, jakie krzywdy wyrządza wróg tym, którzy nie są w stanie mu się oprzeć.

I tak, jednym z pierwszych dużych tematów w 1979 roku jest rewolucja irańska. Szach został zdetronizowany, a do władzy doszła Rada Rewolucyjna. Jej polityka była przeciwna amerykańskim wpływom w Iranie, dzięki czemu rewolucja uzyskała poparcie w radzieckiej propagandzie, mimo że w jej wyniku do władzy doszła grupa ludzi ściśle związani z religią. Dobrze to widać na rysunku z ostatniej strony numeru 10. z 1979 roku (rys. 4). Irańczyk za pomocą transparentu z napisem „Za niezależny, demokratyczny Iran!” wytrzepuje z perskiego dywanu agentów CIA, amerykańskie wojsko i SAWAK – irańską tajną policję polityczną.

Poza Stanami Zjednoczonymi jednym z najgorszych ciemniejszych, według czasopisma „Krokodil”, był Izrael. Ta postawa wynika ze ścisłych powiązań militarnych tego państwa ze Stanami Zjednoczonymi Ameryki oraz licznych konfliktów z państwami arabskimi, które w czasie Zimnej Wojny były w strefie wpływów radzieckich. Dlatego Państwo Izrael często bywało celem krytyki rysowników „Krokodila”. Na badany w tej pracy okres przypada między innymi wojna w Libanie w latach 1982–1985. Komentarz „Krokodila” na ówczesne wydarzenia był bardzo

Rys. 4 „Wytrzepuje”, „Krokodil” Nr 10, 1979, s. 16,
autor: Boris Jefimow.

mocny. W 1982 roku ukazały się karykatury przedstawiające Menachema Begin, premiera Izraela w latach 1977–1983, stojącego nad Bejrutem w zakrwawionym ubraniu. Na szczególną jednak uwagę zasługuje karykatura z ostatniej strony w numerze 31. z roku 1982 (rys. 5). Widnieje na niej izraelski żołnierz udzielający wywiadu amerykańskiemu korespondentowi wojennemu na tle płonącego Bejrutu. Nad nim unosi się upiór żołnierza SS, który trzyma rękę na hełmie Izraelity. Żołnierz wypowiada słowa „Israel über alles”, będące kalką słów z niemieckiego hymnu „Deutschland über alles”. Nad rysunkiem widnieje napis:

„Niemcy ponad wszystko!” – śpiewali naziści marzący o światowej dominacji. Faszyzujący przywódca Izraela przyjmujący metody hitlerowców dążą do dominacji na Bliskim Wschodzie, nie zastanawiając się nad nieuniknionym finałem podobnych krwawych awantur¹⁵.

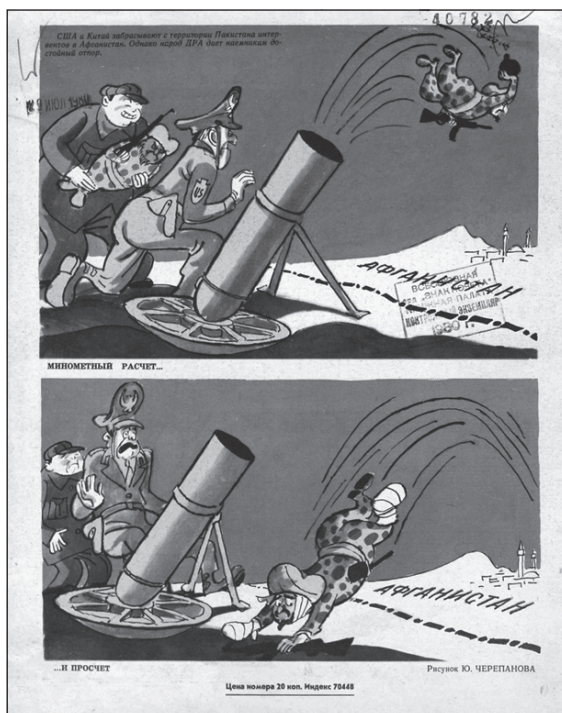
W społeczeństwie, które wiele wycierpiało na skutek wojny z III Rzeszą i bardzo mocno pielęgnuje pamięć o ofiarach hitleryzmu, porównanie do esesmana było najgorszą możliwą obelgą. Moc tego przekazu potęguje fakt, że to właśnie Żydzi byli głównymi ofiarami reżimu narodowosocjalistycznego. W ten sposób autor jasno daje do zrozumienia, że bohater karykatury jest swoistym „jądrem ciemności”.

¹⁵ «Крокодил», Москва 1982, Nr 31, s. 16 [tłumaczenie własne].

Rys. 5. „Międzynarodowy wywiad”, „Krokodil”, Nr 31, 1982, s. 16, autor: N. Lisogorski.

Związek Radziecki z perspektywy „Krokodila” – w przeciwieństwie do Stanów Zjednoczonych – nie angażował się w konflikty zbrojne na świecie, nawet w Afganistanie, o którym „Krokodil” pisze, ale ani razu nie wspomina o radzieckich żołnierzach. Czytelnik zobaczy pakistańskich bojowników, mudżahedinów i agentów CIA, lecz na żadnym rysunku obecność sił ZSRR nie jest wspominana. W numerze 22. z 1980 roku wysłany przez Chińczyka i Amerykanina pakistański żołnierz wraca pobity przez siły Demokratycznej Republiki Afganistanu (rys. 6). W numerze 2. z 1983 roku sytuacji u południowego sąsiada ZSRR poświęcona jest dwustronicowa rubryka « Миссия в Кабуле » („Misja w Kabulu”), w której korespondent i rysownik „Krokodila”, Jurij Czeriepanow opisuje oraz ilustruje Kabul i Herat, dwa główne miasta Afganistanu. Dziennikarz dementuje informacje podawane przez „burżuazyjną propagandę”, jakoby w mieście Herat na zachodzie kraju trwały ciężkie walki, ukazując w swych rysunkach Afgańczyków wiodących normalne życie.

Rys. 6. „Oddział mózdzierzowy i pomyłka w obliczeniach”, „Krokodil”, Nr 22, 1980, s. 16, autor: J. Czeriepanow.

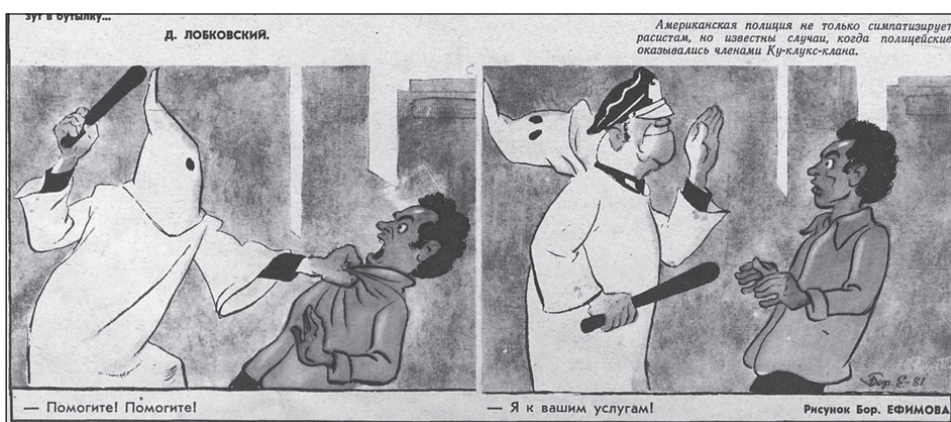
Satyrycy czasopisma „Krokodil” często wspominali o problemie rasizmu w USA i RPA. Długoletnia działalność Ku-Klux-Klanu i polityka apartheidu sprawiły, że oprócz zagrożenia dla światowego porządku i groźby wojny nuklearnej, te dwa kraje kojarzyły się również z dyskryminacją czarnoskórych obywateli. W numerze 8. z 1980 roku na ostatniej stronie ukazała się karykatura przedstawiająca uosobienie Republiki Południowej Afryki (rys. 7). Postać wskazuje na dzieci na celowniku i mówi „Rok dziecka? Okej, u nas dzieci są w centrum uwagi!”. Z kolei w USA, co prawda nie było odgórnego działania państwa przeciwko czarnoskórym obywatelom, lecz pojawiały się artykuły, wedle których do organizacji Ku-Klux-Klan należeli wpływowi ludzie oraz przedstawiciele władz. Tak też przedstawiono sytuację na karykaturze z numeru 18. z 1981 roku (rys. 8), gdzie bijący mulata członek Ku-Klux-Klanu okazuje się być policjantem. Jak głosi napis wprowadzający czytelnika w sytuację: „Amerykańska policja nie tylko sympatyzuje z rasistami, ale są znane przypadki, w których policjanci okazywali się członkami Ku-Klux-Klanu”¹⁶.

¹⁶ «Крокодил», Москва, 1981, № 18, s. 8.

W ten sposób odbiorca jest zapewniany o tym, że w tych krajach nie ma mowy o równości, którą rzekomo promują, a burżuazyjna propaganda znowu zostaje zdemaskowana.

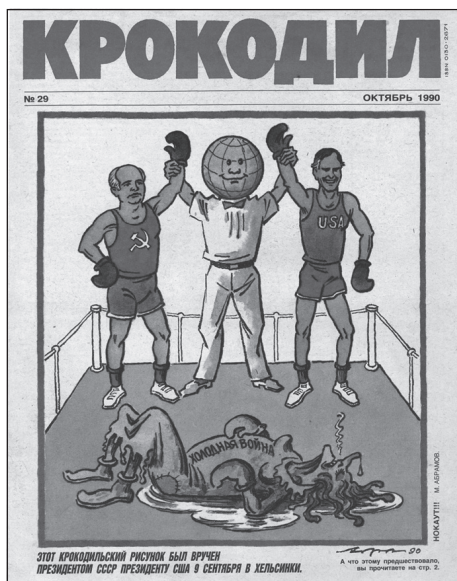

Rys. 7. „Krokodil”, Nr 8, 1980, s. 16, autor: J. Gurow.

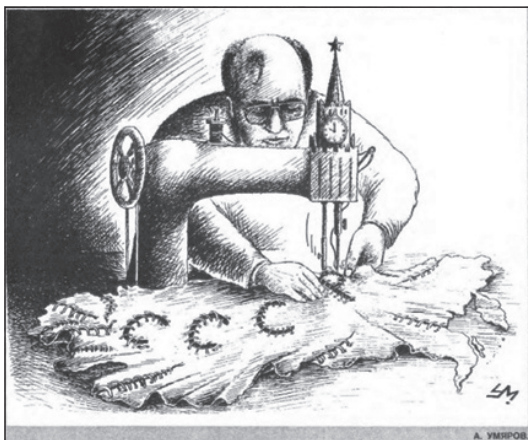
Rys. 8. „Krokodil”, Nr 18, 1981, s. 8, autor: B. Jefimow.

Z czasem jednak przekaz propagandowy uległ złagodzeniu. W roku 1987 powoli przestały pojawiać się rubryki poświęcone wydarzeniom na świecie. W numerze 17. z 1987 roku na stronach ósmej i dziewiątej pojawia się rubryka „Pierwsza radziecko-amerykańska kulturowa wymiana satyryków”, w której opisana jest podróż do USA radzieckiej delegacji satyryków, złożonej z pracowników „Krokodila” – felietonisty Aleksieja Bieniucha, rysownika Władimira Moczałowa i redaktora naczelnego Aleksieja Pianowa, a także felietonisty z gazety „Prawda” Walentina Prochorowa oraz redaktor czasopisma „Wozni” (odpowiednika „Krokodila” w Armeńskiej SRR) Aramansa Saakasjana. Autorzy rubryki opisują to, co ich spotkało w pierwszych dniach podróży. Ciepło wypowiadają się o swoich kolegach po fachu z Ameryki, którzy ich zaprosili, już trochę chłodniej o redakcji radia „Swoboda”, na której pytania odpowiadali w wywiadzie. Co prawda była to też ostatnia tego typu wymiana na łamach „Krokodila”, lecz w kolejnych numerach wzmianki o Ameryce są raczej neutralne lub nawet przyjazne. Wraz z początkiem lat dziewięćdziesiątych ostatecznie upada wizerunek USA jako ciemności. Na okładce numeru 29. z 1990 roku (rys. 9) został przedstawiony ring, na którym stoi prezydent ZSRR Michaił Gorbaczow, prezydent USA George Bush i uosobienie świata jako sędziego ogłaszającego zwycięstwo obu zawodników nad Zimną Wojną. Napis pod grafiką głosi: „Ten rysunek został wręczony przez prezydenta ZSRR prezydentowi USA dziewiątego września w Helsinkach”. Warto zauważyć, że jest to rysunek Marka Abramowa, jednego z wieloletnich autorów karykatur „Krokodila”, również tych antyamerykańskich (rys. 14).

Rys. 9. „Nokaut!!!”, „Krokodil”, Nr 29, 1990, s. 1, autor: M. Abramow.

Ostatecznie mit oblężonej twierdzy upada w roku 1991. W tym okresie cenzura chroniła jedynie godności prezydenta. Dlatego można zaobserwować karykatury krytykujące *pierestrojkę*, upadającą gospodarkę czy nawet interwencję w Afganistanie, natomiast Michaił Gorbaczow przedstawiony jest jako człowiek starający się uratować rozpadające się państwo (rys. 10). Sam Związek Radziecki jest przedstawiany zaś jako państwo niesamodzielne (rys. 11), jako kukulcze pisklą zależne od zewnętrznej pomocy. Wśród pomagających znajdują się ci, którzy niegdyś byli oblegającymi. Był to moment, w którym propaganda radziecka ostatecznie przestała się antagonizować z propagandą burżuazyjną.

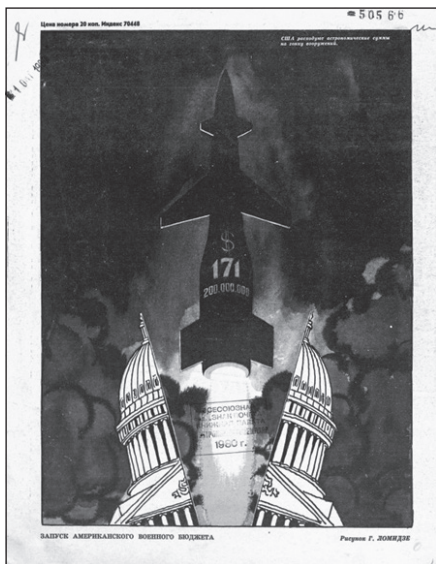
Rys. 10. „Krokodil”, Nr 9, 1991, s. 5, autor: A. Umiarow.

Rys. 11. „Krokodil”, Nr 3, 1991, s. 5, autor: S. Spasski.

Strach przed wojną nuklearną w „Krokodilu”

Najważniejszym wątkiem Zimnej Wojny był niewątpliwie wyścig zbrojeń. Korepondenci „Krokodila” wielokrotnie w swych ilustracjach i artykułach wytykali krajom bloku zachodniego, głównie USA i Wielkiej Brytanii (rys. 12), ciągłe wydatki związane z rozbudową swoich arsenałów kosztem wydatków socjalnych (rys. 13). To się tyczyło również rozbudowy arsenału broni nuklearnej.

Rys. 12. „Start amerykańskiego budżetu wojskowego”, „Krokodil”, Nr 12, 1980, s. 16, autor: G. Lomidze.

Rys. 13. „Pasożyty”, „Krokodil”, Nr 24, 1979, s. 16, autor: B. Jefimow.

Czytelnik „Krokodila” w zasadzie nie musiał czytać dziennika „Prawda”, żeby być na bieżąco z wyścigiem zbrojeń. Rysunki i artykuły, a nawet ich ilość, odpowiadały rosnącemu napięciu na arenie międzynarodowej. Można zaobserwować nawet analogię między częstotliwością pojawiania się zagadnienia broni atomowej bądź neutronowej na łamach czasopisma, a liczbą „minut”, które pozostały do światowego konfliktu.

Doomsday Clock (Zegar Zagłady) to symboliczne przedstawienie zagrożenia globalną katastrofą związaną z rozwojem technologicznym człowieka. Zegar prowadzony jest od 1947 roku przez zarząd „Bulletin of the Atomic Scientists” na Uniwersytecie w Chicago. Pokazuje zawsze określoną liczbę minut do północy, gdzie „północ” oznacza światowy konflikt z użyciem broni atomowej. Autorzy co kilka lat wypuszczają oświadczenie, w którym uzasadniają przesunięcie się wska-

zówki na podstawie wydarzeń i procesów w światowej polityce. Nie jest to jednak narzędzie naukowe, gdyż zarząd biuletynu nie zdradza metodologii, jaka stoi za ruchem wskazówek owego zegara. Ponadto, jak zauważa John Merline z „Investor’s Business Daily”, ruch wskazówek ku północy i wstecz można przypisać elekcji prezydentów kolejno z Partii Republikańskiej i Demokratycznej¹⁷. Niemniej jednak zegar znany jest na całym świecie, a odwołania do niego można znaleźć w kulturze popularnej, jak na przykład w utworze brytyjskiego zespołu Iron Maiden „2 minutes to midnight” czy w piosence „Minutes to midnight” australijskiego zespołu Midnight Oil. To sprawia, że nie powinno się go rozpatrywać jako rzetelne źródło informacji na temat zagrożeń współczesnego świata, ale warto go rozpatrywać jako ważny czynnik opiniotwórczy.

Co ciekawe, można zaobserwować spójność między częstotliwością pojawiania się broni nuklearnej w artykułach i rysunkach w czasopiśmie „Krokodil” a prognozą zbliżającego się konfliktu nuklearnego według „Bulletin of the Atomic Scientists”. W latach 1979-1991 chicagowscy naukowcy wydali swoje oświadczenie sześć razy – w roku 1980, 1981, 1984, 1988, 1990 i 1991. Co należy nadmienić „Bulletin of the Atomic Scientists” wydawał swoje opinie w styczniu danego roku i były to swojego rodzaju prognozy zbliżającej się katastrofy. Statystyka dotycząca „Krokodila” ukazuje łączną liczbę karykatur i tekstów satyrycznych o tematyce nuklearnej w ciągu danego roku od stycznia do grudnia.

W 1980 roku ruch o dwie minuty w stronę północy, w stosunku do poprzedniej edycji Zegara z 1974 roku, uzasadniono narastającą ilością konfliktów na świecie (działalność IRA w Irlandii i Czerwonych Brygad we Włoszech, reżim Pol Pota w Kambodży, fanatyzm religijny w Iranie, destabilizacja Libanu itp.) oraz dalszym nieprzystępowaniem supermocarstw do rozmów o nierozprzestrzenianiu broni jądrowej. „Krokodil” widział to oczywiście trochę inaczej – tak jak Biuletyn zauważał rosnące napięcie na Bliskim Wschodzie, ale w sprawie broni atomowej odpowiedzialnością obarczał wyłącznie Stany Zjednoczone. Jednym z najważniejszych argumentów przeciw USA była dyrektywa nr 59 doktryny Cartera. Została ona przybliżona czytelnikom „Krokodila” w numerze 30. z roku 1980 w artykule „Ludożercy–wegetarianie” w rubryce „Echo sobytij”, choć temat był poruszany w karykaturach wcześniej (rys. 14). Jest to dokument o nowej doktrynie wojennej, wedle której atak jądrowy ma być wymierzony w strategiczne miejsca tak, aby przeciwnik nie był w stanie odpowiedzieć podobnym kontruderzeniem. W związku z tym w owym roku pojawiło się o siedem karykatur więcej niż w roku wcześniejszym.

¹⁷ J. Merline, *The Famed ‘Doomsday Clock’ Is Little More Than A Liberal Angst Meter*, [w:] <<https://www.investors.com/politics/commentary/the-doomsday-clock-measures-liberalangst-not-global-risk/>> (dostęp 22 sierpnia 2019).

Rys. 14. „Ryzykowny wzlot”, „Krokodil”,
Nr 30, 1980, s. 16, autor: M. Abramow.

W roku 1981 zarówno „Krokodil” wydał więcej karykatur o broni nuklearnej tak i naukowcy w Chicago przesunęli wskazówkę swojego zegara o trzy minuty w stronę dwunastą. Biuletyn uzasadnił swoje stanowisko tym, że oba supermocarstwa zapowiedziały, że w przypadku konfliktu mogą zaatakować pierwsze, oraz tym, że oba państwa rozwijały swoje systemy raketowe. W „Krokodilu” w roku 1981 również zwracano uwagę na amerykańskie systemy MX i rakiety Pershing II i ogólny wyścig zbrojeń kosztem potrzeb swoich obywateli (rys. 15). Karykatura przedstawia Potrzeby Społeczne otoczone przez potwory – uosobienia kolejno rakiet Pershing II, MX oraz Trident. Wszystkie te rakiety były zaprojektowane do przenoszenia głowic jądrowych.

W latach 1982–1983 „Bulletin of the Atomic Scientists” nie wydał żadnego oświadczenia. W tym czasie w „Krokodilu” pojawiało się coraz więcej karykatur o tematyce militarystycznej. Spadek ilości bomb na łamach czasopisma w roku 1982 spowodowany był przeniesieniem uwagi rysowników na produkcję broni chemicznej przez Stany Zjednoczone (rys. 16). Ponadto często poruszano też inne problemy – wspomnianą wyżej wojnę w Libanie czy rozstawianie broni jądrowej w Europie Zachodniej, co było częstym tematem militarystycznych karykatur w 1983 roku.

Rys. 15. „Lekka zdobycz”, „Krokodil”,
Nr 3, 1981, autor: J Mifutko.

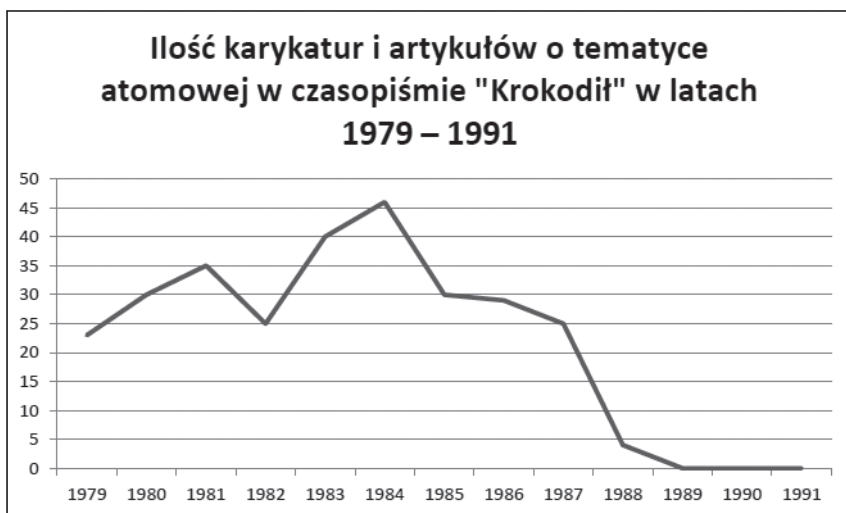
Rys. 16. „Krokodil”, Nr 8, 1982,
s. 16, autor: Lisogorski.

W roku 1984 „Bulletin of the Atomic Scientists” znowu przesunął wskazówki do przodu, zostawiając jedynie trzy minuty do końca świata. W badanym okresie wskazówka jest najbliższej północy. Podobnie w „Krokodilu” właśnie w tym roku pojawiło się najwięcej treści dotyczących broni atomowej. Pod kątem propagandowym nastąpiło apogeum strachu przed wojną atomową. Jednak na wskutek zmian, jakie zaszły w ZSRR w 1985 roku po ogłoszeniu *pieriestrojki*, nacisk propagandy na media takie, jak „Krokodil”, zmalał i zmniejszał się systematycznie do roku 1988, w którym ZSRR był już na drodze do normalizacji stosunków z USA. To odprężenie w stosunkach widać również za oceanem, gdzie wskazówka Zegara Zagłady cofnęła się o trzy minuty. Wraz z postępem *pieriestrojki* zmniejszała się liczba karykatur o tematyce militarystycznej i nuklearnej. W roku 1988 pojawiły się cztery karykatury, z czego jedna zasługuje na szczególną uwagę, gdyż jest to jedyna „krokodylska” karykatura, która uwzględnia fakt posiadania bomb atomowych przez Związek Radziecki (rys. 17). W latach dziewięćdziesiątych „Krokodil” nie publikował już żadnych treści o tematyce wojennej.

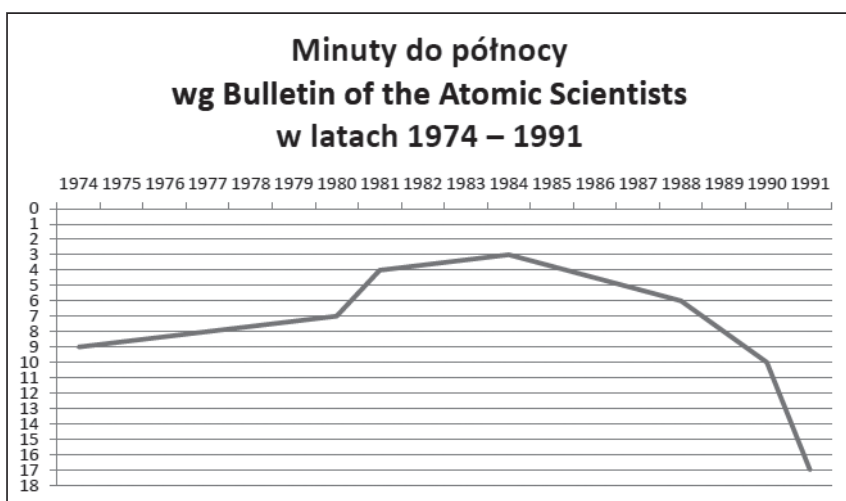
Zbieżność między liczbą pojawiających się tekstów satyrycznych o bombach atomowych w radzieckim państwowym magazynie a prognozami dotyczącymi zbliżającej się nuklearnej katastrofy według amerykańskiego czasopisma oznacza, że radziecka propaganda na bieżąco dostosowywała się do sytuacji na arenie międzynarodowej. To świadczy również o tym, że za oceanem napięcie między supermocarstwami odczytywano podobnie.

Rys. 17. „Krokodil”, Nr 2, 1988, s. 3, autor: J. Miłutko.

Wykres 1. Liczba karykatur i artykułów o tematyce atomowej [opracowanie własne na podstawie czasopisma „Krokodil”].

Wykres 2. Minuty do północy wg Bulletin of the Atomic Scientists [opracowanie własne na podstawie “Bulletin of the Atomic Scientists”].

W temacie broni nuklearnej „Krokodil” prezentuje wiele satyrycznych karykatur przedstawiających Wujka Sama lub Pentagon wymachujących raketami. Jednak więcej uwagi przykuwają ilustracje niezawierające elementów satyrycznych, będące raczej przestrożą niż wyśmianiem tematu. Jednym z najjaskrawszych przypadków jest obraz z ostatniej strony numer 18. „Krokodila” z 1986 roku (rys. 18). Obraz przedstawia lecące myśliwce odrzutowe uciekające przed wybuchem

bomby atomowej. Można zaobserwować też unoszące się fragmenty różnych dzieł sztuki (fragment fresku „Stworzenie Adama” Michała Anioła, fragment ikony, uszkodzone popiersie). Podpis obrazu brzmi „To nie powinno się zdarzyć”, stanowiąc przestrożę przed taką sytuacją.

Rys. 18. „To nie powinno się zdarzyć”,
|„Krokodil”, Nr 18. 1986, s. 16, autor: A. Lewitin.

Dlaczego w czasopiśmie humorystycznym zawierano elementy, które wywoływały strach? Odpowiedzią mogą być badania Dariusza Dolińskiego i Ryszarda Nawrata. W serii eksperymentów wykazali, że strach może być ważnym czynnikiem psychologicznym, który ukierunkowuje myśli jednostki i jej energię na usunięcie zagrożenia, wskutek czego osoba poddana presji jest bardziej podatna na sugestie. Eksperyment wyglądał następująco – badacze wzbudzali strach wśród pieszych nieprawidłowo przechodzących przez jezdnię, dmuchając w policyjny gwizdek. Następnie uspokajali zatrzymane osoby i prosili o wypełnienie kwestionariusza lub o złożenie datku na cele charytatywne. Osoby poddane presji strachu przed mandatem znacznie częściej stosowały się do próśb badaczy, niż osoby z grupy kontrolnej, wobec których nie zastosowano gwizdka. Badacze konkludują, że wzbudzenie strachu, a następnie uwolnienie od niego zwiększa stopień uległości. Zasadę tę nazwano „fear-and-relief” („strach i ulga”)¹⁸. Na przykładzie czasopi-

¹⁸ D. Doliński, R. Nawrat, „Fear-and-relief” procedure for producing compliance: Beware when the danger is over, “Journal of Experimental Social Psychology”, nr 34, 1998, s. 27–50.

sma wyglądało to w następujący sposób: czytelnik oglądał ilustrację na okładce przestrzegającą go przed wojną, wzbudzając w nim strach i niepewność, po czym otwierał czasopismo, gdzie czytał artykuły i oglądał karykatury, które wywoływały odprężenie. Dzięki takiemu mechanizmowi odbiorca propagandy był bardziej na nią podatny.

„Krokodil” to przede wszystkim pismo humorystyczne, w którym większość treści to dowcipy wiersze, obrazki i anegdota. Jednak w te dowcipy i anegdota jest wplątanych dużo informacji – również półprawd i manipulacji – które kształtowały światopogląd swoich czytelników. Propaganda radziecka starała się utwierdzić swojego odbiorcę (najczęściej obywatela) w przekonaniu, że Związek Radziecki to państwo, które niesie pokój światu i przez to znajduje się w stanie zagrożenia.

Dzięki informacjom, które były serwowane razem z satyrą, odbiorca zawsze znał kontekst nadawany humorystycznym rysunkom. Efekt obłąkanej twierdzy udało się wzbudzić w społeczeństwie dzięki komentarzom bieżących wydarzeń na świecie, również tych, które dotyczyły samego Kraju Rad. Strach przed czyhającym za jego granicami złem pogłębiały doniesienia o amerykańskich zbrojeniach. Początek *pieriestrojki* był oczywiście nowym rozdziałem w radzieckiej propagandzie, która promowała przebudowę gospodarki, demokratyzację i przejrzystość władz. Jednak wraz z rozwojem idei przejrzystości (*glasnosti*) przekaz był coraz mniej zaangażowany, aż w końcu zaniknął niemal całkowicie w momencie, gdy doszło do zakończenia zimnowojennej rywalizacji. Można dojść do wniosku, że Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich istniał tak długo, jak długo przekonywał swoich mieszkańców o potrzebie jego istnienia.

Literatura

- Smith B. L., *Propaganda*, [w:] „Encyclopaedia Britannica”, 1999, [w:] <<https://www.britannica.com/topic/propaganda>> (dostęp 9 sierpnia 2019).
- Prawatorow W. F., *Пропаганда*, [w:] „Большая советская энциклопедия”, tom XXI: Moskwa 1975, s. 95–96.
- Elliott R. C., *Satire*, [w:] „Encyclopaedia Britannica”, 1998, <<https://www.britannica.com/art/satire>> (dostęp 9 sierpnia 2019).
- Wulis A. Z., *Сатира*, „Большая советская энциклопедия”, tom XXII: Moskwa 1975, s. 608–610.
- Doliński D., Nawrat R., „Fear-and-relief” procedure for producing compliance: Beware when the danger is over, „Journal of Experimental Social Psychology” 34, 1998, s. 27–50.
- Bar-Tal D., „Siege Mentality.” *Beyond Intractability*, ed. Guy Burgess and Heidi Burgess, Conflict Information Consortium, Boulder, September 2004, [w:] <<http://www.beyondintractability.org/essay/siege-mentality>> (dostęp 2 sierpnia 2019).
- Sztumski J., *Propaganda – jej problemy i metody*, Katowice 1990.

- Merline J., *The Famed 'Doomsday Clock' Is Little More Than A Liberal Angst Meter*, [w:] <<https://www.investors.com/politics/commentary/the-doomsday-clock-measures-liberalangst-not-global-risk/>> (dostęp 22 sierpnia 2019).
- Knieper, T., *Political cartoon*, [w:] "Encyclopaedia Britannica", 2013, [w:] <https://www.britannica.com/topic/political-cartoon> (dostęp 9 sierpnia 2019).
- Etty, J., *Comic costronaut. Space exploitation and visual satire in Krokodil in the Thaw*, [w:] "Russian Aviation, Space Flight and Visual Culture" ed. Vlad Strukov & Helena Gosciolo, 2017, s. 89.
- Bulletin of the Atomic Scientists*, Chicago, 1974, 1980, 1984, 1988, 1990, 1991, [w:] <<https://thebulletin.org/doomsday-clock/>> .
- «Крокодил», Издательство Правда, Москва, Nr 1 1922.
- «Крокодил», Издательство Правда, Москва, Nr 1, 1979 – Nr 36, 1991.

Rysunki

1. *Współczesny taniec ze smokiem*, „Krokodil”, Nr 12, 1979, s. 16, autor: J. Miłutko.
2. *W pekińskiej palarni opium*, „Krokodil”, Nr 7, 1979, s. 16, autor: N. Lisogorski.
3. „Krokodil”, Nr 12, 1980, s.1, autorzy: A. Lemieszczenko, I. Siemonow.
4. *Wytrzepuje*, „Krokodil”, Nr 10, 1979, s. 16, autor: Boris Jefimow.
5. *Międzynarodowy wywiad*, „Krokodil”, Nr 31, 1982, s. 16, autor: N. Lisogorski.
6. *Oddział mózdzierzowy i pomyłka w obliczeniach*, „Krokodil”, Nr 22, 1980, s. 16, autor: J. Czeriepanow.
7. „Krokodil”, Nr 8, 1980, s. 16, autor: J. Gurow.
8. „Krokodil”, Nr 18, 1981, s. 8, autor: B. Jefimow.
9. *Nokaut!!!*, „Krokodil”, Nr 29 1990, s. 1, autor M. Abramow.
10. „Krokodil”, Nr 9, 1991, s. 5, autor: A. Umiarow.
11. „Krokodil”, Nr 3, 1991, s. 5, autor: S. Spasski.
12. *Start amerykańskiego budżetu wojskowego*, „Krokodil”, Nr 12, 1980, s. 16, autor: G. Lomidze.
13. *Pasożyty*, „Krokodil”, Nr 24, 1979, s. 16, autor: B. Jefimow.
14. *Ryzykowny wzlot*, „Krokodil”, Nr 30, 1980, s. 16, autor: M. Abramow.
15. *Lekka zdobycz*, „Krokodil”, Nr 3, 1981, autor: J Miłutko.
16. „Krokodil”, Nr 8, 1982, s. 16, autor: Lisogorski.
17. „Krokodil”, Nr 2, 1988, s. 3, autot: J. Miłutko.
18. *To nie powinno się zdarzyć*, „Krokodil”, Nr 18, 1986, s. 16, autor: A. Lewitin.

Wykresy

1. Liczba karykatur i artykułów o tematyce atomowej, opracowanie własne na podstawie czasopisma „Krokodil” od nr 1 z 1979 r. do nr 36 z 1991 r. (łącznie 468).
2. Minuty do północy wg Bulletin of the Atomic Scientists, opracowanie własne na podstawie „Bulletin of the Atomic Scientists”, roczniki 1974, 1980, 1981, 1984, 1988, 1990, 1991.

Zygmunt Waryłkiewicz, zapomniany bohater 1863 r.

Streszczenie: Zygmunt Waryłkiewicz, zapomniany bohater powstania 1863 roku. Działalność patriotyczną rozpoczął jeszcze jako student prawa Uniwersytetu w Petersburgu. Ujęty przez żandarmię, został przez sąd wojenny skazany na śmierć. Rozstrzelano go w Koninie. Miał lat 26.

Summary: Zygmunt Waryłkiewicz the forgotten hero of the 1863 insurrection. He began his patriotic activity while he was a student of law at the University of St. Petersburg. He was arrested by the military police and sentenced to death by a war court. He was shot in Konin. He was 26 years old.

Słowa kluczowe: powstanie 1863, Waryłkiewicz, Konin

Keywords: 1863 insurrection, Waryłkiewicz, Konin

Wśród tysięcy dotychczas bezimiennych bohaterów powstania styczniowego znajduje się postać, której energia i zaangażowanie warta jest przypomnienia. **Zygmunt Waryłkiewicz** (*1837 †5.11.1863), był synem Ludwika i Marii z Kołakowskich (h. Kościesza)¹. Jego ojciec, właściciel Zochcina, pow. opatowski, po ukończeniu Uniwersytetu Warszawskiego został prawnikiem. W 1862 r. był sędzią Sądu Apelacyjnego w Warszawie². W roku 1869 jako emeryt zamieszkiwał w Warszawie na ul. Solnej 9³.

Idąc w ślady ojca rozpoczął studia prawnicze na prestiżowym Imperatorskim Sankt-Petersburskim Uniwersytecie. Nie był najlepszego zdrowia, w 1859 r. zwrócił się nawet o zapomogę na wyjazd za granicę na leczenie⁴. W Petersburgu włączył się w działalność społeczną a potem polityczną w organizacji polskich studentów Ogół⁵.

¹ A. Boniecki, A. Reiski, *Herbarz polski. T. 10: Kęstowscy – Komorowscy*, Warszawa 1907, s. 336.

² R. Gerber, *Studenci Uniwersytetu Warszawskiego 1808-1831. Słownik biograficzny*, Ossolineum, Warszawa 1977, s. 226.

³ W. Dzierżanowski, *Przewodnik Warszawski Informacyjno - Adressowy na rok 1870*, Warszawa 1871, s. 392.

⁴ Archiwum Główne Akt Dawnych, Zespół: Sekretariat Stanu Księstwa Warszawskiego, Sekretariat Stanu Królestwa Polskiego, Kancelaria Własna JCMości do Spraw Królestwa Polskiego, Sygnatura 1/196/0/-/987, O posobii S. Pietierburskago Uniwersiitieta Waryłkiewiczzu na projezd za granicu dla izleczenija bolezni.

⁵ L. Mierosławski, J. Frejlich, *Pamiętnik Mierosławskiego 1861-1863*, Warszawa 1924, s. 31.; <http://www.polskipetersburg.pl/hasla/stowarzyszenie-studentow-ogol>

Petersburski oddział Ogółu miał z kolei powiązania z tajną organizacją oficerską Koło (Kółko) Polskie Oficerów, kierowaną przez Zygmunta Sierakowskiego (*1827 †1863) i Jarosława Dąbrowskiego (*1836 †1871)⁶. Należał do niej również por. Zygmunt Padlewski (*1836 †1863)⁷, absolwent Akademii Artylerii w Petersburgu.

Przełomowe dla Ogółu stały się wydarzenia z marca 1861 r., m.in. odprawione na zamówienie polskich studentów uniwersytetu w kościele św. Katarzyny w dniu 13.03. (1.03⁸) nabożeństwo żałobne za pięciu poległych w Warszawie (27.02.) oraz tego samego dnia pogrzeb ukraińskiego wieszca Tarasa Szewczenki (*1814 †1861) na cmentarzu Smoleńskim w Petersburgu. Od lutego 1861 Ogół coraz bardziej się upolityczniał, głównie pod wpływem radykalizującej się sytuacji w Królestwie Polskim.

W 1861 r. Waryłkiewicz był już na ostatnim roku, do ukończenia studiów pozostało mu zaledwie kilka miesięcy. Mimo stypendium, które otrzymał za dobre wyniki w nauce, w lipcu wyjechał do Warszawy. Rozpoczął działalność konspiracyjną w Krakowskim i Kieleckim⁹.

W tym czasie w ramach walki z wolnomysłicielstwem dnia 2.08.1861 (21.07.) nowy minister oświaty admirał J. W. Putiatin zakazał wszelkich organizacji studenckich i znacznie ograniczył liczbę zwolnionych z opłat. Wywołało to kilkakrotne studenckie demonstracje, czasem o politycznym charakterze, rozpędzane przez wojsko czy żandarmów, zaczęły się aresztowania. Dnia 1.01.1862 (20.12.) uniwersytet został czasowo zamknięty¹⁰.

W październiku 1861 Waryłkiewicz brał udział w manifestacjach patriotycznych w Warszawie za co był poszukiwany przez policję¹¹ tak jak i Stanisław Frankowski (*1837 †1899). Wkrótce został skazany (chyba zaocznie) „za jawne nieposłuszeństwo władzy, niezachowanie przepisów stanu wojennego i śpiewanie podburzających hymnów w kościołach po ogłoszeniu stanu wojennego” na przymusową służbę wojskową¹². Zbiegł do Paryża, gdzie powołany został na sekretarza Towarzystwa Młodzieży Polskiej¹³, które używało pieczęci z napisem: *Sanguis et ferrum libertatis via*¹⁴ (*Krew i żelazo to wolności droga*). Prezesem Towarzystwa został jego znajomy z Petersburga Zygmunt Padlewski. Obydwaj jako członkowie zarządu Towarzystwa należeli do skrzydła rewolucyjnego. Wiązało ono nadzieje sukcesu powstania z rewolucją chłop-

⁶ F. Nowiński, *Polscy studenci na wyższych uczelniach Petersburga w XIX wieku*, http://www.polskipetersburg.pl/images/upload/biblioteka/Polscy_studenci_na_wyzszych_uczelniach_Petersburga_Franciszek_Nowiński.pdf; <http://www.polskipetersburg.pl/hasla/kolo-kolko-polskie-oficerow-w-petersburgu>

⁷ https://pl.wikipedia.org/wiki/Zygmunt_Padlewski

⁸ Wg kalendarza juliańskiego (rosyjskiego).

⁹ „Dziennik Narodowy”, 1863, nr 256 (z dn. 15.11.), s. 4. Jako Waryłkiewicz.

¹⁰ https://ru.wikipedia.org/wiki/Императорский_Санкт-Петербургский_университет

¹¹ „Czas”, 1861, nr 287. z dn. 13.12.

¹² „Dziennik Poznański”, 1862, nr 42. W Rosji trwała ona 25 lat.

¹³ <https://genealogia.okiem.pl/powstania/index.php?nazwisko=Waryłkiewicz>;

¹⁴ R. Rogiński, *Z pamiętnika Romana: 1859-1863*, Kraków 1898, s. 24.

ską i ich uwłaszczeniem. Dążyli też do współpracy z rosyjskimi rewolucjonistami, prowadząc z nimi rozmowy w Londynie i Petersburgu.

Nie pasowało to do planów zwolenników generała Ludwika Mierosławskiego (*1814 †1878), którzy oficjalnie przedstawiali się jako rewolucjoniści, ale nazywali Waryłkiewicza „*kreaturą petersburskich radykałów*”¹⁵. Mierosławski szczerze Waryłkiewicza znienawidził, o czym świadczy wypis z jego pamiętnika: „*Jakoż na wołanie Langiewicza i Tryplina o polityczny sukurs zjeżdża w porę pełnomocnik Ogółu Młodzieży, niejaki Waryłkiewicz, szubrawiec, nabierzmowany [sic!] wypędzeniem z wszystkich szkół, jakich mu pospolite delikta nigdzie skończyć nie dozwoliły.*”¹⁶.

Przyczyną nienawiści była niewątpliwie kontrola przeprowadzona przez Zygmunta Waryłkiewicza w Polskiej Szkole Wojskowej w Genui we Włoszech, na polecenie Towarzystwa Młodzieży Polskiej. Spowodowały ją dochodzące słuchy o dziejących się tam nieprawidłowościach. Z jego sprawozdania wynikało, że przyszli instruktorzy niczego się nie uczą i są zupełnie zaniedbani. Atmosfera podejrzliwości i nieufności stworzona przez Mierosławskiego doprowadziła do tego, że przejmował on na pocście i cenzurował listy uczniów. W szkole trwały ciągłe kłótnie i spory, które kończyły się pojedynkami. Niezadowolenie ze strony uczniów doszło do takiego stopnia, że Mierosławski uważał za konieczne otoczyć się specjalną strażą złożoną, z uzbrojonych w rewolwery najbardziej oddanych mu uczniów, których on nazwał „guidami”. Oczekiwał od słuchaczy, aby w imieniu narodu polskiego dali mu upoważnienie do wyłącznego reprezentowania narodu i wyłącznego kierowania sprawą polską. Chciał ogłosić się dyktatorem, a słuchacze szkoły mieli stać się niejako jego osobistą gwardią.

Towarzystwo Młodzieży w Paryżu uznało za konieczne, aby Mierosławski ustąpił ze swego stanowiska, co nastąpiło w lutym 1862. Po pewnym czasie wybrano na to miejsce gen. Józefa Wysockiego (*1809 †1873), a szkoła przeniosła się do Cuneo w Piemontcie. Na miejscu pozostał jednak osobisty sekretarz Mierosławskiego Jan Kurzyna-Pelszewski (*1835 †1865). Gdy zażądano sprawozdania z jego czynności Kurzyna nie zgodził się na to i wystosował obraźliwy list. Został wyzywany jednocześnie przez Padlewskiego, Orzechowskiego i Waryłkiewicza na pojedynek. Odbyły się one jednego dnia w okolicy Bazylei (Szwajcaria). W ich rezultacie Kurzyna był tylko lekko draśnięty kulą¹⁷.

Od początku roku 1862 do lipca Zygmunt pomagał Janowi Żukowskiemu (*1804 †1875) w redagowaniu miesięcznika „Głos” (dawniej „Głos z Paryża i Genui”)¹⁸.

¹⁵ И.С. Миллер, *Русско-польские революционные связи 60-х годов и восстание 1863 года: сборник статей и материалов*, Москва 1962, s. 118.

¹⁶ L. Mierosławski, J. Frejlich, *Pamiętnik Mierosławskiego, 1861-1863*, Warszawa 1924, s. 31.

¹⁷ Zeznania Wł. Kossowskiego - K. Chodynicki, *Szkoła w Cuneo w oświetleniu zeznań składanych przed wileńską komisją śledczą*, „Ateneum Wileńskie”, R. V., 1928, z. 14, s. 185-207; С. М. Фалькович, *Идейно-политическая борьба в польском освободительном движении 50-60-х годов XIX века*, Москва 1966, c. 210, 214.

¹⁸ J. Łojek, *Historia prasy polskiej: Prasa polska, w latach 1661-1864, Tom 1*, Warszawa 1976, s. 336.

W czerwcu 1862 wybrano go do Komitetu Tymczasowego Emigracji Polskiej, mimo, że był jeszcze nieznany wśród emigrantów¹⁹. Sygnował odezwę informującą o powstaniu Komitetu Emigracji Polskiej przez połączenie Komitetu Tymczasowego i Komisji Tymczasowej²⁰.

O sytuacji panującej w środowisku emigracji (i o Waryłkiewiczu) Rosjanie byli świetnie zorientowani dzięki swemu szpiegowi Julianowi Bałaszewiczowi (*1831 †1875), który jako rzekomy hrabia Albert Potocki przez wiele lat działał nierozpoznany²¹. Z ramienia Towarzystwa Polskiej Młodzieży w Paryżu Waryłkiewicz otrzymał polecenie nawiązania współpracy z kółkami młodych polskich emigrantów i nie tylko emigrantów, znajdujących się we Włoszech, w Belgii i Prusach. Jeździł w tym celu m.in. do Genui, Brukseli i Berlina²².

W zbiorach Muzeum Okręgowego w Koninie znajduje się fotografia Zygmunta Waryłkiewicza zrobiona w tym okresie. Pochodzi ona z kolekcji Ludwika Waszkiewicza²³ z Łodzi. Wykonano ją w Gandawie (Belgia) w 1862 roku w zakładzie CH. DEHOMO. Przedstawia młodego mężczyznę ubranego w modny w tym czasie strój polski - żupan zapinany na drobne obszywane guziki i czamarę z podobnymi guzikami. Do żupana ma przypiętą dewizkę z żelaznego łańcucha o splocie kotwicowym.

Na odwrocie znajduje się dedykacja, która niewątpliwie oddaje jego poglądy polityczne:

*„Precz już przedziały towarzyskie pęta
Zrzućmy raz z siebie tę ochydną [sic!] pleśń
Każda działalność każda praca święta
A więc zanućmy pobratania pieśń

*Bo kto do walki nagłej krwawej²⁴ wzlata
Kto drży do boju kto tęskni do ran*

¹⁹ H. Rzadkowska, *Próby zjednoczenia emigracji w latach 1861—1863*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie, Prace Historyczne IV”, z. 32, 1968, s. 183-210 (197); H. Rzadkowska, *Działalność Centralizacji londyńskiej Towarzystwa Demokratycznego Polskiego, 1850-1862*, Polska Akademia Nauk. Oddział w Krakowie. Prace Komisji Nauk Historycznych. Nr. 29. Warszawa, 1971, s. 129.

²⁰ Komitet Zjednoczenia Emigracji Polskiej, Jan Czyński, Jan Nepomucen Janowski, Jan Ledóchowski, Józef Wysocki, Stefan Bobrowski, Tomasz Malinowski, Seweryn Elżanowski, Adolf Chrystowski, Edmund Korabiewicz, Leon Mazurkiewicz, Waldemar, Zygmunt Waryłkiewicz, *Do Ogółu Emigracji Polskiej*, Paryż 1862.

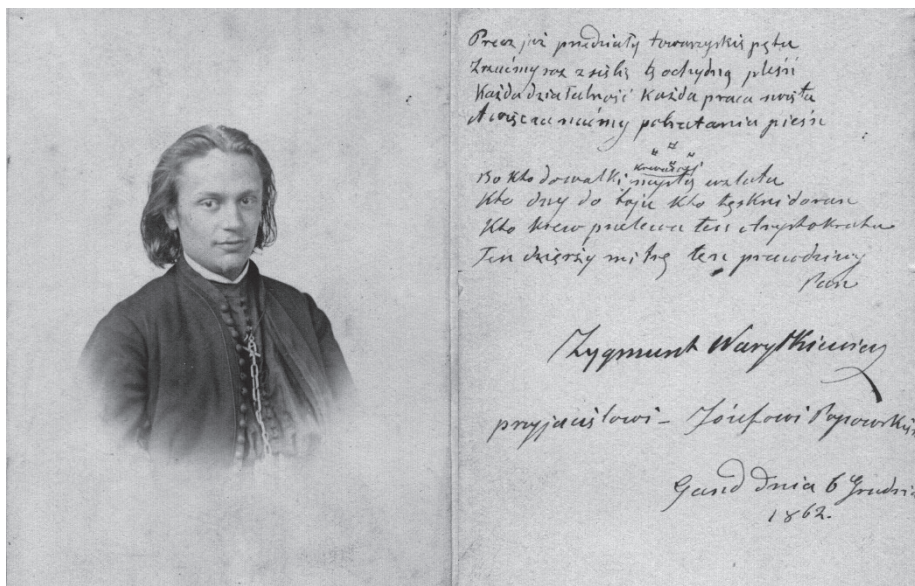
²¹ J. A. Bałaszewicz, *Raporty szpiega, Tom 2*, Warszawa 1973, s. 515.

²² K. Chodynicki, *Szkoła ...* s. 185-207; Dokumenty dotyczące jego działalności w Towarzystwie Młodzieży Polskiej zachowały się - J. Nowak, J. Pezda, *Inwentarz rękopisów Biblioteki XX Czartoryskich w Krakowie sygn. 6000-13522*, Kraków 2016, s. 380-381, sygn. 6646 IV Pol. 1862.; M. J. Olszewska, *Studenci z Królestwa Polskiego przed powstaniem styczniowym: glosa do „Lalki” Bolesława Prusa*, Nakładem Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2004, s. 184.

²³ https://pl.wikipedia.org/wiki/Ludwik_Waszkiewicz

²⁴ Nadpisane.

*Kto krew przelewa ten Arystokrata
Ten dzierży mitrę ten prawdziwy
Pan
Zygmunt Waryłkiewicz
przyjacielowi – Józefowi Popowskiemu²⁵
Gand²⁶ dnia 6 grudnia
1862.”*

Ryc. 1. Fotografia Zygmunta Waryłkiewicza z dedykacją (zbiory Muzeum Okręgowego w Koninie).

W momencie wybuchu powstania Zygmunt powrócił skrycie do kraju i objął obowiązki organizatora wojskowego województwa mazowieckiego. Do jego zadań należało zapewnienie zaopatrzenia, broni i amunicji. Zaczął współpracę z oddziałem Kazimierza Mieleckiego (*11.08.1836 †9.07.1863), został podporucznikiem i brał udział w bitwie pod Cieplinami, gm. Przedecz (10.02.1863). Mimo konfliktu z Mierosławskim walczył pod jego dowództwem pod Krzywosądem i Nową Wsią, pow. radziejowski²⁷. Wspierał organizacyjnie partię Mieleckiego do końca jej działalności w marcu, a w kwietniu partię Seyfrieda. Dnia 16.04.1863 awan-

²⁵ Pseudonim Eugeniusz Nowina (*1841 †1910) – powstaniec, sybirak, działacz i publicysta polityczno-wojskowy. [https://pl.wikipedia.org/wiki/Józef_Popowski_\(publicysta\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Józef_Popowski_(publicysta))

²⁶ Gandawa, miasto w Belgii.

²⁷ „Dziennik Narodowy”, 1863, nr 256 (z dn. 15.11.), s. 4. (jako Baryłkiewicz).

sowano go oficjalnie na podporucznika²⁸, a już 4.05.1863 otrzymał awans Rządu Narodowego na porucznika²⁹.

Działał nadal w konspiracji jako organizator wojskowy współpracując od czerwca z Edmundem Callierem (*1833 †1893) w jego sztabie³⁰. W lipcu zaczęły docierać na niego skargi, że egzekwując bezwzględnie wykonanie rozkazów w zakresie zaopatrzenia i uzbrojenia używał nieparlamentarnego języka, co spowodowało, że kilku ziemian się obraziło³¹. W sierpniu E. Callier podał się do dymisji, a jego stanowisko objął Michał Zieliński.

Trudy, które przeszedł spowodowały, że jesienią Zygmunt rozchorował się i leczył się w ukryciu na wsi pod Koninem. Zdradzony, został ujęty pod nazwiskiem Dezyderiusz Turobojski, syn Hiacyntego i Antoniny, ze wsi Wierzchy, pow. rawski³². Zażył truciznę, aby uniknąć przesłuchania, ale zastosowano odtrutkę i przeżył, choć miał ciągłe drgawki i konwulsje. Sądząc po objawach zażył strychninę, odtrutką w tym czasie stosowaną był kwas taninowy³³. Złożonego na łóżku przywieziono do Konina. Przez tydzień przetrzymywano go w tym stanie w więzieniu zanim zapadł wyrok³⁴. Sąd wojenny za udział w organizacji powstania skazał go na rozstrzelanie³⁵. Wyrok wykonano na błoniu³⁶ pod Koninem 5.11.1863 o godz. 7:00. Miał lat 26. Gdzie jest jego grób nie wiadomo.

Zygmunt Waryłkiewicz poświęcił swoje młode życie dla Ojczyzny. Warto aby jego czyny nie uległy zapomnieniu i teraz odkryte na nowo zostały utrwalone tablicą pamiątkową.

²⁸ AGAD, sygn. 1/244/0/-/14, *Komitet Centralny jako Rząd Narodowy. Rozkaz dzienny do wojsk powstańczych nr 1, z dn. 16.04.1863.*

²⁹ *Komitet Centralny jako Rząd Narodowy, Rozkaz dzienny do Wojsk powstańczych. No. 3, z d. 4 Maja 1863 r., Biblioteka Narodowa.*

³⁰ E. Callier, *Trzy ustępy z powstania polskiego 1863-1864*, Poznań 1868, s. 50.

³¹ E. Callier, *Trzy ustępy...*, s. 84, 86.

³² Archiwum Państwowe w Poznaniu, Oddział w Koninie, Zespół: 54/767/57, Akta stanu cywilnego Parafii Rzymskokatolickiej Konin, Duplikat urodzeń, małżeństw i zgonów, rok 1864, nr 9.; Rodzina Turobojskich faktycznie mieszkała w pow. rawskim - *Lista członków Towarzystwa Rolniczego w Królestwie Polskiem w roku 1861*, b.m.w. 1861, s. 18.

³³ https://pl.qwe.wiki/wiki/Strychnine_poisoning

³⁴ „Dziennik Narodowy”, 1863, nr 256 (z dn. 15.11.), s. 4.; „Boleslavan”, 1863, nr 8 (z dn. 20.11.), s. 59.

³⁵ „Dziennik Powszechny. Pismo Urzędowe, Polityczne i Naukowe”, 1863, nr 259; „Gazeta Warszawska”, 1863, nr 260; „Het Amsterdamsch handels- en effectenblad”, 1863, nr 18 (z dn. 19.11.1863); A. Nowolecki, 1868, s. 168; B. i J. Anc, *Z lat nadziei i walki. 1861-1864*, Brody 1907, s. 18; Zob. także K. Fritz, K. Gorczyca, M. Lewandowski, B. Nadolski, *Lista powstańców straconych na ziemi konińskiej w latach 1863 - 1864*, [w:] *Z dziejów powstania styczniowego. Wybór zagadnień*, t. I, pod red. A. Kijasa, Z. Jacaszka, K. Gorczycy, K. Płachcińskiego, Konin 2013, s. 233-236.

³⁶ W roku 1905 grupa weteranów usypała w miejscu gdzie odbywały się egzekucje symboliczny kopiec - A. Skowronek, S. Józefiak, *Groby wojenne powstańców styczniowych jako element budowy lokalnej pamięci historycznej (na przykładzie historii wybranych obiektów ze wschodniej części województwa wielkopolskiego)*. [w:] M. Trąbski, N. Morawiec, R. W. Szwed (red.) *Powstanie styczniowe w regionie częstochowskim i w województwie kaliskim (1863-1864)*, Częstochowa 2014, s. 227. Obecnie znajduje się tam pomnik poświęcony o. Maksymilianowi Tarejwo, również straconemu w powstaniu styczniowym.

PRZEDRUKI I OMÓWIENIA

А. А. ЧУБУР

*Лагерь военнопленных и интернированных Стшалково:
от первой мировой до польско-большевистской войны.
История и память¹*

Summary: This article has an overview and information character and aims to briefly summarize the information available to date on the German (during the First World War), and then the Polish prisoner of war camps and internees of Strzałkowo (now the słupecki county of the Wielkopolska province) and the cemetery associated with it. She also informs the readers about the current research and improvement of the cemetery of prisoners of war and internees in Strzałkowo conducted by the Russian (represented by the Bryansk State University), the Ukrainian, Polish and Belarusian sides under the patronage of the association of cooperation "Poland - East" and Konin District Museum.

Keywords: First World War, Polish-Bolshevik war, Strzałkowo, prisoners of war and internees, cemetery, international cooperation.

Впервые кладбище в Стжалково, иногда называемое среди местных жителей «русским кладбищем», я посетил летом 2007 года. Тогда же мне, благодаря моему польскому коллеге магистру археологии Кшыштофу Горчыца, удалось ознакомиться и с экспозицией музея в городе Слупца поблизости, посвященной истории возникновения этого скорбного памятника истории, связанного с ныне не существующим лагерем военнопленных и интернированных времен Первой мировой войны и первых лет существования независимой Польши. Данный объект вызвал у меня живой интерес, особенно учитывая парадоксальное обстоятельство: с одной стороны лагерь в Стжалково и численность содержащихся в нем и умерших военнопленных уже не первый год служил предметом острейшей пикировки политиков, псевдоисторических публицистов и общественных деятелей и, в меньшей

¹ Niniejszy tekst ukazał się pierwotnie w: А. А. Чубур, *Лагерь военнопленных и интернированных Стшалково: от первой мировой до польско-большевистской войны. История и память*, „История. Общество. Политика» 2017, №3 (3), с. 86-97.

степени, профессиональных историков. С другой стороны само реальное кладбище, где умершие в плену красноармейцы армии Тухачевского нашли последнее пристанище, совершенно не привлекало внимания российской стороны и посещающих Польшу официальных делегаций, тогда как польская сторона следила и ухаживала за ним в меру своих сил и возможностей (отношение к любым могилам здесь вообще весьма заботливое). Как мне сообщили, в августе 2007 года я оказался фактически первым представителем российской стороны, посетившим некрополь с конца XX столетия.

Лагерь для военнопленных был основан германской военной администрацией вскоре после начала Первой мировой войны. Он был создан в непосредственной близости от границы, но что интересно, уже на стороне Российской Империи (между принадлежавшим тогда Российской Империи городом Слупца и поселком Стжалково, находившимся уже по германской стороне границы). Под территорию лагеря немцами были изъяты земли 52 местных крестьян.

Лагерь, окруженный колючей проволокой и полосой пашни, был рассчитан на содержание 30000 (по другим данным – 35000) военнопленных и занимал территорию в 75 гектаров. Он делился на 4 сектора, в каждом из которых соорудили 7-8 больших землянок, бараки, а также санитарные пункты. Форма была прямоугольной – длина составляла 1 км, а ширина 750 м. На внешних углах его охраняли часовые на вышках. Маленькая пятая сторожевая вышка была установлена и в середине лагеря, а шестая – позади больницы. В юго-западном углу у дороги располагалась комендатура. Во время Первой мировой войны в лагере находилось в плену около 25000 русских и около 6000 англичан и французов. До конца 1918 года, то есть до независимости Польши, в лагере оставались российские, в том числе после 1917 года и красноармейские военнопленные, взятые в плен немцами в течение первой мировой войны, особенно на белорусских участках фронта. При лагере функционировало кладбище, на котором хоронили скончавшихся узников. Первоначальная его площадь равнялась 4350 кв. м. [8, s. 3, 19].

Лагерь перешел в юрисдикцию Речи Посполитой в конце 1918 г. после провозглашения долгожданной независимости 11.11.1918. Его планировали закрыть, но с 12 мая 1919 г. он вновь заработал и даже был расширен для содержания уже 50 тысяч человек. На то, увы, были веские причины: начавшаяся война с нападшими на возрожденную Польшу под предлогом освобождения трудящихся классов, большевиками. Пришлось постепенно расширять и кладбище: за период с 1918 по 1922 гг. площадь его стала почти вдвое больше – 7780 кв. м. [8, s. 19].

С 1919 г. в лагере появились красноармейцы, взятые в плен в ходе начавшейся польско-большевистской войны. Там же оказались и военнопленные украинских отрядов, взятые в плен на территории Западной Украины

в 1919 г. (так называемая Украинская Галицкая армия). Однако заметим, что к 15 июля 1919 г. в Стжалково находились лишь 3500 заключенных. Даже к концу 1919 г. бои не носили высокой интенсивности, и во всех лагерях военнопленных Польской Республики содержалось суммарно, по данным польской стороны, всего около 7000 красноармейцев [1]. Основу корпуса пленных в Стжалково составляли все те же украинцы из Галиции – 10400 человек по данным на конец года [6]. Не стоит упускать из виду, что многие пленные как в 1919-м, так и позднее, переходили на польскую сторону, чтобы получить свободу. На фронте новая присяга не мешала значительной части из них бежать либо домой, окончательно дезертировав, либо вновь в ряды Красной армии.

Однако два сокрушительных разгрома сил Красной Армии в 1920 г. – на Висле и на Немане – в корне изменили ситуацию и переполнили поступающим контингентом польские лагеря военнопленных. Только при неудачном походе армии Тухачевского на Варшаву было пленено около 50.000 красноармейцев. Всего в плену оказывается около ста тысяч человек. Главным лагерем №1 по содержанию пленных большевиков стал как раз лагерь Стжалково [8, с. 3; 13]. Впрочем, не все пленные направлялись в закрытые лагеря. Почти половина, как указывает З. Карпус, была задействована польскими властями на производстве и на сельскохозяйственных работах в частном секторе [1].

Никто не рассчитывал на такой приток заключенных, многие из которых к тому же уже находились в тяжелом состоянии. Очень быстро сложилась критическая ситуация: скученность людей, нехватка продовольствия, медикаментов, а местами – никуда не деться от задокументированных фактов и такова суровая правда войны, проявляющей худшие черты в людях – и бесчеловечное, намеренно жестокое отношение к попавшим в плен. Впрочем, факты этого бесчеловечного отношения обычно не оставались безнаказанными, виновные после соответствующих обращений, шли под суд. В докладе санитарного департамента военному министру о тяжелом положении военнопленных и необходимости принятия срочных мер по его улучшению приводилась масса примеров и отмечалось, что мучения пленных оставляют «несмываемое пятно на чести польского народа и армии». Так, в Стжалково «борьбу с эпидемией, кроме таких причин, как не функционирование банного заведения и отсутствие дезинфекционных средств, затрудняли два фактора, которые комендантом лагеря были частично устранены: а) постоянное отбирание у пленных белья и замена его ротами охраны; б) наказание пленных всего отделения тем, что их не выпускали из бараков по три и более дней» [5; 13].

Особую лепту в высокую смертность в переполнившихся, стынувших на морозе, голодающих польских лагерях военнопленных внес, на мой взгляд,

испанский грипп, свирепствовавший в то время по всему Земному шару (эпидемия началась в 1918 году и пошла на убыль лишь спустя два года). Не случайно, наверное, именно зимой 1920-1921 года в Стжалково скончалось более 4000 человек. Летальность среди зараженных «испанкой» составляла от 10 до 20% [12], что в целом согласуется со статистикой смертности в лагере. К испанке следует добавить целый букет инфекционных заболеваний, занесенных с фронта самими тухачевцами и в условиях лагерной скученности тоже приобретшие характер эпидемий: сыпной, брюшной и возвратный тиф, краснуха, холера, дизентерия) [2; 13].

Заметим, что большевики пленных поляков также содержали не в лучших условиях, что можно наблюдать на примере небольшого Бежицкого концлагеря, располагавшегося на территории современного города Брянска. «Спать приходилось на двойных нарах без подушек и одеял в тесных неотапливаемых казармах. «...В отношении санитарного состояния, то лагерь находился в самом антисанитарном состоянии», - докладывал комендант Н. Платонов. Дезинфекция в казармах почти не проводилась, что приводило к распространению тифа, дизентерии, чесотки (причем много чесоточников было не изолировано). Помощи ждать было неоткуда, так как ни доктор, ни фельдшер лагерь не посещали» [14]. Всё просто: таковы были реалии времени и в Польше, и в большевистской РСФСР.

Однако ужас эпидемий и недоедания в переполненных бараках продолжался вовсе не два года, как про то пишут некоторые мало знакомые с фактами авторы, а лишь одну зиму. В феврале польские власти смогли наладить снабжение лагерей и условия в них существенно изменились в лучшую сторону (то же произошло и в лагерях у большевиков). А ранней весной 1921 года, после рижского договора от 18 марта началась постепенная отправка пленных обратно в РСФСР, в обмен на пленных граждан Польши. Документы свидетельствуют: на Родину возвращается в итоге к середине осени 1921 г. 65797 военнопленных красноармейцев, еще 965 были задержаны до начала 1922 г., около 1000 бывших красноармейцев остались в Польше по собственному желанию и были освобождены, примерно столько же бывших красноармейцев отправились в свои национальные государства – Литву, Германию, Венгрию и т. д. [1; 2; 5; 13]. Болезненный для некоторых представителей российской стороны вопрос о том, сколько же граждан РСФСР погибло во время плена, решается, таким образом, весьма просто: это число составит разницу между количеством пленных и возвратившихся назад или в другие страны живыми.

Однако, некоторые российские историки допускают серьезные ошибки, работая с источниками по численности военнопленных или по потерям Красной армии во время Польской кампании. Так, например, просто просуммировав число взятых в плен в течение войны мы вовсе не получим об-

щее число военнопленных в лагерях уже потому, что значительную часть красноармейцев, взятых в плен поначалу Красная армия отбивала спустя некоторое время, а кто-то и самостоятельно бежал из плена. С другой стороны категорически нельзя суммировать умерших военнопленных с ранеными, скончавшимися на поле боя, где были брошены без оказания помощи – это совершенно разные категории потерь. Точно так же не могут быть отнесены к потерям среди военнопленных и солдаты, спасшиеся с поля боя, но затем, по страстному призыву Юзефа Пилсудского, пойманные и уничтоженные местным населением, вооружившимся косами, цепами и вилами. Да, это бесчеловечно, но не будем забывать: для мазовецких крестьян разбежавшиеся красноармейцы Тухачевского были не такими же, как они сами, крестьянами, только из другого народа, поставленными большевиками под штыки, а врагами, оккупантами, агрессорами. Русские бабы и мужики, насаживавшие на вилы наполеоновских солдат или шведов Карла XII, воспринимаются нами, россиянами, как несомненные герои, защитники родной земли. Не меньшие герои и партизаны Второй мировой, а ведь они – вчерашние простые колхозники – тоже не отличались добротой и снисходительностью к противнику. Так не будем применять двойных стандартов и к полякам – они точно такие же люди, славяне, и к врагам относились сходно. Подогревала негативные чувства и военная пропаганда – стоит посмотреть на плакаты и листовки того времени. Впрочем, она же во многом, помогла одолеть и отбросить большевиков от столицы Польской Республики [13].

Неграмотный, методически необоснованный подсчет пленных и жертв, а также великодержавные идеологические клише, соединенные с нелепыми попытками оправдать Катинскую трагедию², приводят к скандальным, диссонирующим с реальностью по всем параметрам, заявлениям, где звучат цифры 60, 80, 100 и более тысяч, причем не погибших, а именно «замордованных» в польских лагерях. Примером может служить псевдоисторическая беллетристика бывшего функционера КПСС В.Н. Шведа или скандально известного журналиста и конспиролога, борца с «лунным заговором» Ю.И. Мухина – людей не только далеких от профессиональной исторической науки, но часто открыто противопоставляющих себя ей и самому здравому смыслу. В ловушку подобных «откровений» порой попадают даже известные политики, например А.Г. Тулеев, предвзято и необъективно выступив-

² Вина за Катинский геноцид, за уничтожение цвета польской нации целиком лежит на сталинском советском тоталитарном режиме, а не на русском народе, пострадавшем от этого режима как раз более всего. Именно поэтому, по моему мнению, обновленной России, начавшей свой путь лишь с 1990-1991 гг. как новое государство на месте рухнувшей советской империи, давно пора в полной мере отречься от сталинского наследия – в том числе на правовом уровне. Увы, немало политиков смешивают несоединимые понятия «русское» и «советское», «большевистские» в своих целях.

ший в «Независимой газете» от 6 октября 2000 г., и другие, занимающие еще более высокие посты.

Между тем, весьма объективный подход к подсчетам был достигнут в совместном исследовании российских и польских ученых «Красноармейцы в польском плену в 1919-1922 гг. Сборник документов и материалов», увидевшем свет в 2004 году. В книге два написанных независимо друг от друга польскими и российскими историками предисловия. Профессор-полонист Геннадий Филиппович Матвеев (МГУ), автор предисловия российской стороны, отмечает, что по совокупности доступных источников «скорее всего, в плену умерло 18-20 тыс. красноармейцев (12-15% от общей численности попавших в плен)». Профессора Збигнев Карпус и Вальдемар Резмер в предисловии польской стороны пишут о сходных показателях смертности: «Исходя из приведенных документальных данных, можно утверждать, что за весь трехлетний период пребывания в Польше (февраль 1919 - октябрь 1921) в польском плену умерло не более 16-17 тыс. российских военнопленных, в том числе около 8 тыс. в лагере Стжалкове» [2].

Казалось бы, точки над «i» расставлены. Но вновь и вновь пропагандисты и лжеисторики вроде печально известного бывшего министра культуры РФ В.Р. Мединского (см. например, его статью «Куда исчезли сто тысяч красноармейцев» в «Комсомольской правде» от 10.11.2014), повторяют основанные на математической эквилибристике или вовсе взятые «с потолка» запредельно мифические цифры, достоверность которых надежно опровергнута, как российской, так и мировой исторической наукой. Более того, почти всех лиц, погибших и умерших во время нахождения в Стжалковском плену, удалось установить уже и поименно. Это был долгий кропотливый труд, монография, вышедшая по его итогам почти одновременно и в Польше [11] и в российском прогрессивном издательстве РОСПЭН в переводе на русский язык [4] – великая заслуга выдающегося польского историка, этнографа и путешественника, профессора Познаньского университета Веслава Мариана Ольшевского (1956-2015). Если российская сторона действительно заинтересована в сохранении памяти о пленных красноармейцах, а не в пустой газетной шумихе (а хочется верить что это именно так), она могла бы профинансировать создание, например, мемориальной стелы с перечислением выявленных В. Ольшевским имён на том же Стжалковском некрополе, учитывая при этом, что мемориал памяти погибших как таковой там уже давно существует, вопреки утверждениям некомпетентного и в этом вопросе господина Мединского.

Интересный факт приводит изучавшая историю лагеря в Стжалково конинская журналистка Богна Войцеховска. В конце ноября 1920 года власти лагеря решили полностью изолировать ярых коммунистов от остальных заключенных красноармейцев. Причина заключалась в том, чтобы помешать

коммунистам бунтовать и подбивать к бунту других. В отдельном бараке, отделенном от остальной части лагерных казарм колючей проволокой, было размещено около 400 наиболее активных и непреклонных коммунистов. Изоляция закончилась после мартовского Рижского договора, после чего коммунисты включились в «борьбу за души» заключенных, но преуспели только в русской среде: большинство украинцев решило вернуться по домам. Интересен и иной нюанс: когда «героев» встречали в РСФСР, то многие из них из лагеря в Стжалково первым делом попадали в концлагеря, уже созданные большевиками [13].

Параллельно с отправкой бывших красных пленников в РСФСР, все большее значение Стжалково приобретает как лагерь интернированных представителей армии Украинской Народной Республики (УНР). Уже в январе 1921 в лагерь прибыли интернированные Запасная бригада Армии УНР генерал-хорунжего Наума Архиповича Никона [7], части 1-й Запорожской, 5-й Херсонской и отдельного конной дивизии, пограничного корпуса, переброшенные из других лагерей. Во второй половине 1921 г. сюда были централизованно переведены подразделения Армии УНР из ряда других лагерей: Ланцута (июль), Вадовиц и Петркова-Трибунальского (сентябрь), Александра Куявского (октябрь) [6]. В лагере велась культурно-просветительская работа, начали функционировать перенесенный с Ланцута Украинский Народный Университет (758 слушателей) с военным факультетом, украинская гимназия, находился здесь и знаменитый «Надднепрянский хор» под руководством дирижера Дмитрия Васильевича Котка, который гастролировал по Польше, а позднее и по Европе. Издавались журналы «Військовий Вісник», «Наша Зоря», «Нове життя», «Промінь», «Спортсмен», «Студентський вісник». Лагерь стал фактически местом бесплатного жительства интернированных, которые при этом имели относительную свободу передвижения по окрестностям лагеря, например в лежащий рядом старинный городок Слуща [8].

В августе 1922 большинство украинских военных перевели в лагерь в город Калиш. В Стжалково, в так называемой промышленной части лагеря, осталось около 600-700 человек из так называемой группы полковника Александра Николаевича Ковальского, который был с 25.02.1922 начальником интернированных украинских военнослужащих в данном лагере [7].

Весной 1924 г. в лагере, по некоторым сведениям, находилось и около 90 интернированных русских, которые благодаря ходатайству Русского Попечительного (об эмигрантах) Комитета смогли выехать во Францию на постоянное место жительства [3]. После окончательной ликвидации лагеря 31 июля 1924 г. и сноса бараков в Стжалково осталась небольшая (58 человек) группа украинских военных с семьями, которые поселились в здании

бывшей комендатуры. Так в Стжалково и в окрестностях появились украинские эмигранты, занимавшиеся преимущественно ремеслом [8, s. 5].

Спустя многие десятилетия и еще одну страшную войну, уже после того как Польша покинула социалистический лагерь (строителям «светлого будущего» как в СССР, так и в его странах-сателлитах, большим и малым партийным вождям было не до заброшенных старых могил), благоустройством этого объекта, забытого земляками похороненных тут людей, занялись органы местного самоуправления: администрация Слупецкого повята и войт гмины Стжалково. Они огородили некрополь, изготовили и повесили у входа мемориальную доску и вымостили проход к имеющемуся на кладбище старому каменному памятнику.

Однако, участники ежегодных молодежных археологических лагерей из России, Украины, Беларуси и Польши³, сочтя своим долгом почтить память погибшим во время Первой мировой войны и последовавших за нею конфликтов представителям разных народов, решили всерьез заняться изучением и благоустройством этого места. В рамках проекта ассоциации «Польша – Восток» «Археологические и исторические семинары» молодые волонтеры поработали над приданием некрополю надлежащего, исторически обоснованного вида, равно как и над тем, чтобы он занял место в общественном сознании соотечественников. Инициатива была поддержана депутатом Сейма Республики Польша - вице-маршалом Сейма паном Евгением Гжещаком. Активно помог своим участием и сотрудник Провинциального инспекционного управления Великопольского воеводства пан Адам Качмарек [9].

В течение 2014-2015 гг. под руководством начальника отдела археологии Конинского Окружного Музея магистра Кшыштофа Горчыцы при участии историков, археологов и студентов-волонтеров из Познани (Польша), Брянска (Россия) и Киева (Украина) и Великопольского объединения историков-поисковиков под патронажем Ассоциации Сотрудничества «Польша – Восток» (вице-президент Здзислав Яцашек) было проведено исследование захоронений на кладбище без эксгумации останков, а также уточнение его изначальной планировки, существовавшей почти 100 лет назад, археологическими методами. Археологические раскопки, проведенные под руководством специалистов по современной методике и с соответствующим оборудованием, подтвердили особенности расположения могил, уточнили масштабы некрополя. Был обнаружен подлинный первоначальный вход на кладбище, обозначены и расчищены основные его аллеи, установлено место

³ Студенты, аспиранты и преподаватели Брянского Государственного Университета имени академика И.Г. Петровского ежегодно участвуют в таких лагерях с 2007 г., то есть уже 13 лет, БГУ и его факультет истории и международных отношений были одними из инициаторов их становления и регулярного проведения.

деревянного креста, стоявшего на братской могиле 1919-1921 года, а также место, где располагалась кладбищенская часовня.

По просьбе участников работ Ассоциация «Польша – Восток» обратилась к Великопольскому воеводе о разрешении на восстановление памятного креста. Согласие было получено, после чего в ходе семинара изготовили копию креста и затем священнослужителями католической и православной конфессий освятили ее, чтобы знак их веры, посвященный покойным, явился свидетельством их намерений и нашего примирения. 17 октября 2014 года крест был установлен в присутствии вице-маршала Сейма Республики Польша Евгениуша Гжещака, местных жителей и представителей власти – главой Слупецкого повята и войтом гмины Стжалково, а также приходских священников. Организаторами скромной, но красноречивой церемонии выступили президент Ассоциации сотрудничества «Польша-Восток» Юзеф Брыль и вице-президент Здзислав Яцашек [10]. В последующие годы продолжается благоустройство кладбища силами как поляков, так и приезжающих сюда молодых волонтеров из Брянска, Киева и Минска при поддержке воеводы Великопольши и местных властей.

У входа на кладбище местным самоуправлением еще в XX веке был установлен щит с пояснительным текстом, который я приведу ниже целиком, в том числе как пример по-настоящему толерантного отношения даже к воинам, пришедшим на эту землю в качестве захватчиков (а именно так в глазах поляков когда-то выглядели армии большевиков, шедшие на Варшаву). Но павший или умерший от ран и лишений солдат перестает быть врагом, он остается лишь павшим солдатом. В 2007-2011 гг. мемориальный щит сохранил следующий текст (перевод автора, оригинал – на фотографии):

«Кладбище военнопленных и интернированных в Стжалкове (1915-1923). На кладбище покоятся в братских и индивидуальных могилах около 8000 пленных и интернированных разных национальностей, в том числе:

- 506 солдат Российской армии Первой мировой войны – русских, украинцев, поляков и иных национальностей (1915-1918)

- Около 7000 солдат Красной Армии разных национальностей (1919-1921)

- Около 500 пленных, интернированных и их семей вместе с гражданскими лицами. Среди них были:

• солдаты Украинской Галицийской армии

• интернированные солдаты – союзники Войска Польского в 1920 г.

• Армии Украинской Народной Республики, союзных формирований русских и казацких (1920-1923)

• российского корпуса ген. Н. Бредова (1920)

• немцы – гражданские интернированные (1920).

Они тоже отдали жизни за свои Отчизны. Честь их памяти».

Продолжавшиеся архивные изыскания польских музейщиков и историков позволили существенно уточнить сведения о погребённых вплоть до имен многих из них, а также статистические данные, которые представлены теперь на обновленном теперь мемориальном щите, гласящем:

«Кладбище военнопленных и интернированных в Стжалкове (1915-1924).

На кладбище покоятся в братских и индивидуальных могилах около 7600 военнопленных и интернированных разных национальностей, в том числе:

- 483 солдата Российской армии Первой мировой войны (1915-1918)

- Около 6000 солдат Красной армии с польско-большевистской войны (1919-1921)

- Около 1100 пленных интернированных с семьями, гражданских лиц и солдат польской армии из охраны лагеря, умерших в 1920-1924 гг. Среди них были:

• солдаты Украинской Галицийской армии

• солдаты союзной армии Украинской Народной Республики

• солдаты русских и казацких союзных формирований (1920-1921)

• солдаты российского корпуса Бредова (1920)

• немцы – интернированные военные и гражданские (1920).

Памяти тех, кто отдал жизни за свою Родину».

Объективность подсчетов, тщательно (и большей частью теперь уже поименно) проведенных польской стороной в настоящее время не вызывает сомнений у меня, историка и гражданина, как и убеждение в том, что история наших народов должна стать исключительно историей, выйдя наконец за рамки политических игр, демагогии и взаимных претензий. Прошлое должно учить миру и способствовать миру, добрососедству и сотрудничеству. Мир праху всех погибших, кем бы они ни были.

Автор искренне благодарит за помощь магистра археологии Кшыштофа Яна Горчыцу (Конинский Окружной Музей), вице-президента Ассоциации Сотрудничества «Польша-Восток» Здзислава Яцашека, а также участвовавших в исследовании и благоустройстве некрополя аспирантов и студентов из Брянска, Чернигова, Киева, Минска и Познани.

Библиографический список

1. Карпус З. Факты о советских военнопленных 1919-1921 гг. // Новая Польша. 2000 - № 11. [Электронный ресурс] URL: <https://nowpol.org/ru/r1W-3dGwoW/ФАКТЫ-О-SOVETSKIH-VOENNOPLENNYH-1919-1921> (дата обращения 01.10.2017).
2. Красноармейцы в польском плену в 1919-1922 гг. Сб. документов и материалов. – М. - СПб: Летний сад, 2004. – 912 с.
3. Мохоля А.Р. Лагерь для военнопленных No 1 - Стржалково (Стжалково) | Strzałkowo // Мохоля А.Р. Польские лагеря для военнопленных, беженцев и интернированных. / URL: <http://www.mochola.org/russiaabroad/camps/lagstrza.htm> (дата обращения 30.09.2017)
4. Ольшевский В. Красноармейцы и интернированные, умершие в лагере для военнопленных Стжалково в 1919-1921 гг.: [перевод с польского] – М.: РОССПЭН, 2013. - 459 с.
5. Памятных А. Пленные красноармейцы в польских лагерях // Новая Польша. 2005 - №10, [Электронный ресурс] URL: <https://nowpol.org/ru/H1btqOfvsZ/PLENNYE-KRASNOARMEJCY-V-POLSKIH-LAGERYaH> (дата обращения 01.10.2017).
6. Рубльов О.С. Стшалків, табір // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. – Киев : Наукова думка, 2012. - Т.9: С.878.
7. Тынченко Я.Ю. Офицерский корпус Армии Украинской Народной Республики (1917-1921) .Кн.І. – Киев : Темпора, 2007 // Электронная версия: URL: <https://coollib.com/b/178327/read> (дата обращения 18.10.2017).
8. Czerniak B. Obóz jeńców i internowanych pod Strzałkowem. – Słupca, 2006. – 24 s.
9. Jacaszek Z. Historia i archeologia dla dobra sąsiadów // Stowarzyszenie Współpracy Polska-Wschód/ URL: <http://www.swpw.eu/historia-i-archeologia-dla-dobrasasiadow/> (дата обращения 30.09.2017)
10. Jacaszek Z. Miejsce już nie zapomniane // Stowarzyszenie Współpracy Polska-Wschód/ URL: <http://www.swpw.eu/miejsce-juz-nie-zapomniane/> (дата обращения 30.09.2017)
11. Olszewski W. Jeńcy i internowani zmarli w obozie Strzałkowo w latach 1915-1921. – Warszawa: RYTM, 2012. – s. 272.
12. Patterson K.D., Pyle G.F. The geography and mortality of the 1918 influenza pandemic. *Bull Hist Med.* Spring 1991. 65 (1): 4–21.
13. Wojciechowska B. Bolszewicy pod Strzałkowem: Rzecz o obozie jeńców i internowanych z czasów wojny polsko-bolszewickiej 1920 roku. – Poznań: ViS, 2001. – 191 s.
14. Сильванович В.К., Голованова В.И. Две Родины Людвиг Пшибло // История. Общество. Политика. 2018. № 2. С.89-98.

Рис. 1. Виды лагеря для военнопленных Стжалково. Фотографии с немецких почтовых карточек времен I WW (размещены в свободном доступе в сети Интернет).

Рис. 2. Большевики в представлении польской патриотической пропаганды 1919-1920 гг.

Рис. 3. Так видели и преподносили себя большевики, рассчитывая на теплый прием польским народом. Большевистские плакаты времен польско-большевистской войны.

Рис. 4. Так в наглядной агитации видел себя польский народ перед угрозой наступления большевизма. Не удивительно поражение Красной армии, не воспринятой поляками, как освободители.

Рис. 5. Профессор В. Ольшевский (1956-2015) и его книги о Стжалковских военнопленных, изданные в Польше и в России.

Рис. 6. Памятник, установленный на кладбище Стжалково в годы Первой мировой войны с текстом, гласящим: «Мир праху вашему. Место вѣчнаго упокоенія русскихъ воиновъ и ихъ союзниковъ, умершихъ на чужбинѣ въ 1914-1918*. Военноплннные товарищи лаг. Стралково» (фото автора, 2009 год).

Рис. 7. Центральная аллея (вверху) и насыпи братских могил у памятника (внизу) на кладбище Стжалково (фото автора, 2009 год)

Рис. 8. Панорама некрополя Стжалково (фото автора, 2009 год)

Рис. 9. Один из раскопов в Стжалково в процессе исследования, 2014 г.
(фото З. Яцашека)

Рис. 10. Литая православная нательная икона с эмалью, конец XIX в., вероятно принадлежала кому-то из военнопленных. Находка сделана на раскопе 2014 г.

Рис. 11. Мемориальный щит на кладбище военнопленных и интернированных (2009 год, фото автора).

Рис. 12. Участники международных археологических исследований в Стжалково под руководством Конинского окружного музея и под эгидой Ассоциации международного сотрудничества «Польша-Восток», 2014 год. Справа – Здзислав Яцашек и Кшыштоф Горчыца.

**ВИКТОРИЯ СИЛЬВАНОВИЧ
ВЕРА ГОЛОВАНОВА**

Две родины Людвиг Пшибло¹

Summary: The life path of Ludwig Przybło is studied. Childhood and youth took place in a Polish village in Austria-Hungary. Participation in the war of liberated Poland with Soviet Russia ended in Russian captivity in Bezhitsky concentration camp. He did not dare to return to Poland after liberation, he remained to live and work in Bezhitsa. Acquired several specialties, worked at different enterprises. I was in evacuation, I was repairing tanks. Is the fate of the "Soviet Pole" Ludwig Iosifovich Przybło tragic?

Keywords: Ludwig Przybło, prisoner of war, concentration camp, Soviet-Polish war, Bezhitsa, evacuation.

Историки спорят: какова роль личности в истории. Велика, если личность оставила след, соотносимый со значимым событием или эпохой. А обычный человек? Никому, кроме ближайшего окружения неизвестный: жил себе спокойно, работал, воспитывал детей. Таких людей миллионы. Может быть, они не заслуживают, чтобы о них писали или даже вспоминали, выходя за рамки истории семьи? Проводя наше исследование, мы часто слышали вопрос: «А кто он такой, что сделал? Он известный человек?». «Да нет! Ничем не примечательный для всех, кроме родных и близких», - отвечали мы. «Так, зачем вы тогда о нём пишете?». Это и есть дилемма, которая привела нас к рассуждению о роли личности в истории. Есть вожди, лидеры, а есть народ. Какое обезличенное слово! А ведь именно народ творит историю. Возможно, изучив жизнь обычного человека, мы лучше поймем прошлое.

У Людвиг было в жизни три фамилии: там, где родился, он отзывался на Пжибыло, будучи в плену его записали как Пшебыло, а жизнь прожил как Пшибло. И Родины у него было две: Польша и Советский Союз. «Свой-чужой» - он был в этих двух государствах. Как примирить в душе два менталитета - польский и русский? Жить по-русски и помнить, что ты поляк?

¹ Niniejszy artykuł ukazał się pierwotnie w: Сильванович В.К., Голованова В.И., Две Родины Людвиг Пшибло, „История. Общество. Политика». 2018. №2 (6), с. 89-98.

Наверное, незавидная судьба была у Людвиг Иосифовича Пшибло. Мы решили рассказать о его жизни, чтобы «оживить» историю, чтобы увидеть за «народом» живого человека.

Ранее мы изучали материалы о Бежицком концентрационном лагере для польских военнопленных 1920-1921 гг. После публикации в прессе - телефонный звонок: «Мой дед, кажется, был в описанном вами концлагере». В архиве в именном списке военнопленных и заключённых Бежицкого концентрационного лагеря под номером № 234 действительно оказался Пшебыло Людвиг [12, л. 19]. Так началось новое исследование, исследование жизни одного из более 250 поляков, волей судьбы заброшенного ещё в 1920-е гг. в пос. Бежица.

1. Польский период жизни Людвиг Пшибыло

Первая Родина Людвиг – Австро-Венгрия или Польша? Польши, как государства тогда не существовало. По разделам Речи Посполитой конца XVIII в. юго-западная часть Польши, а именно Прикарпатье, отошла Австро-Венгрии. Но родился он в польском селе Виделка в гмине Кольбушова недалеко от г. Кракова в 1896 году. [10, л. 25] Село было достаточно большое. Дома строились типовые: деревянные из брёвен, обмазанные глиной, побелены мелом. Крыши хозяйственных построек крыли соломой, а крыши самих домов – драницей (щепа дерева). Юрий Пшибло в 2012 г. побывал в Польше на родине своего деда Людвиг Иосифовича Пшибло, встретился с родственниками, узнал о жизни семьи Пшибыло в начале XX века. В этнографическом музее города Кольбушова Адам Пржибыло (сын родного брата Людвиг - Павла) указал на дом, который был очень похож на их родовой (Рис. 1).

Так мы можем представить себе жильё Людвиг на родине в Польше в начале XX в. и утварь, характерную для польских крестьянских домов того времени. Она несколько отличается от русской, но назначение её сходное: чернолощенные глиняные горшки для приготовления пищи, деревянные бочки разного типа, орудия крестьянского труда, лавка, которая служила днём для сидения, а ночью как спальное место, кровать деревянная с периной и перьевыми подушками. В крестьянской усадьбе, кроме дома, находились помещения для хлеба, для скота, навесы и сараи для телег. В небольших хозяйствах постройки для инвентаря не-редко были расположены под одной крышей с домом.

Юрию показали и место, где находился дом, в котором более двух десятков лет прожил Людвиг. Родовое гнездо не сохранилось – ударила молния, дом сгорел. На этом месте так ничего и не строили. А рядом брат Людвиг Анджей (Рис. 2) построил дом, который неоднократно перестраивался, и в котором сегодня живут Пшибыло.

Отец Людвиг – Юзеф, (Рис. 2) мать – Катажина. В семье было 8 детей: Мария, Павел, Агнешка, Аниэла, Анджей, Ядвига, Хенрик [23]. Людвиг был самый старший. Семья была крестьянская. Как и все пахали землю, выращивали зерновые, пасли скот, производили продукты животноводства. Людвиг был старшим сыном в семье, значит и главным помощником в хозяйстве. В его трудовой книжке отмечена ступень образования – начальное – по-видимому, он окончил сельскую школу в Виделке. В СССР научился читать по-русски, и любовь к книгам пронёс через всю жизнь.

Юрий Пшибло поддерживает связь со своими родственниками в Польше. Из письма Адама Пжибыло Юрию Пшибло: «Когда Людвигу было 17 лет, его взяли в армию. А позже он был направлен на польско-российский фронт. Попал в русский плен и был отправлен в Сибирь, не знаем, сколько он там пробыл, на обратном пути встретил девушку, которая стала его женой» [23]. Юрий, внук Людвиг, связался с родственниками в Польше уже после смерти деда. Откуда у них информация о Сибири, в которой Людвиг никогда не был, стоит только гадать. «В Польше в семье Пжибыло считали и до сих пор считают, что он был отправлен в Сибирь, а как попал в Брянск, не знали», - делится с нами Юрий Пшибло. [24] Он сообщил, что его дед не участвовал в Первой мировой войне: 17 лет Людвигу исполнилось в 1913 г., а мобилизация в австро-венгерской армии была с 21 года. А вот то, что старший сын семьи крестьянина Юзефа Пжибыло воевал с Красной Армией – факт. Таким образом, семья Пжибыло в Польше не знала всей правды о своём близком родственнике Людвиге.

Когда же Людвиг был мобилизован в армию Польши? Новейшая история независимой Польши началась после поражения Германии, Австро - Венгрии и союзников в Первой мировой войне осенью 1918 г. Польская армия начала формироваться в ноябре, после возвращения Юзефа Пилсудского из немецкого плена. Пилсудский не просто хотел возродить польскую государственность, а восстановить страну в границах Речи Посполитой конца XVIII в. Воспользовавшись гражданской войной в России начал наступление.

Мы проанализировали регистрационные карточки военнопленных польской армии. В них был вопрос: «Когда и где был мобилизован?». [13, л. 14] Все польские военнопленные Бежицкого концентрационного лагеря были мобилизованы в ноябре 1918 - марте 1919. Первый принудительный призыв в армию юношей, родившихся в 1899 г. был объявлен 15 января 1919. В марте 1919 г. Сейм утвердил положение о всеобщей воинской повинности, объявив призыв пяти возрастов (1896–1901 гг. рождения) [18]. Людвиг Пжибыло был 1896 г. рождения, возможно, именно по этому призыву он и был мобилизован.

Следующий вопрос регистрационной карточки военнопленного даёт нам представление об обучении новобранцев. Около 6 месяцев в различных

частях и подразделениях они проходили подготовку, и только после этого отправлялись на фронт [7]. Вооружение польской армии было разного происхождения – австрийского, немецкого, французского, русского, американского. Весной 1920 г. винтовок и пулеметов в польской армии было достаточно. Помогли поставки оружия из-за границы. Иная ситуация была относительно обеспечения обмундированием. А.П. Грицевич в книге «Западный фронт РСФСР 1918-1920. Борьба между Россией и Польшей» приводит слова премьер-министра Витоса, посетившего в августе 1920 г. фронт под Варшавой: «Мы встретили по дороге значительные военные отряды, которые шли прямо на фронт. Я пригляделся к ним. Только у небольшой части солдат было более или менее пристойное обмундирование. У некоторых были разодранные мундиры, а половина из них шла без обуви, ступая босыми, израненными ногами по острой ржаной стерне. Большинство из них совсем не имела плащей, а на некоторых были только остатки штанов и белья. Но все они несли винтовки и патроны, а разговоры свидетельствовали об уверенности в себе и вере в победу» [18].

Вернёмся к регистрационным карточкам. Мы отобрали несколько из них, принадлежащих военнопленным, мобилизованным из Кракова. Вот пример двоих: Лис Викентий Янович и Педро Казимир Иосифович. [13, л. 15, 18] Их истории типичны. Вероятно, такая же была и у Людвиг Пжибыло, чья регистрационная карточка не сохранилась.

Они служили в 3-м пехотном полку польской армии. Были мобилизованы в Кракове в ноябре 1918. Перед мобилизацией прошли 6-месячное обучение в 25-м запасном батальоне. В плен попали во время боя под Мельником на р. Буг 1 августа 1920: были окружены. Большая часть польских военнопленных Бежицкого концентрационного лагеря попали в плен 28 июля – 1 августа 1920 г. [7]. Командующий Западным фронтом Красной армии М.Н. Тухачевский спланировал и реализовал наступление на Варшаву. 1 августа, неожиданно для находящейся в процессе переформирования польской армии, началось наступление на Брест. Это было начало Варшавской операции. 1 августа Брест был взят красноармейцами, а польские солдаты беспорядочно отступали [18]. Город Мельник находится в 64 км от Бреста по прямой дороге на Варшаву. Именно здесь была окружена и пленена большая группировка польских солдат. Армия Тухачевского была сокрушена на Висле две недели спустя.

2. В Бежицком концентрационном лагере

Попавших в плен польских солдат направили из г. Могилев в г. Ярославль. Там находился крупнейший лагерь для военнопленных поляков, числен-

ность которых достигала 4500 человек в 1920-1923 гг. [20] По каким-то причинам маршрут был изменен, и часть военнопленных привезли в Брянск. Список военнопленных состоял из 181 человека. Под номером 115 значился Пшебыло Людвиг [8, л. 218]. В пути пленные были обеспечены продовольствием. В аттестате, выданном 8 августа 1920 г. Могилевским управлением по эвакуации населения, говорилось о том, что «военнопленные были удовлетворены горячей пищей по 7-ое августа включительно, и по 9-ое августа сухим пайком (хлебом и сахаром)» [8, л. 220]. Следующее довольствие им выдали 14 августа в Смоленском железнодорожном продовольственном пункте, а далее – 16 августа в Рославльском военном ж/д продпункте. Продукты в Рославле достались с трудом. Перед приездом польских военнопленных начальник станции Рославль получил письмо, в котором его просили «принять к скорейшей перевозке Польских легионеров до станции Брянск, направляющихся Смоленским Губэваком, т.к. таковых задерживать не представлялось возможным в виду отсутствия продовольствия для их питания, каковое будет выдано только в Брянске» [8, л. 219]. И все же военнопленным был предоставлен обед [8, л. 225]. Следующей точкой их пути стал Брянск. 17 августа 1920 г. заведующий подотделом принудительных работ Новиков, помощник коменданта Брянского губернского концентрационного лагеря Кайтурович в присутствии сопровождающего эшелона военнопленных тов. Ефима Шик и старшего конвоира Смирнова Василия произвели прием военнопленных. Как оказалось, до Брянска добрались лишь 158 человек из 181. По словам эвакуированных и сопровождающего, на вопрос, где остальные 23 человека, заявили, что часть из них оставлены арестованными и в госпитале, на что имеются документы, а остальные в числе 15 человек сбежали. [8, л. 226]

В сыром и болотистом месте рядом с поймой реки Болва по ул. Мальцевской, расположился Бежицкий концентрационный лагерь. (Рис. 3). В трех бараках по 4 казармы в каждом жили и работали польские военнопленные. В разные периоды их насчитывалось от 200 до 300. [5, л. 1] Среди них был Людвиг Пшебыло (именно так его записали в лагере). Условия жизни в лагере были неудовлетворительными. Спать приходилось на двойных нарах без подушек и одеял в тесных неотопливаемых казармах. [6, л. 46] «...В отношении санитарного состояния, то лагерь находился в самом антисанитарном состоянии», - докладывал комендант Н. Платонов. [6, л. 12] Дезинфекция в казармах почти не проводилась, что приводило к распространению тифа, дизентерии, чесотки (причем много чесоточников было не изолировано). Помощи ждать было неоткуда, так как ни доктор, ни фельдшер лагерь не посещали [5, л. 1]. Комендант лагеря Платонов приложил все усилия, чтобы это исправить. При повторной проверке было установлено, что все помещения за исключением кухни были в порядке [6, л. 51].

Что касается питания, то оно (как и остальные условия) было также неудовлетворительным. Все военнопленные (в том числе и Людвиг) получали еду 1 раз в день в 7 часов вечера. С утра шли на работу голодные, т.к. хлеб давался с вечера и с горячей пищей съедался. [5, л. 1] Был издан ряд приказов по управлению Бежицким концентрационным лагерем. Приказ №1 от 01.01.1921 г. отрегулировал рацион [10, л. 1].

Военнопленные были обуты в брезентовые туфли с деревянными подошвами, которые получили на Брянском заводе. Нижнего белья почти ни у кого не было, а если и встречалось, то грязное и рваное, так что брезентовый костюм надевался на голое тело. Кроме того, некоторые военнопленные заявили, что они, желая сохранить на зиму свою кожаную обувь, не ходили в ней, а ходили в самодельных лаптях. Комендант лагеря просил о реквизиции (безвозмездном изъятии) лаптей на базаре г. Брянска, необходимых для заключённых и военнопленных. [5, л. 1]

Для того чтобы исправить тяжелое положение, в начале 1921 г. была организована сапожная мастерская, где и работал Людвиг Пшебыло. В мастерской в разное время работали от 6 до 11 человек, вполне обеспечивая обувью всех военнопленных, и выполняя заказ Брянского завода на брезентовые ботинки с деревянной подошвой, которых ежедневно выпускалось до 20 пар [11, л. 5]. У заключенных, как и у обычных рабочих, был введен 8-часовой рабочий день (с 8 утра до 6.30 ч. вечера). За свой труд получали вознаграждение, которое производилось по ставкам профсоюза. Но на руки удавалось получить лишь 25% заработанного, а 75% отсылалось в Брянский губернский лагерь. Из этих отчислений создавался фонд на продовольствие для военнопленных. Весь заработок заключенных записывался в трудовую книжку. Накопленные средства выдавались им на руки лишь при освобождении. [14, л. 7]

К лету 1921 г. все польские военнопленные были освобождены и получили возможность вернуться на родину. Но были и те, кто не пожелал возвращаться. Их насчитывалось 25 человек. В их числе был Людвиг Пшебыло. [15, л. 186]

3. Новая Родина Людвиг Пшибло

Начался новый период жизни Людвиг Пшибло. Именно под такой фамилией он был записан во всех советских документах. Почему он остался в России? «Всегда говорил: «Меня там расстреляют». Возможно, были веские причины для невозвращения. Но он боялся и советских органов безопасности. [24] Теперь нам, к сожалению, не узнать подлинных причин смены Родины. Так или иначе, для Людвиг началась новая жизнь.

23 ноября 1922 г. бывший польский военнопленный, бывший заключённый Бежицкого концентрационного лагеря Людвиг Иосифович Пшибло женился на Проничевой Пелагее Ивановне. Кто она? По свидетельству о браке Пелагея родилась 5 мая 1904 года, место рождения не указано. [25] В архиве Бежицкого ЗАГСа мы нашли регистрационную карточку о смерти Пелагеи Ивановны Пшибло. Она умерла 24 декабря 1993 г. В этой карточке в графе «место рождения» записано – с. Быковичи Жирятинского района. Как же она попала в Бежицу? Просмотрели сохранившиеся метрические книги церкви Преображения Господня в Бежице с 1909 по 1917 год. [2] Мы рассуждали следующим образом: должны же нам встретиться родственники Пелагеи с фамилией Проничевы, может быть, в последующие годы у неё родился брат или сестра, или её родители были воспитателями у кого-то из родственников или друзей. И действительно, мы находим несколько человек с фамилией Проничев: Марк Иванович, Дмитрий Маркович, Алексей Маркович. Определённо, это одна семья, да и место рождения у них было одно – село Быковичи Княвической волости Брянского уезда. Мог ли Марк Иванович быть её братом? Скорее всего, нет. В 1909 году у него умирает жена Варвара Дормидонтовна, 47 лет, от апоплексического удара [2, д. 20, л. 91]. Значит, и ему в 1909 г. было около 47-50 лет. Слишком большая разница с Пелагеей, которой в 1909 году было всего 5 лет. А вот племянницей быть могла. Мы просмотрели все метрические книги церкви Успения Пресвятой Богородицы с. Быковичи [1]. Увы, нет метрической книги 1904 г., сохранились только с 1912, 1914-1916 гг. Выписали всех Проничевых с отчеством и именем Иван (отец Пелагеи). У Марка Ивановича было четыре брата: Евстафий, Иван, Семён, Еремей. Возможно, Пелагея – дочь Ивана Ивановича Проничева? Других подходящих по возрасту Иванов Проничевых в селе Быковичи в этот период не проживало.

В селе Быковичи в 1895 году была открыта церковно-приходская школа, в которой видимо училась Пелагея [21]. По воспоминаниям Юрия, бабушка была малограмотной, писала очень плохо, делала большое количество ошибок. В регистрационной карточке о смерти было указано её образование: начальное. В графе род занятий – рабочая. У Пелагеи и Людвиг родилось трое детей: Антонина, Виктор и Станислав (отец Юрия).

Трудовая книжка Людвиг была передана нам Юрием Пшибло, в ней отразился весь профессиональный путь его деда. Первая запись гласит: «Общий стаж работы с 1920 г. (восемнадцать лет - подтвержден документами)». [25] Именно в 20-е годы Людвиг Пшибло попал в концлагерь, там и началась его трудовая деятельность. «Где дед работал с 1922 по 1938 год – неизвестно», - рассказывал Юрий Пшибло. [24] Логично предположить, что он работал после освобождения на заводе «Красный Профинтерн». Мы проверили списки рабочих завода с 1922 по 1927 год, сохранившиеся в архиве. [4] Рабочего

с фамилией Пшибло не было. Кстати, на заводе трудились около сотни пленных немцев, почти два десятка иностранцев другой национальности, в том числе и поляки. Но ни одной фамилии бывших польских военнопленных из Бежицкого концлагеря в данных списках мы не встретили. [3] И только с 15 августа 1938 года Людвиг Иосифович пошел работать на завод «Красный Профинтерн» города Орджоникидзеград (так была переименована Бежица) Орловской области в вагонно-колёсный цех слесарем. Следующая пометка в трудовой книжке сделана 26 сентября 1939 года. Именно тогда он перешел в инструментальный цех и стал слесарем третьего разряда. Там он проработал по день эвакуации. [25]

Лето 1941-го. Началась война. Немцы подступали к Брянску, и над городом нависло тревожное слово «эвакуация». По свидетельствам жителей Бежицы и Брянска эвакуироваться по железной дороге тогда можно было только с заводом. Вагонов и паровозов не хватало, их отдали под вывоз оборудования и рабочих, которые будут налаживать производство на новом месте. Неработающие жители эвакуировались своим ходом, чаще пешком или на повозке, запряжённой лошастью, на восток. Завод «Красный Профинтерн», где работал Людвиг Пшибло, был эвакуирован в Красноярск [17, с. 112-113]. Людвиг с семьёй эвакуировался с Ремонтной базой № 6, расположенной в посёлке Урицком, в г. Богородск Горьковской области. Возможно, он эвакуировался вместе с родственниками по месту их работы (такие случаи тоже были). «Богородск находится в 50 км от Горького. Город небольшой и грязный. Люди здесь жадные, нахальные, эгоисты (бывшие собственники, кулаки и прочее)». Так писал своей жене и дочери о г. Богородске М.А. Ржевский, один из рабочих Ремонтной базы № 6. [16, л. 5]. Похожие отзывы о городе можно найти и в воспоминаниях И.Л. Мининзона – человека, чье детство и юность прошло в г. Богородске: его отец – Мининзон Лев Яковлевич, эвакуированный из Брянска, также работал в Ремонтной базе № 6. [19].

«Овощи, яйца, мясо и молоко они продавали по огромным ценам эвакуированным, или обменивали у них на ценные вещи».

Картофель - 25 р., капуста-18 р., баранина - 300 р., молоко - 60-70 р., вальенки - от 3000 до 4000 р., хлеб - 80-90 рублей. Оклад мастера М.А. Ржевского составлял 700 руб., - читаем мы в письмах М.А. Ржевского [16, л. 6]. «Эвакуированные брянские рабочие сложили присловье: «Бей немецких оккупантов и богородских спекулянтов!». В то же время, по словам Л. Я. Мининзона, «вместе с эвакуированными заводами в Богородск попало немало полууголовных элементов; начались взломы домов, сараев, кража домашней птицы и скота. Коренные богородчане вообще считали, что обычаем запирают на прочные замки дома и сараи распространился в городе лишь с приездом эвакуированных». [19] Условия жизни рабочих были нелегкими. Рабочим часто приходилось мерзнуть. Обмундирование было изношенным

и ветхим. «В 1942 году ему выдали новое. С питанием стало немного получше, после того, как рабочие завода стали в свои выходные ремонтировать немудреную сельхозтехнику богородских колхозов, получая приварок к столовскому пайку» [19]. Одежду стирать не было возможности, так как мыла не было, донимали насекомые, постоянная пыль и грязь делали свое дело. Но рабочие трудились из последних сил, перевыполняли планы, работали круглые сутки только бы приблизить заветное слово «победа». «Зато отец уважал мастеров. В те времена мастер управлял не одной, а двумя сменами, которые длились по 9-10 часов. Один из мастеров, когда было невмоготу, и сон одолевал его, забирался в свой шкафчик с одеждой, стоявший прямо у станков и спал там. Если подходило начальство и спрашивало мастера, отвечали, что он отлучился по надобности, а потом, когда начальство отвернется, мастера будили, и он вылезал из шкафчика». [19] Позднее Ремонтная база №6 переросла в Богородский механический завод. В военные годы ремонт завод дал фронту 3500 боевых машин и много другой продукции. На средства рабочих были выпущены два бронепоезда «Правда» и «Звезда» [22].

По окончании войны Людвиг Пшибло устроился в управление трамваями в г. Горький сапожником, опыт работы в этой должности он получил еще в концентрационном лагере. Этот навык ему пригодился и в повседневной жизни – он шил обувь для своих родных. «Помню, что отец ходил в обуви, которую шил дед», - вспоминалось Юрию Пшибло [24]. Сапожником Людвиг проработал около двух лет (с 3 марта 1946 до 21 февраля 1948), а после уволился по собственному желанию. Вскоре он вернулся в Брянск и продолжал свою трудовую деятельность уже в Брянске.

«Проработал всю войну и вернулся в 1949 году. Ещё в 1946 году приехал из эвакуации Виктор (старший сын Людвиг), старый дом был разрушен, поэтому он ходатайствовал о выделении земельного участка под строительство нового дома. Как только получил, сразу начал строить дом. В нём мы живём и сегодня», - так рассказывал Юрий Пшибло, - «Перед эвакуацией семья Пшибло закопала в огороде всё самое ценное, что не могли увезти. Людвиг Иосифович часто вспоминал о спрятанных в бочку и закопанных книгах. По возвращению в Брянск закопанного добра не нашли, мародёры во время оккупации и после неё, зная, что уезжающие закапывали ценные и просто бытовые вещи, перекапывали брошенные дворы и искали схорони. «Дед всегда жалел книги» [24].

По возвращении в Брянск Людвиг устроился компрессорщиком в Бежицкий городской молочный завод. 22 апреля 1955 года был переведен на производство кочегаром. На этом заводе Пшибло проработал до 27 сентября 1956 года, после чего был освобожден от работы по собственному желанию. Далее следует большой перерыв в работе. Людвиг Пшибло ушел на заслуженный отдых. Однако через некоторое время вновь вернулся к рабо-

те. Следующая пометка в трудовой книжке сделана 22 июня 1968 года [25]. В это время Людвиг устроился временно сроком на 2 месяца на Брянскую маслобазу машинистом холодильных установок 3 разряда. С 4 августа 1969 года он начал работу сторожа в комбинате коммунальных предприятий. Там проработал Людвиг Пшибло до 3 января 1972 г. На этом пометки в трудовой книжке Людвиг Пшибло заканчиваются. В последующие годы он посвятил себя семье. (Рис. 5) «До конца жизни дед занимался хозяйством, работал на огороде, разводил кроликов. Бабушка Пелагея была домохозяйкой, иногда приторговывала выращенным на огороде» [24].

Умер Людвиг Иосифович Пшибло в последний день 1975 года, не дожив до 80-летия. Он потерял связь со своей первой Родиной – Польшей, но никогда о ней не забывал. «Он прекрасно играл на скрипке. Видимо, это умение он приобрёл на родине в Польше. После его смерти скрипка пропала». Он часто вспоминал Польшу и родной язык. Он мог забыть и говорить по-польски, а потом вспыхивался, и продолжал по-русски. На улице жил поляк, так он ходил к нему специально поговорить на родном языке», - вспоминал Юрий Пшибло. В нём умещались два менталитета – расчётливый, основательный поляк и душевный, радушный русский. Только вот страх никогда не покидал его. Боялся преследований со стороны и старой, и новой родины [24].

Заключение

Можем ли мы считать трагичной судьбу «советского поляка» Людвиг Иосифовича Пшибло, прошедшего через войну, плен, эвакуацию? Человек может привыкнуть ко многим тяготам и не считать их невыносимыми. «Могло быть хуже», - говорят оптимисты. Людвиг сумел приспособиться к новым условиям, нашёл свою любовь, воспитал детей. Стал ли своим в Советской России? Наверное, да. Но он никогда не забывал своё село, и грустная мелодия прикарпатских напевов его скрипки была свидетелем памяти о первой Родине – Польше.

Библиографический список

1. Государственный архив Брянской области, далее - ГАБО. Ф.543. Оп.1. д.109-110 Метрическая книга Успенской церкви села Быковичи. 1912, 1914-1916 гг.
2. ГАБО. Ф.543. Оп.1. дд. 20-24. Метрическая книга церкви Преображения Господне Брянского завода 1909, 1911, 1914-1915, 1916-1917 гг.
3. ГАБО. Ф.650. Оп.1. д.462 Анкеты и списки рабочих-иностранцев

4. ГАБО. Ф.650. Оп. спр. дд. 475, 561, 574, 693 Списки рабочих и служащих Брянского завода. 1922-1927 гг.
5. ГАБО. Ф.2376. Оп. 1. Д. 2 Акт Рабоче-крестьянской инспекции по итогам проверки Бежицкого лагеря принудительных работ.
6. ГАБО. Ф.2376. Оп.1. д.8 Рапорты и доклады коменданта Бежицкого концентрационного лагеря.
7. ГАБО. Ф.2376. Оп. 1. д.20 Регистрационные карточки военнопленных.
8. ГАБО. Ф.2376. Оп. 1. д.20 Списки польских легионеров, отправляемых из г. Могилёва в г. Ярославль...
9. ГАБО. Ф.2376. Оп. 1. Д. 27 Список заключенных концентрационного лагеря
10. ГАБО. Ф.2376. Оп. 1. Д. 40 Приказы по Бежицкому лагерю принудительных работ на 1921 г.
11. ГАБО. Ф.2376. Оп. 1. Д. 67 Доклад Коменданта Бежицкого концлагеря Платонова
12. ГАБО. Ф.2376. Оп. 1. д.114 Списки польских военнопленных Бежицкого концлагеря
13. ГАБО. Ф.2376. Оп. 1. д.118. Регистрационная анкета военнопленных и перебежчиков...
14. ГАБО. Ф.2376. Оп. 1. д.16. Ведомости на выдачу вознаграждений за работы военнопленным
15. ГАБО. Ф.2376. Оп. 1. д.109. Отправка военнопленных по амнистии.
16. ГАБО. Ф.2996 Оп.1 д.30 Письма М.А. Ржевского, адресованные жене Клавдии и дочери Алле, о работе на эвакуированной из г.Брянска в г.Богородск Горьковской области рембазе №6, преобразованной в ремонтно-танковый завод
17. Волохов В. Брянский машиностроительный завод. – Приокское книжное издательство. 1966
18. Грицкевич А. П. Западный фронт РСФСР 1918-1920. Борьба между Россией и Польшей за Белоруссию // <https://litmir.me/br/?b=549263&p=1>
19. Мининзон И.Л. Мои воспоминания из жизни в городе Богородске Горьковской (Нижегородской) области в 1947-1965 гг./ <http://www.opentextnn.ru/history/familisarchives/memoirs/?id=6605>
20. Кузнецова О.В. Роль архивных документов в выявлении сведений о проживавших в Ярославской губернии (области) представителях национальных меньшинств, на примере граждан польской национальности (конец XVIII - середина XX вв.) // <http://www.yar-genealogy.ru/0296.php>
21. Быковичи // <http://www.kray32.ru/gukovskiy038.html>
22. Эвакуация «Красного Профинтерна» и других предприятий Брянщины URL: www.puteshestvie32.ru/content/evakuaciya
23. Письмо от А. Пжибыло к Ю.С. Пшибло (2012 г.)
24. Воспоминания Ю.С. Пшибло (записаны Викторией Сильванович 16.11.2017).
25. Семейный архив Ю.С. Пшибло

Рис. 1. Этнографический музей г. Кольбушова (Польша).
Фото Ю.С. Пшибло лето 2012 г.

Рис. 2. Слева Юзеф Пжибыло – отец Людвиг Иосифовича Пшибло. Справа Анджей Пжибыло – брат Людвиг. Семейный архив Адама Пжибыло

Рис. 3. Схема расположения Бежичского концентрационного лагеря в 1920-1921 гг. (составлена В. Сильванович, названия улиц - современные)

Рис. 4. Людвиг и Пелагея Пшибло с детьми Антониной и Виктором. 1927 г.
Фото из семейного архива Ю.С. Пшибло.

Рис. 5. Слева - Людвиг Иосифович и Пелагея Ивановна Пшибло с внуком. 1960-е гг. Справа - Людвиг Иосифович Пшибло. 1970-е гг. Фото из семейного архива Ю.С. Пшибло

Рис. 6. Виктория Сильванович (справа) и Юрий Станиславович Пшибло (слева). Фото В.И. Головановой 16.11.2017 г.

*Предисловие к статье Н. П. Перетяки
„Фридерик Шопен: причастность к юбилею гения“
(Станислав Ксёнжик)*

В творческом диалоге общественности России и Польши в текущем году важное место занимает тема о 210-й годовщине со дня рождения великого польского композитора Фридерика Шопена. Одним из достойных примеров такого диалога является статья председателя Калининградского Фонда культуры, кандидата культурологии Н.П.Перетяки с вышеуказанным названием. Статья была опубликована на страницах журнала «Балтика» г.Калининграда и с полученного согласия автора размещена на сайте Общества культурного и делового сотрудничества с Польшей.

Примечательно, что Нина Перетяка является достойнейшим продолжателем традиций советско-польских и российско-польских культурных связей, реализуемых общественностью Калининградского региона. Становление и развитие этих традиций происходило в 70-80-е годы прошлого столетия во время деятельности Калининградского отделения Общества советско-польской дружбы, когда его возглавляли государственный деятель Виктор Владимирович Богданчиков, а затем – общественный деятель Инна Никифоровна Ремесло. Свой посильный вклад в дело дружбы вносили многие представители общественности г.Калининграда и области.

В своей статье Нина Петровна упоминает о замечательной плеяде российских и польских деятелей науки и литературы, дипломатических работников. Полагаю необходимым дополнить эти сообщения наиболее важными фактами из жизни и деятельности некоторых из них.

Выдающийся советский учёный-славист, почётный доктор многих зарубежных университетов, профессор Игорь Фёдорович Бэлза был одним из основателей в СССР Общества советско-польской дружбы (1957 год). В качестве заместителя председателя Центрального правления этой организации он создал Шопеновскую секцию, в состав которой входили многие советские музыковеды, преподаватели Московской консерватории, музыканты. Затем на основе этой секции была создана и действующая Региональная общественная организация по пропаганде творческого наследия польского композитора Ф.Шопена «Общество имени Фридерика Шопена в Москве». Российская и польская общественность помнит о замечательном вкладе профессора И.Ф.Бэлзы в популяризацию в нашей стране творчества гениального польского композитора Ф.Шопена.

В конце 2019 года в Варшаве по инициативе заместителя председателя союза польских литераторов, заместителя председателя Всепольского прав-

ления общества сотрудничества Польша-Россия, культуролога Гжегожа Вишневого состоялся Вечер памяти профессора И.Ф.Бэлзы, его сына - известного литературоведа и тележурналиста С.И.Бэлзы и, видного российского учёного-полониста В.А.Хорева. К замечательным словам о современном деятеле польской культуры Гжегоже Вишневском, написанным в статье, полагаю добавить, что он является замечательным популяризатором общих для наших народов культурных и духовных ценностей, автором более 20 книг о польско-российском культурном сотрудничестве, о русских деятелях литературы и искусства.

В завершение предисловия полагаю необходимым отметить, что в статье Н.П.Перетяки изложен богатый опыт деятельности общественности Калининградского региона по сохранению и развитию культурных связей с польской общественностью, которым обязательно воспользуются деятели нашей общественной организации.

Вместе с руководством Общества культурного и делового сотрудничества с Польшей благодарю Нину Петровну Перетяку за согласие опубликовать на нашем сайте статью и желаю больших успехов и благополучия.

Нина Перетяка

Председатель Калининградского фонда культуры)

Фридерик Шопен: причастность к юбилею гения

Отмечаемый юбилей Фридерика Шопена, его 210-я годовщина в нынешнем году имеет десятилетнюю предысторию для польской и мировой культуры, и культурной жизни нашего региона.

Чем замечателен этот экскурс в события десятилетней давности? Тем, что шопеновская тема настолько глубока и бесконечна, что позволяет вновь делать для себя открытия, перелистывая книги и погружаясь в миры великих людей прошедших столетий, причастных к гению Шопена.

Всё, что связано с Фридериком Шопеном имеет превосходную степень, как и сама его музыка: вальсы ноктюрны, этюды, концерты, мазурки и полонезы – всё шедевры, он не писал проходных произведений, гений во всём своём творчестве. И это было явлено миру в его особенный год – 200-летия со дня рождения в 2010 году, юбилей имел неслыханный масштаб и позиционировался как национальная идея Республики Польша.

Нам, калининградцам, посчастливилось иметь прямую причастность к празднованию юбилея Ф.Шопена и принять участие в большой Междуна-

родной юбилейной программе Шопен 2010, как на территории Польши, так и у нас в Калининградской области.

В преддверии 200-летия великого композитора в 2009 году мы, группа деятелей культуры, во время ознакомительной поездки по Польше в бытность Генерального консула Генерального консульства Республики Польша в Калининграде Марека Голковского с тогдашним атташе по культуре Генерального консульства Алиной Калиновской увидели масштаб подготовки к юбилею, а в юбилейный год стали участниками многих основных событий, побывали в обновлённых шопеновских музеях и концертных залах, которые преобразились благодаря огромным юбилейным финансовым инвестициям.

Подготовка мощного юбилейного проекта и основной программы 2010 года происходила по воле и вдохновению людей, и главным был Вальдемар Домбровский, который за 7-8 лет до юбилея, работая в должности министра культуры Польши, замыслил с коллегами эту идею к юбилею абсолютного гения мира, поляка по происхождению, Фридерика Шопена. В 2010 году мы нашей группой встретились с паном Домбровским, чтобы выразить наше восхищение реализованной идеей и услышать от него, председателя Комитета по празднованию Года Шопена 2010, директора Национального польского театра оперы, мнение о важности содеянного для национального самосознания поляков и мировой музыкальной культуры.

Уникальность и промысленность этого глобального культурного проекта была очевидной, потому что содержание его пронизывало сферу образования Польши с дошкольного возраста и до студенчества. Разработанные бренды с логотипом юбилея широко были внедрены в производство товаров потребления населения и гостей страны, рекламную продукцию и в создание рекреационных музыкальных зон в городском пространстве. Этому был придан невиданный ранее масштаб и применён высокий дизайнерский вкус и стиль.

Здесь было чему учиться, вряд ли в мировой европейской культуре найдётся ещё более вдохновляющее творческое имя, и польские коллеги сумели это воплотить. Конечно, элемент пессимизма у организаторов юбилея присутствовал, накал вдохновение невозможно удерживать всегда, но погружение в эту тему оставило заметный и глубокий след высокого подъёма духовности.

Как отразился 200-летний юбилей Ф. Шопена в главных музыкальных мировых событиях? В первую очередь Шопеновский конкурс, который принёс славу российским пианистам: 1 премия – 25-летняя Юлианна Авдеева, 2 премия 20-летний Лукас Генюшас (Россия-Литва), внук русской пианистки Веры Горностаевой и 3 премия – 19-летний Даниил Трифонов. Здесь следует сделать такое пояснение, что за всю историю Шопеновского конкурса, проходящего раз в пять лет, с 1927 по 2015 годы, победителями от нашей страны

становились 16 пианистов и вот такой урожайный для нас этот юбилейный год, носивший невиданный ранее размах звучания имени великого музыканта.

Для музыкального мира оставила особый след издательская программа музыкальной и нотной литературы, вышедшая на польском, английском и русском языках. Благодаря участию нашей области в Шопеновской программе, мы получили в фонды библиотеки областного музыкального колледжа им. С.В. Рахманинова, ведущих публичных библиотек, музыкальных школ и областного музея изобразительных искусств, практически, всё, что было издано в Польше в этот юбилейный год.

Я остановлюсь на двух наиболее популярных изданиях. Обращусь к антологии, составленной Гжегожем Вишневым «Фридерик Шопен глазами россиян» на польском и русском языках. Открывается книга статьёй «О Шопене в России» словами Игоря Бэлзы: Вряд ли в какой-либо другой стране польская музыка пользуется такой симпатией и любовью, как в России. И это явление возникло не сегодня, у него довольно старые традиции». Игорь Фёдорович Бэлза (1904-1994) – великое явление нашей российской культуры, главный исследователь жизни и творчества Ф.Шопена, в 1960 году вышло его великолепное издание «Шопен» в издательстве Академии наук СССР, которое много раз переиздавалось.

Нельзя не согласиться и с Дмитрием Кабалевским, утверждающим, что для самых широких кругов слушателей нашей страны Шопен является, пожалуй, самым любимым из всех нерусских композиторов.

Первой исполнительницей произведений Шопена в России считается полька Мария Шимановская, с 1828 по 1831 проживавшая и концертирующая в Петербурге, ею восторгались и перед ней преклонялись Пушкин, Глинка, Жуковский, Вяземский, Грибоедов.

Но особая историческая роль сохранения музыкального наследия Ф. Шопена и его мемориальных мест на территории Польши связана с деятельностью Русского музыкального общества (1859) и «Могучей кучкой» в лице Балакирева и Стасова. Именно с именами этих музыкальных просветителей связано сохранённое местечко Железова Воля, в 54 км. от Варшавы, где был рождён Фридерик Шопен, и в летние дни 1830 года он попрощался с местом своего рождения перед выездом на чужбину, где в Париже прошла вторая половина его жизни. В 1894 году по инициативе Милия Балакирева здесь был открыт первый памятник Шопену – обелиск с медальоном.

Об этом можно прочитать во второй важной книге на русском языке путеводителе «Дорогами Шопена», откуда можно почерпнуть обширную информацию о Шопене в Польше, музеях и мемориальных знаках, местах его остановок и, конечно, месте упокоения его сердца в Костёле Святого Креста

Варшавы, со словами на мемориальной доске из Евангелия от Матфея «Где сокровище ваше, там будет и сердце ваше».

В Варшаве и других местах, где мы побывали, следуя маршрутам этого путеводителя, на всех встречах мы без ложной скромности рассказывали о нашей Шопеновской программе в Калининграде. Так выглядел заголовок программы:

*Программа к 200-летию со дня рождения Фридерика Шопена
в Калининградской области на 2009-2010 годы
«Год Шопена 2010» под патронатом Правительства
Калининградской области, Министерства культуры области
и Генерального консульства Республики Польша в Калининграде*

Я, как сотрудник Министерства культуры, выполняла роль координатора проекта совместно с атташе по культуре польского консульства Алиной Калиновской. На этом начальном организационном этапе мы не просили дополнительного финансирования, всё происходило в рамках текущего финансирования бюджетных организаций области, но на серьёзный ресурс с польской стороны мы, конечно, рассчитывали и мы получили его сторицей.

Главные опорные силы в содержательной части программы на территории нашей области в лице директора образовательно методического Центра, а затем директора Областного музыкального колледжа им. С.В. Рахманинова заслуженной артистки России Светланы Грибовской и директора областной филармонии народного артиста России Виктора Бобкова проявили себя сразу же.

Был заявлен интересный сетевой проект по всем учреждениям дополнительного образования «Ф. Шопен. Диалог искусств» - областные академические концерты учащихся фортепианных отделений с приглашением в методическую комиссию ведущего специалиста фортепианного исполнительства и педагогики из Республики Польша Едварда Волянина и многое другое, что позволило на шопеновской теме поднять уровень профессионального образования в сфере культуры.

И уже в марте была открыта выставка детского рисунка «Диалог искусств» в здании Правительства Калининградской области по итогам областного конкурса учащихся школ искусств, как результат уникального опыта рисования под музыку Шопена

Запомнившимися событиями, происходящими на территории Областного музыкального колледжа им. С.В. Рахманинова, было вручение премии Генерального консула Республики Польша в Калининграде за лучшее исполнение произведений Ф. Шопена в рамках Третьего Международного

Блютнеровского конкурса юных пианистов и теоретическая конференция «Творчество Ф. Шопена в контексте романтизма».

Открытие и презентация Шопеновской программы в Калининградской области прошла в ноябре 2009. в концертном зале филармонии в рамках Международного фестиваля «Джаз в филармонии», гостем, приглашённым польской стороной был Адам Макович (Польша-США), а участником с нашей стороны был Камерный оркестр Калининградской филармонии. Прозвучали Прелюдии и скерцо Ф. Шопена, авторские произведения и аранжировки А.Маковича.

Ещё одной гостьей Международного фестиваля «Джаз в филармонии» стала Лора Шафран (Польша) с блестящим концертом «Шопен в джазе».

Шопеновской темой были насыщены и другие филармонические программы, например, «Молодёжная академия искусств», работающая по абонементам, пригласила на концерт «Музы великих» «Шопен и Жорж Санд, Шуман и Клара Вик» и многие другие музыкальные встречи, в том числе в большинстве своём с участием музыкантов из Польши.

Координатор с польской стороны Алина Калиновска просто творила чудеса, приглашая знаменитые коллективы и отдельных музыкантов при полной материальной поддержке польской стороной.

Так, прекрасным творческим проектом стало сотрудничество двух симфонических оркестров с исполнением Концертов № 1 и № 2 Ф. Шопена для фортепиано с оркестром: оркестр г. Белостока, дирижёр Марчин Наленж-Неселовски, солисты Юлия Кочубан (Польша), Андрей Скрипкин (Россия, Калининград) и Калининградский симфонический оркестр, дирижёр Аркадий Фельдман, солисты студенты Калининградского областного музыкального колледжа им. С.В. Рахманинова. Переполненные залы Кафедрального собора просто рукоплескали блестящему исполнению, а ещё большее потрясение произвёл пианист из Польши Янош Олейничак, лучший современный исполнитель Шопена, концерт которого проходил в рамках фестиваля «Балтийские сезоны».

Жанры шопеновской темы были разнообразны, в кинотеатре «Заря» фестиваль «Великие композиторы» открывался фильмом Ежи Антчака «Шопен. Жажда любви», а зрители Калининградского областного музыкального театра на Бассейной увидели спектакль театра кукол из Белостока (Польша), где Шопенчик в образе куклы был очень трогательным.

Шопеновские филармонические традиции продолжают, и в этом году 1 марта состоялся запомнившейся слушателям концерт в концертном зале филармонии с участием уникального ансамбля «Джаз-трио» Анджея Ягодзиньского (Польша), прелюдии, этюды, ноктюрны и мазурки Фридерика Шопена прозвучали в оригинальной джазовой интерпретации. Концерт

был посвящён 210-летию со дня рождения Фридерика Шопена и поддержан Генеральным консульством Республики Польша в Калининграде.

Одна из очень популярных форм в наши дни – камерные концерты в музыкальных салонах, которые проходят в музеях и библиотеках нашего города, стали они проводится в рамках Шопеновской программы, как дань салонной культуре в Европе и в России в XIX веке. Моим детищем стал овальный зал в областной детской библиотеке им. А.П. Гайдара с роялем PЕТROFF, здесь проходят концерты студентов областного музыкального колледжа им. С.В. Рахманинова, да и многих музыкальных школ города. Благодаря такой активной концертной деятельности площадки многих городских библиотек получили рояли, которые были преданы им колледжем и музыкальными школами. А рояль в доме, это знак музыкальной культуры региона.

Инициатором же камерных концертов была Калининградская художественная галерея, ныне областной музей изобразительных искусств в здании Биржи. Очень много музейных форм с шопеновской темой было реализовано галереей, и открыт Шопеновский зал, где организовывались выставки и представлялись гравюры, книги, сувенирная продукция и многое другое передаваемое в дар польскими партнёрами из Варшавы. Собственно, этот зал как собирательный образ и был местом начала деятельности общества им. Шопена в Калининграде, которое возглавил заслуженный артист России Владимир Слободян. Разнообразные концерты и музыкально-просветительские конференции, проходившие здесь по инициативе шопеновского общества и при поддержке директора галереи Галины Заболотской с успехом организовывала член общества Лариса Соврикова.

Завершением юбилейной программы в декабре 2010 года стала научно-практическая конференция «Юбилей Фридерика Шопена как форма моделирования международного культурного пространства» и проходила в Калининградской художественной галерее. В названии и организации с приглашением круга гостей, главной из которых была профессор Ирена Понятовская из Варшавы с темой «Творческое наследие Фридерика Шопена - национальное и мировое культурное достояние», её фолиант о Ф.Шопене – главная книга в ряду изданных в юбилейный год. И основным итогом в таком анализе научно-практической деятельности Шопеновской программы в Калининградской области стали намерения о продолжение программы на перспективу жизни.

Президент Международной федерации шопеновских обществ Эльжбета Верчиох-Артыш, к сожалению, ныне уже покойная, которой не удалось приехать на нашу конференцию, но с благими намерениями она приветствовала Владимира Слободяна и членов нашего общества им. Ф. Шопена о вступлении в Международную федерацию шопеновских обществ. Наше десятилетнее членство в федерации, которое насчитывает по всему миру более 50

обществ, позволяет ощущать региональную деятельность в международных контекстах.

Вот и моя частная туристическая поездка в 2015 году привела меня на Майорку, конечно следуя дорогою Шопена. Именно заслуга шопеновского общества в Вальдемоссе, что там существует музей Ф.Шопена. Изначально внучкой писателя Жорж Санд была создана мемориальная комната в келье №4 Картезианского монастыря XIV века, где Ф.Шопен и Ж.Санд провели зиму 1838/39 года.

У Жорж Санд написана книга «Зима на Майорке», как считается, первый путеводитель по Майорке. Всех гостей ждёт встреча с множеством мемориальных предметов, но главным из них является фортепиано фирмы Плейель (Pleyel), с которым они прибыли сюда, а вот забрать назад не удалось. Местные крестьяне всё время заламывали цены на продукты с этих парижан, а за отправку назад фортепиано и вовсе непомерную стоимость затребовали. На что им госпожа Санд сказала, что они могут выбросить его в море. А местные жители всё-таки сохранили. Знаменитая фирма Плейель (1807, основатель Игнац Плейель) и зал Плейель в Париже связаны с именем Ф.Шопена и его европейской славой. Парижская тема жизни и творчества Шопена для меня ещё мало исследована, как впрочем, и венская, и дрезденская, это я сейчас поняла своё упущение. Ну что ж, есть над чем работать.

И всё-таки, перелистав в памяти так многое, к чему я имела личную причастность, можно сказать, что главным событием юбилейного года было открытие сквера с бюстом Ф.Шопена на ул. Коммунальной. Это событие было одним из главных в программе мероприятий Дня города в Калининграде 2010 года. И, конечно, причастность главы города Александра Ярошука была очень значимой в партнёрстве с Генеральным консульством республики Польша в Калининграде и генеральным консулом Марекком Голковским.

Бюст работы скульптора профессора Адама Романа (1916-2013) был подарен Польшей, а ООО Конструкциям выполнял все основные монтажные и благоустроительные работы, приняли участие и внесли необходимые материальные средства около десяти фирм и частных лиц. В очень короткие сроки была проведена сложная, но прекрасная работа, а наша праздничная программа обрамила этот бриллиант культурного знака мировой культуры, который был создан для горожан и гостей города.

Всё придуманное для этого праздника было красиво и восхитительно: хореографическая группа школы искусств Ленинградского района с лентами цвета польского флага и букетиками фиалок – любимых шопеновских цветов, ведущие и чтецы Татьяна Девичинская и заслуженный артист России Анатолий Лукин со стихами о Шопене, музыканты, танцевальная группа из Польши.

Когда было снято покрывало со скульптуры при участие Александра Ярошука, Марека Голковского, юного пианиста Ильи Махонькова и главной гостьи из Польши заместителя председателя Комитета по празднованию Года Шопена 2010 Малгожаты Блох-Висневской, брызнули лучи солнца в пасмурный день. Шопен принял наш город. Этот сквер очень посещаем в городе, это место отдыха жителей микрорайона. Конечно, требует сквер постоянной заботы и ухода, но он не обделён вниманием и любовью, хотя сегодня требуется проведение реконструкции изгороди, да и информационная табличка по сию пору не установлена.

Не все горожане знают, что в нашем городе на острове Канта в парке есть ещё один скульптурный портрет Ф.Шопена работы известного российского скульптора Екатерины Белашовой (1906-1971), который был выполнен ею в мраморе, а её сын, скульптор Александр Белашов (1933-2011) перевёл его в бронзу для улицы. А в 1984 году, когда открывался парк скульптур, и формировалась коллекция по теме «Человек и мир», мятежный романтик Шопен в ряду других портретов и скульптур: Генделя, Чайковского, Блока, Мицкевича, Горького, Гагарина, украсил живописный ландшафт.

В год 210-й годовщины Фридерика Шопена в нынешнем году исполнилось десять лет нашей областной Шопеновской программе в Калининградской области, где главную роль играет шопеновское общество, возглавляемое заслуженным артистом России Владимиром Слободяном. Ежегодные концерты юных пианистов в день рождения композитора 1 марта на сцене музыкальной школы им. Д.Д. Шостаковича на протяжении этого десятилетия при самом поверхностном подсчёте дают уникальные цифры, готовясь к конкурсам и концертам, учащиеся школ и студенты глубоко погружаются в музыку Шопена, и число их составляет вместе с педагогами не менее 1000 человек.

Следует отметить и особую заслугу педагога школы, заместителя председателя Шопеновского общества, заслуженного работника культуры России Ларисы Совриковой, которая на протяжении этих лет формируя концертные группы и программы, занимается большой концертной и просветительской деятельностью, влюбляя в музыку Шопена профессионалов и любителей.

В Калининградском областном музыкальном колледже им. С.В. Рахманинова шопеновские вечера и мемориальные концерты композитора в ряду добрых красивых традиций, и Владимир Слободян гордится тем, что лучшим результатом деятельности общества им. Шопена, калининградских педагогов-пианистов является то, что дети, молодёжь играют Шопена, очень сложного и для исполнения, и для понимания-чувствования композитора.

Калининградское Шопеновское общество сыграло историческую роль, инициировав присвоение имени Ф. Шопена школе искусств Ленинградского района (ул. М.Горького, 113). И в 2015 году по решению коллектива

школы при тогдашнем директоре Ольге Журавлёвой Администрацией Калининграда с согласия учредителя имя Ф. Шопена было присвоено. Что стало большим импульсом для творческой жизни школы под руководством нынешнего директора Юлии Макарчук, наполнив весь творческий процесс глубоким пониманием диалога культур и взаимодействия традиций.

Жизнь с Шопеном в нашем регионе полна событий, концертов, встреч, так было и в очередной юбилей 2020 года, 1 марта в Шопеновском сквере состоялась встреча, цветы возложила официальная польская делегация и Генеральный консул Генерального Консульства Республики Польша в Калининграде госпожа Анна Новаковска. А потом были концерты на многих площадках города:

...Поёт рояль...

Шопена дух витает...

Maria Bielanina (Biełanina) – Wspomnienia z blokady...

Dzięki uprzejmości pani Teresy Konopielko – Redaktor Naczelnej *Gazety Petersburskiej*, publikujemy za *Gazetą* („Gazeta Petersburska” 18 stycznia 2018)¹ wspomnienia pani Marii Bielaniny (z domu Wasiak). Urodzona w Piotrogradzie w 1915 roku, ukończyła studia medyczne. Po przeżyciu koszmaru leningradzkiej blokady, ofiarnie pełniła wojenną służbę lekarską w szeregach Ludowego Wojska Polskiego. Po dotarciu do Polski, osiadła na stałe w Łodzi. Za przesłane materiały raz jeszcze serdecznie dziękujemy.

Urodziłam się 16 listopada 1915 roku w Petersburgu, dokąd rodzice moi przenieśli się z Polski w 1914 roku. Ojciec pracował jako inspektor podatkowy oraz jako nauczyciel, matka pracowała jako bibliotekarka. W 1931 roku po ukończeniu w Leningradzie szkoły podstawowej pracowałam przez krótki czas jako uczeń kreślarski, potem jako samodzielny kopista i jednocześnie uczęszczałam na popołudniowe kursy przygotowawcze na wyższe studia. W 1933 roku zostałam studentką Leningradzkiego Pediatrycznego Instytutu, który ukończyłam w 1941 r, uzyskując dyplom lekarza. Zbiegło się to z rozpoczęciem II Wojny Światowej na terenie Związku Radzieckiego – pozostałam w Leningradzie przez okres blokady, pracując kolejno w Klinice Położniczej im. Gaasa jako lekarz anatomopatolog i pediatra, następnie od października 1942 do wiosny 1944 – w Klinice Chorób Dziecięcych im. Pasteura jako anatomopatolog. Anatomią patologiczną, a zwłaszcza medycyną sądową zaczęłam interesować się od III roku medycyny: pracowałam w kółkach naukowych z tych przedmiotów i uczęszczałam do placówek Ekspertyz Sądowych, także po ukończeniu Leningradzkiego Pediatrycznego Medycznego Instytutu miałam objąć stanowisko kierownika Przychodni „D” w jednym z województw z równoczesnym uprawnieniem do pełnienia obowiązków okręgowego eksperta sądowego. Z powodu jednak działań wojennych wokół Leningradu i w samym mieście, ja jak również inni lekarze nie wyjechałam – pozostałam pracować na miejscu.

W dniu 6 kwietnia 1944 r wstąpiłam do szeregów Wojska Polskiego /Armia P.P./, gdzie pełniłam służbę podczas wojny i po zakończeniu wojny przez 11 lat, początkowo jako oficer bez stopnia, awansowałam następnie i w chwili demobilizacji w listopadzie 1955 r byłam w stopniu podpułkownika. W wojsku pełniłam następujące obowiązki: podczas działań wojennych pracowałam jako anatomopatolog I P.A.L./Anatomo-patologiczne Laboratorium Ruchome I Armii W.P. obsługuje szpitale dywizyjne i pułkowe/; po zakończeniu wojny w ciągu 3 lat pełniłam obowiązki anatomo-patologa i medyka sądowego okręgu łódzkiego, a od roku Pracowni Anatomii Patologicznej i Medycyny Sądowej. Latem 1995 roku objęłam

¹ Publikacja dostępna na stronie: <http://gazetapetersburska.org/wp/language/pl/pamietnik-z-oblezonego-miasta/>

stanowisko eksperta sądowo-lekarskiego w tej samej jednostce aż do chwili demobilizacji 24 listopada 1955 r.

Na wszystkich kolejno zajmowanych stanowiskach w wojsku praca antomopatolga była ściśle połączona z pracą medyka sądowego. W 1943 r w Leningradzie ukończyłam kurs przeszkolenia fachowego lekarzy-prosektorów przy Instytucie Doskonalenia Kadr Lekarskich. Po wojnie w Polsce byłam słuchaczką kursu z medycyny sądowej – w 1948 r w Zakł. Med. Sąd. We Wrocławiu, a w 1954 r w Zakł. Med. Sąd. W Warszawie.

Od września 1954 r, będąc w wojsku, zaczęłam pracować w charakterze asystenta w Zakładzie Medycyny Sądowej Akademii Medycznej w Łodzi pierwotnie w wymiarze 2,5 godz. dziennie, a z chwilą wyjścia z wojska – na pełnym etacie: od dnia 1 lipca 1956 w charakterze asystenta, a od września 1958 r – adiunkta. W 1958 r uzyskałam I stopień z medycyny sądowej.

W listopadzie 1961 r przenieśliśmy się do Gdańska – od 1.11.1961 do 30.4.1965 pracowałam z Zakładzie Medycyny Sądowej A. M. w Gdańsku – byłam na etacie stypendysty na II stopień specjalizacji – w dniu 8 kwietnia 1965 r uzyskałam II stopień specjalizacji z medycyny sądowej.

Następnie wróciłam do Łodzi – od dnia 1 czerwca 1965 r jestem zatrudniona w charakterze starszego asystenta w Zakładzie Medycyny Sądowej Wojskowej Akademii Medycznej w Łodzi.

Jestem wdową, dzieci nie posiadam – moje nazwisko z domu Wasiak. W styczniu 1942 r zawarłam związek małżeński, przyjmując nazwisko męża Bielanińska. Mąż mój zginął na wojnie w 1942 r .

Stoi przede mną talerz. Złocisto-brązowy kotlet o łagodnie zaokrąglonych brzegach prawie przykryty grubo krajaną z lekka podrumienioną cebulą. Puszyste śnieżno-białe kartoflane piure, delikatne kremowe łyżki szparagów. Wygląda zachwycająco, dawno nie oglądałem czegoś tak miłego.

Jak Ci wiadomo, miałam możliwość raczej zmuszona byłam przebywać w warunkach spaczonych zagadnień kulinarnych tak pozwalałam sobie oceniać sytuację, która się wytworzyła w Leningradzie zimą 1941 r. Myślę o tym przypominam i chcę w jak najmniej słów jak najwięcej Ci powiedzieć...

We wrześniu, w trzecim miesiącu wojny wprowadzono kartki, lecz nikt o nie nie dbał, leżały po stolikach, na dnie torebek i toreb gospodarczych. W sklepach było wszystko, choć mogła dziwić pewna jednostajność. Nie przychodziło nam do głowy, że to ostatni oddech handlu. Dużo było kawioru – 200 rubli półkilowa puszka. Norma chleba wydawana na kartkę była tak duża iż nie zostawała wykupiona. Jednym słowem w przewidywaniu nikt się nie bawił i zapasów nie robiliśmy.

Ciężar gatunkowy zagadnień kulinarnych. Mało kto w tak namacalny sposób mógł przekonać się o tym. Właśnie chcę w jak najmniej słów jak najwięcej opowiedzieć.

W sklepach kończyły się towary, nowe nie przybywały, więc po wyprzedaży zamykano je. Miasto przypominało człowieka, którego boli ząb – ogląda świat przez ten ból. Dwa dni czadziły składy Badajewa – olbrzymie magazyny cukru. Tłumy ludzi chodziły tam zbierać ziemię - podobno była słodka bo przepojona spławionym cukrem. Nabierali ,rozkopywali ją do worków ,słodzili herbatę i długo jeszcze potem można było nabywać ją pod nazwą „ziemia z badajewskich składów”. Codzienne wieczorowe bombardowania obejmowały różne dzielnice. W zimną listopadową księżycową noc spadła bomba obok nas ,bo do kanału /Fontanka/ ,na brzegu którego mieszkaliśmy . Wybiło prawie wszystkie pozostałe jeszcze szyby .Gdy ucihło poszliśmy zobaczyć jak się mają u mojej przyjaciółki ,która mieszkała bliżej miejsca wybuchu. Warstwa tłuczonego szkła pod nogami na chodniku. Wchodzić do ich mieszkania nie było potrzeby, rozmawialiśmy przez okna pozabawione ram- był to wysoki parter.

Wieczorami przy alarmach wszyscy schodzili do schronów- nie schodziłam nigdy ,zostawałam z kotem sama ,siadałam na ciepłym piecu i czekałam .Miałam wtedy zupełnie nieludzki apetyt ,pamiętam – raz nie zauważyłam jak zjadłam pół koszyka surowej marchewki ,bo była pod ręką ,a siedziałam bez ruchu przyczajona i gotowa do wyskoczenia z mieszkania. Potem zostawałam na łóżku i spałam dalej.

Uszkodzono elektrownię ,zgasło w mieście światło, przestała wychodzić prasa, umilkło radio. Zaczęła się zima-ostra i długa zima 1941 roku. Sklepów nie było – tylko piekarnie, oraz punkty zbiorowego żywienia. Na tych ostatnich można było za pieniądze tanio dostać zupę składającą się z gorącej wody i kilu pływających makaronów lub wodę zamieszaną drożdżami .Stało się po nią w krótkiej kolejce. Na kartki, które były podzielona na trzy kategorie /1 ,2, i „niepracująca,, czyli osoby „na utrzymaniu,, coraz trudniej było wykupić należne szczupłe normy cukru ,kaszy ,mięsa. Uganiając się tak kiedyś po mieście z niezrealizowanymi kartkami mięsnymi ,których termin mijał jak dziś pamiętam 5- stanęłam na ulicy w kolejce po sine kościste kury. Wzdłuż ulicy zaczęły układać się do pocisku dalekosiężnej artylerii. Coraz bliżej nas -liczyłam na to , że ludzie się przestraszą , puciekają , szyk kolejki się ruszy ,wtedy podskoczę do samych drzwi sklepu .

Faktycznie tak się stało, około 10 osób postąpiło tak , zawahałam się w ostatniej sekundzie i właśnie pocisk uderzył w krawędź chodnika przy drzwiach – pozabijało tych ludzi, pędziłam do domu jak szalona, kartki zginęły.

W stołówkach zaczęli tą zupą i porcją kaszy dawać na kartki, chętnych było daleko więcej niż porcji, odbywały się więc przy otwarciu istne szturmowe drzwi wejściowych, przy których łatwo można było zostać zdeptanym lub uduszonym. Mieliliśmy sąsiadkę, pracującą w jednym z takich punktów pół sklep pół stołówka – była to nawiasem mówiąc Polka bardzo obrotna baba, którą w kilka lat potem

zabił w łóżku kochanek. Do niej to kilka razy udawałam się wieczorem przed zamknięciem sklepu przez tylne wejście, ażeby za wszystkie nasze kartki za pieniądze oczywiście wykupić należne słodycze i herbatę. Bałam się, bo mogli odebrać pakunek jeszcze w środku, lub na ulicy lub władza mogła się przyczepić. W tym ostatnim wypadku należałoby idąc obok milicjanta powyrzucać w śnieg wszystko, co się dostało. Nie wpadłam nigdy, ale pędziłam do domu jak mogłam najszybciej, a to było daleko i tramwaje już dawno nie chodziły, tory zasypało śniegiem, nie było w tym mieście chodników i jezdni, były drogi nierówne wyboiste, po którym jak duchy powoli sunęły postacie ludzkie, a i tych było bardzo mało. Przyjęła się wtedy moda zaciągnąć pasek po wierzch palta, nie wiedziałam, że istniała ona jeszcze gdzieś poza tym czasem, dla tego długo nie mogłam przyzwyczaić się widzieć Ciebie z pakiem na palcie – wzdrygam się jeszcze i teraz bo dla mnie to znaczy głód i śmierć z zimna i głodu. W domu nikt nie kładł się spać czekali cierpliwie aż przyniosę jakieś 400 gr. pomadki lub cukierków – mieszaniny otrębów i dzieliło się to na 7 osób i każdy w łóżku zjadał swoją część natychmiast.

Mrozy były silne, pękły rury, zostaliśmy bez wody, trzeba było nosić wiadrami z Fontanki – płytki cuchnący kanał dno którego pokryte zdechłymi kotami i dziurawym rdzawym naczyniem i mułem. Ci co mieszkali nad Newą mieli dobrą wodę.

Pracowałam w klinice położniczej jako pediatra i oczywiście jako młodszy lekarz położnik. Codziennie chodziłam do pracy, brałam dyżury co drugi dzień/ chętnie się zgadzali, bo inni mieszkali daleko i trudno im było codziennie chodzić, a warunki materialne mieli lepsze, bo to były albo żydówki albo żony lub przyjaciółki wojskowych/. Mnie zaś chodziło o to że na dyżurze dawali całodzienną utrzymywanie nie wycinając kartki. Zupy zjadałam na miejscu, a kaszę lub inne części stałe przynosiłam dla męża i czasem rzadko prawda dla matki ojczyma. Przyszłam, podgrzałam, postawiłam przed nim/ bo siedział w kożuchu w kącie i skulony i milczał jak kamienny i znów szłam na dyżur. Porodów stawało się coraz mniej, kobiety dostarczała rodzina na małych sankach. Coraz częściej przywozili z drgawkami lub rozerwane po porodzie domowym. Centralne ogrzewanie było nieczynne, ustawione żelazne piece dymiły lecz nie ogrzewały. Pracowałam w palcie, na to fartuch, ręce myło się w wodzie z pływającym lodem i przystępowało się do szycia krocza, sanitariuszka świeciła łuczywem trzymanym nad miską z wodą. Bielizny pościelowej nie było, chore leżały na przepojonych krwią sztywnych od zeschłej krwi ich poprzedniczek materacach, przykryte z góry materacami, niewidoczne prawie w kłębach gęstego dymu, my chodziliśmy pochyleni, bo oczy szczypało. Dzieci umierały prawie wszystkie – brak mleka u matek, dym i zimno, brak pieluszek. Kobiety nie umierały, żadnej sepsy, żadnych zakażeń, chyba tylko zgon przy eklampsji. Noce dyżurne – lekarz, akuszerka i dwie sanitariuszki skupione wokół piecyka, prawie wetknięte w niego. Nie spaliśmy nigdy, mało się też mówiło, chyba że o tym kiedy chleba dodadzą, był to jedyny temat który ożywiało każdego i zdolny był wywołać dyskusję. Rwać się z bólu lub podrzucane drgawkami

kobiety przywozili mężowie na małych sankach dziecinnych, sankach które jako wspomnienie lepszych czasów zachowały czasami kokardki czy kolorowe sznury, owinięte w kołdry, w samych koszulach, drżące z zimna i brudu.

O piątej rano kobiety budziły się i chórem zaczynały wołać: Wody... Wody – mając na myśli gorącą do picia. Musiały czekać na nią dosyć długo. Lekarze dyżurni mniej nerwowi uspokajali je chodząc po korytarzu, bardziej nerwowi ryczeli na nie, a jeszcze inni znów zatykali uszy i uciekali od dyżurki i żadne nawoływania akuszerki nie w stanie ich były stamtąd wywabić.

Nikt z nas nie myślał o samobójstwie i rozmów na ten temat nie prowadzono, przypuszczam dziś że przygotowanie do samobójstwa wymaga pewnego wysiłku myślowego, pewnej fantazji, na to nas było nie stać. Aż tako jeden pamiętam miałam nocy dyżur z lekarką matką dwojga dzieci. Była to duża koścista więcej od nas głodna, kiedyś przystojna kobieta. Trzymała i zachowała psa wilka, co już samo było godne uwagi ponieważ wszystko co żyje – konie, psy, koty, szczury, wrony zostało dawno zjedzone. Więc strzegła go jak oka w głowie, bo stanowił on przedmiot kradzieży, karmiła go łożyskami ludzkimi. Akuszerki z grymasem odkładały jej i związane w węzełek niosła z dyżuru. Z nią właśnie tamtej nocy rozmawialiśmy o morfinie, sucho, obojętnie i rzeczowo, jak by chodziło. Ona miała klucz, ale coś mówiła o dzieciach a ja zdaje się chciałam przed tym zjeść dzienną rację chleba. Dziś bym nie nazwała tego chlebem – była to jakaś czarna zbita masa pojęcia nie mam z czego zrobiona. Ale to się nazywało chlebem i uważano to za chleb. Kartka chlebna warta była życia. Człowiek, który zgubił kartkę lub został ograbiony z niej a to się zdarzało, mógł uważać się za zmarłego wykreślonego z życia. A pytanie czemu ten czy tamten zmarł odpowiedź – zgubił kartkę była wyczerpująca.

Wydawano chleb od 9-tej rano w piekarniach – na olbrzymich półkach jak siostry leżało kilkanaście bochenków, które dosłownie jak u Chrystusa miały nakarmić tłumy ludzi. Ważono chleb z apteczną dokładnością – dodatki wielkości fasoli były n a porządku dziennym. Niebezpieczna dla ekspedientki awantura wybuchała gdy komuś w tej malignie głodowej wydawało się że jest oszukany. Ilości chleba były różne zalecane od miesiąca i wartości kartki /pracująca, urzędnicza itd./. Największa ilość wynosiła 500 g. na kartkę pracownika. A wynosiła 500 g, najmniejsza zdaje się 150 g. – kawałek wielkości odpowiadającej drewnianej części szczotki której używasz do mycia rąk. Kartkę chowało się głęboko w zanadrze, chleb też. Nie wolno było pokazać chleba, było to niebezpieczne i najbardziej nietaktowne w tamtych czasach. Mogłeś położyć na progu srebrnego lisa, złoty zegarek – nikt nie ruszy, chleb musiałeś chować mocno. Dlatego po dokonanych mniej lub więcej podziale chleba – każdy członek rodziny zanosił swój do jemu tylko znanej kryjówki. Nierówność kartek stwarzała dramaty – jeden dostawał więcej, drugi zupełnie mało – podział na równe części znajdował się wyjątkowo rzadko i to w rodzinach gdzie świadomie ktoś się poświęcał. U nas nie było tak, muszę przyznać że tylko w początku brało się wspólnie, dzieliło się równo – potem my z mężem

oddzielił się od reszty, a oni też się tam podzielili. Chodzi o to, że mąż mój nie pracował, dostawał mało, ja natomiast miałam najlepszą kartkę, bo w grudniu personel medyczny przydzielony został do ciężko pracujących. Z przyjemnością muszę powiedzieć dziś że był u nas porządek z tym – pobieraliśmy wspólnie, dzieliłam na dwie równe części, nigdy nie oszukałam tego człowieka, a mogłam bo był łagodny i zrezygnowany. Inna rzecz że nawet wtedy podziwiałam jego wysokiej klasy uczciwość – on chodził po chleb, przynosił zawsze i spokojnie kładł przede mną wszystkie najdrobniejsze okruszki. Wtedy nie zwracałam na to uwagi – dziś go podziwiam. Chleb dawali na dzień naprzód. Ile dramatów ile przestępstw miały w sobie kolejki, ile ludzi umarło na progu piekarni – za dużo o tym mówić. Około każdej piekarni zbierał się zawsze mały rynek ponieważ chleb był jednocześnie jedyną wartością wymienną. Ustalony była ścisły cennik, wartość przedmiotu lub usługi oceniana była na chleb, nie koniecznie już kupiony – mogła być to chlebna kartka. Tak nie pamiętam już dziś dokładnie co dziwne bo często wymieniałam chleb na kostkę cukru/ nie mogłam bez cukru, wolałam bez chleba/ ile kosztował cukier, tytoń, kasza jaglana itp.

Podczas mojej nieobecności w domu mąż pozjadał glicerynę, tran i inne jadalne leki oraz świece których używał do smarowania patelni. W ogóle sposób przyrządzania pokarmów o ile można w ogóle o takim mówić był swoisty. Chleba nie jadło się na surowo – wszyscy i mężczyźni i kobiety podsmażały go na patelni pokrajany w cienkie paski. Patelnie smarowało się rycyną, świecą lub wodą. To poranne smażenie chleba było nabożeństwem.

W początku stycznia udało mi się wymienić zegarek męża na 5 małych bochenków chleba – liczyliśmy że starczy nam na tydzień – zjedliśmy go w półtora dnia – krajało się cienki przeświecające kromki – pamiętam był suchy lekki i bez soli.

Dyrektor szpitala i jego zastępca byli żydzi. Zastępca dz. Lekutowicz chorował na cukrzycę, lubiłam mieć z nim dyżury – człowiek ten nie głodował i nawet czasem dawał kilka pastylek sacharyny. Któregoś dnia zawołał mnie i z miną tajemniczą zaproponował kilową torebkę mąki kartoflanej, byłam olśniona jego wspaniałomyślnością, nie przypominam a drugi dzień zrozumiałam jej sens. Nie przyszli obaj do pracy ani pan dyrektor ani zastępca – odlecieli samolotem poza pas obloty – to było możliwe przy ich kontaktach i gotówce. Potępiono ich i ogłoszono dezertarami pracy, lecz ci co podpisali ten wyrok, poumierali pewnie wcześniej.

W szpitalu oburzali się że ja zanoszę wszystko do domu, żartowali że to dla babci – nikt nie domyślał się że dla mężczyzny, a ja nie wyprowadzałam ich z błędu.

Coraz trudniej było z rana podnosić się do pracy, miałam obrzęki dolnej połowy ciała, schylenie się przy wkładaniu obuwi było nieznośne, a jednak przestrzegaliśmy częściowego rozbierania się do łóżka.

(...)

pociski i bomby /choć to paradoksalnie brzmi/ były tym co nas przy życiu trzymało bo dawało znać o istnieniu świata w ogóle.

Ja myślę, że rozwijała się choroba głodowa bo przyszła bezsenność – całymi godzinami człowiek leżał i myślał tylko o jednym – kiedy nastąpi rano, otworzą piekarnię i można będzie wykupić chleb. Każdy wysiłek kosztował drogo, trudno było z rana ubierać się, wychodzić z domu do pracy. Co 10-20 kroków i widziało się przyprószone śniegiem leżące postacie ludzkie, już zazwyczaj nie podchodziło się pomagać bo wiedziało się że samemu upadnie. Zwłoki były ubrane lub półnagie, rozrzucone na ulicy, nie sprzątane przez nikogo zmarznięte. Zwłoki schowane w bramach, leżące w pustych mieszkaniach. Zwłoki zmarłych w stalach, złożone jak drzewo w wysokie stopy. Na wiosnę jak się trochę ocknęli z tego odrętwienia i zaczęli sprzątać stopy te przewyższające wysoki mur szpitalny rąbano kilofami na bryły i wywożono za miasto.

Niektóre trupy miały powycinane miękkie części, nie zastanawiałam się wtedy co to ma znaczyć. W ogóle nie interesowałam się tymi trupami, najwyżej wzdychałam kiedy musiałam obchodzić na drodze. Nie było to moje specjalne nastawienie. Nie bałam się, nie byłam przerażona, ani nastraszona, wcale nie myślałam o tym że jeden krok dzieli mnie od takiego końca. W ogóle o niczym prócz chleba nie myślałam – Wygląd żyjących był z pewnością dziwny – że tam nikogo sytego z fotoaparatem nie było – mógł pozbierać ciekawy materiał. Obraz głodu w całej jego wyrazistości.

Wiem że byliśmy bardzo chudzi, bardzo bladzi i bardzo zakopconych twarzach zapadniętych zgaszonych oczach. Nikt nie śmiał się i nie uśmiechał się. Krok powolny i z wysiłkiem. Miałam mostek po drodze, już od domu zaczynałam przygotowywać siebie na jego 5 stopni w górę i 5 w dół. Chciałabym zobaczyć swoje historie chorób z tamtego okresu, bo nie pamiętam co tam pisałam.

Umierało więcej mężczyzn, daleko gorzej znosili oni, nie myli się, wyraźnie dziczeli, zamknięci w sobie mrukliwi zakopceni mogli siedzieć cały dzień i milczeć wpatrywać się w jeden kąt. Już to jedno mogło człowieka do szału doprowadzić. Zatracało się wszelkie pojęcie płci, naturalnej wstydlivości – nie przypominam sobie żebym widziała ludzi załatwiających się na ulicy lub żebym to sama robiła, natomiast zasługuje na uwagę fakt, że łaźnie były wspólne /oszczędzano paliwa/ mężczyźni i kobiety podobno /nie byłam sama w tym okresie w łaźni/ myli się obok siebie bez żadnego wrażenia.

Cierpiałam bez słodyczy we śnie najwięcej widziałam cukier. Kiedyś w dyżurce którejś z lekarek upadł pod stół kawałek cukru wielkości, nie podniosła go z ziemi. Ja nie spuszczałam z niego oka, przeczekałam gdy wszyscy wyszli, wlażłam szybko pod stół i zjadłam go. Byłam wtedy w 7-mym miesiącu ciąży.

Mieliśmy kota, głodował z nami razem, zdziczał zupełnie. Na naradzie rodzinnej postanowiono go zabić żeby się nie męczył no i zjeść. Uduśliłam go własnoręcznie, nie stawiał oporu. Do jedzenia się nie nadawał ze wszystkich otworów zwierzęcia

leciała ropa, zamiast mięśni galaretowata błonka. Byliśmy zmartwieni nie tym że tyle żył lecz tym że nie mógł służyć po śmierci, zabrał nam jeszcze jedną szansę.

Jak w krzywym zwierciadle było wszystko na odwrót, na ogół nie dziwili się niczemu, zdziwienie jak każdy przejaw uczucia wymaga energii, więc za kosztowne. Lecz jeśli już chodzi o zdziwienie to raczej dziwili się że człowiek żyje niż temu że umarł. Dla zgonu znów zostało użyte słówko żargonowe, nie używane w żadnych innych okolicznościach. Nie mówiono „umarł”, „skonał”, „nastąpił zgon”, nie po prostu krótko i lakonicznie określali rosyjskim słowem „zagnałsa”

(brak kartki)

Wzdłuż dwoje sanek dziecinnych ulokowałam się opatulona kołdrami zupełnie – był straszliwy mróz. Sanki ledwo ciągnięte przez dwóch wygłodzonych mężczyzn – mego męża i sąsiada z kamienicy, nawiasem mówiąc też z rodziny uchodźców polskich. Sanki skakały na wybojach, myślałam, że jazda nigdy się nie skończy. Było to 29 stycznia -dzień mego dyżuru w szpitalu. Ledwo zdążyłam wgramolić się na łóżko jak urodziłam 8-miesięczną dziewczynkę. Po kilku dniach umarła jak wszystkie inne dzieci. Nie mogłam temu zapobiec, nie było pokarmu zupełnie. Przeszłam wszystko co przechodziły nasze pacjentki. Sala bez światła, zabite dyktą okna, zimno, dym, obok zmieniające się chore. Sąsiadka moja duża ciężka kobieta przywieziona nieprzytomna z eklampsją rzucała się i charczała na łóżku ze trzy doby, aż umarła. Miałam temperaturę wysoką, obrzęki spadły, okazało się, że jestem ogromnie wyniszczona, do tego biegunka i kaszel bez chwili przerwy. Klinika nasza w tym czasie była czysto położniczą – nie bało komu rodzić. Jedno półpiętro tylko pozostało dla kobiet. Reszta została przerobiona na swoisty szpital – jakich się nigdzie nie widuje. Był to stacjonar dla dystrofików z tam że każda fabryka czy zakład na swój koszt wyremontowali jedną czy dwie sale, to znaczy zabili na nowo okna dyktą uszczelnili je, wstawili piecyk kierowali tam swoich pracowników chorych na „głód”. Leczenie całe polegało na leżeniu tzn. braku wszelkiego ruchu i wysiłku oraz wzmożonym karmieniu. Dawali tam rzeczywiście wspaniale – pół kilo chleba, 50 g. masła, 100 g cukru ponadto supę i kaszę na obiad i kaszę na kolację. Przyjmowała zaś chorych nasza stara izba przyjęć położnicza. Wyobrażasz sobie jak trudno było się tam dostać. Trafiłam tam dzięki sprawiedliwości i życzliwości naszej zastępcy do spraw leczniczych. Była to nieprzyjemna, wulgarna, tęga baba, mało inteligentna, i bardzo chytra. Nie lubiano jej i bano się. Żyła dobrze, w tamtych czasach mając przyjaciół przy produktach potra.

(brak kartki)

Ona to właśnie wzięła nasz zegarek. Pamiętam do dziś pierścienie na jej grubych kielbaskowatych palcach i cudowne futro. Nazywała się Kotowicz, mieszkali

oni za miastem i nawet trzymali wtedy krowę co było już zaiste cudem wtedy. Dość na tym że ta kobieta chciała mi pomóc i pomogła jak nikt. Przeniosła mnie na górę do stacjonaru. Nie dość tego kiedy w odwiedziny przywlekł się mój mąż i sennym głosem oświadczył że dwa razy upadł na ulicy, przeraziłam się i zaczęłam płakać a to też było bardzo dziwne bo nie płakało się wtedy. Ulokowała ona i jego w tym stacjonarze na męskiej sali z tym że nie wolno nam było przyznawać się do „pokrewieństwa”. Więc pisaliśmy do siebie karteczki przez sanitariuszkę. Była to wielka wygrana, bo kartki jego i moją odesłałam do domu i staruszkowie przez cały miesiąc mogli z chleba korzystać. Nie było to przepisowo kartki należało oddawać przy przyjęciu.

Myślę że wtedy przechodziłam chorobę głodową taką jak ją w podręcznikach opisują – ogromne osłabienie, apatia, niechęć do wszystkiego. Myśli zajęte jedynie i wyłącznie swoją osobą i poświęcone jedzeniu. Rozmowy tylko o jedzeniu. Świat nas nie interesował i nie wiedzieliśmy że istniał, biegunka, ciągnące bóle w mięśniach i ścięgnach podudzi. Bezsensowność. Do 11-12 nie można było zasnąć, od czwartej już się budziło wszystko. I zimno wiecznie. Daleko więcej niż wyniki wojny interesowała człowieka własna biegunka, pragnę zaznaczyć, że nie czytałam wtedy ani jednego zdania. Radia nie było, gazet też, książki nie oglądałam od kilku miesięcy, żadnego planowania w rozdziale posiłków nie było ani u mnie ani u innych – zjadało się z miejsca wszystko co się dostało. Jak z rana o 9-tej cały chleb cukier i masło szło na raz, potem długo czekało się do obiadu. W mojej sali były kobiety z jakiejś fabryki, nie wiem dokładnie jakiej, tylko gdy ich przychodzili odwiedzać koleżanki przynosiły w buteleczkach olej. Więc miało się czym świecić – inne stale tonęły w półmroku w dzień. Poza tym dostawałam kilka razy spodeczek tego niezbyt już świeżego oleju – maczało się chleb. Płacliwość, rozdrażnienie, logoreja, bieg myśli.

Budynek naszej kliniki położniczej stał w złym miejscu. Naprzeciwko znajdował się „Krasnyj Treugolnik„, jeden z największych zakładów przemysłu gumowego w Rosji. Niszczono jego dzień w dzień i wszystko co nie trafiło na jego teren trafiało w nas, tak że byliśmy zniszczeni dokumentnie od stronu ul. Gaaza. Był to pociski artylerii dalekosiężnej.

W końcu lutego wyszłam stamtąd do somu i do pracy. Jakby trochę oprzytomniałam po tym jedzeniu, choć wiecznie byłam głodna i myślałam o jedzeniu, o żarciu. w domu spójrzałam pierwszy raz od kilku miesięcy w lustro- podobałam się sobie- byłam biała jak kreda i cienka jak minog. Poruszałam się z trudem bo duszność została. Ale głowę miałam stanowczo normalniejszą, bo widziałam przynajmniej co się naokoło mnie dzieje. Zobaczyłam twarze i zaczęłam rozumieć gdzie jesteście i co się dzieje.

Pracowałam na starym miejscu z tym, że przyjmowałam chorych do stacjonaru. Przychodzili sami lub przywozili ich na sankach owiniętych w koce, które niezależnie od barwy pierwotnej były szare od wszy. Widziałam dużo, lecz materiału ten nie został ani przebadany ani opisany, aż żal, bo był ogromny i bogaty.

Widziałam suchą postać głodu, oraz postać z obrzękiem. Dużo szkorbutu oraz innych zmian, które potem zaczęto nazywać jako pelagra. Zupełnie były to podzwrotnikowe typy ci leningradczycy-brązowa wyschnięta skóra, pokryta jak u tygrysa centkami, wyszczerzone w suchym połysku czarnych spieczonych warg zęby. ataki historyczne straszne u mężczyzn. Z kobiet żadna nie miała okresu po kilka miesięcy do dwóch lat. To ostatnie zjawisko nie było związane tylko z głodem, bo potem obserwowałam je u zdrowych jak konie młodych kobiet pracujących przy sprzedaży, a więc z przyczyn zrozumiałych nie zagłodzonych. Z pewnością był to wpływ psychozy bombardowań i obstrzałów o których nie mówię. Z tym, że w najgłodniejszym okresie, to znaczy październik 1941-marzec 1942 bombardowań nie było, obstrzały natomiast nie ustawały i miało się wrażenie, że Niemcy cudownie obeznani są z rozplanowaniem miasta, bo pociski latały dokładnie wzdłuż ulic. Wychodząc z domu człowiek nie był nigdy pewny powrotu, do tego się przyzwyczailiśmy.

Już nie miałam w nocy dyżurów, przychodziłam po trzeciej do domu. Trochę ociepliło się zaczęło świecić słońce. Ale wciąż jeszcze była zima-skończył się zapas piłowanego drzewa-trzeba było piłować. Drzewa mieliśmy dużo, zapasy zrobione na zimę prwie nietknięte bo gotowania nie było. Były to przeważnie olbrzymie kłody brzożowe, ciężkie jak słonie, te kłody które ja własnoręcznie jesienią przetaszczyłam z ulicy, jak je samochód ciężarowy zrzucił przed wejściem. Też wybiealiśmy najcieńsze z nich i na wierzchu leżące-brewienko grubości dyszla i piłowaliśmy z sapaniem ok. 40 minut i spoceni byliśmy jak myszy i wykończeni.

W marcu dodali trochę chleba oraz zaczęli dawać po trochu na kartki amerykańską czekoladę z brył i cudowny ich szmalec, a także konserwy mięsne- przywozili to drogą lodową przez jezioro samochodami. Całe karawany tych samochodów ciągnęły nocą do miasta. Dawali tego bardzo pomału, ale były to cenne produkty. Niestety dla wielu żyjących było za późno. Tak obserwowałam to na swoich starszuchach-rodzicach ojczyzna. Nie wstawali już z łóżek, więc przynosiłam im pobrane na kartki porcje, kładłam każdemu przy łóżku. Połykali momentalnie, cieszyli się przy tym jak dzieci, płakali z radości i wzruszenia. Fantastycznie głód amienia psychikę człowieka, w żadnym przypadku nie powiem by uszlachetniał. To co widziałam, przeczy temu. Najbardziej kochający ludzie zazdrośnym okiem pożerali porcję sąsiada. Wszystko to na nic-biegunka bez przerwy, chyba to był okres nieodwracalny naruszenia własnego białka określana wtedy jako dystrofia III-śmiertelna. Odrzucając względy ludzkie na takich pacjentów żal było pokarmu, lepiej go było dać przy dystrofii I i II. Rozpoznanie ustalaliśmy na oko, nie potrafili dziś powiedzieć na jakich ścisłych danych opieraliśmy się, była to prawdopodobnie kwestia dużego opatrzenia się i tyle.

W marcu męża zabrali do wojska – poszedł o własnych nogach z czego byłam dumna do dziś dnia jestem dumna. Przeszkolili ich króciutko i wysłali na leningradzki front gdzie oczywiście w pierwszej walce został zabrany pod Kołpino.

Zawiadomienie listowne o tym otrzymałam jesienią, jak był jeszcze w koszarach. Jeździłam do niego raz – rozmawialiśmy chwilę na ulicy o zmierzchu, przywiozłam mu coś tam z jedzenia i najważniejsze wódkę która miała udobruchać chłama oficera który go tam gnębił za N „nadmiar inteligencji”. Pojechałam drugi raz – na Newskim pocisk trafił w przedni wagon, jakieś luźno leżące kończyny, krew ścisakająca z stopni pomostu. Pozrywało druty musiałam wracać. Następnego dnia nastałam koszary puste – wartownik pilnował i powiedział że wyruszyli wczoraj. W ten sposób skończyło się życie rodzinne.

Zostałam w mieszkaniu z dwojgiem konających ludzi. Była tam przed tym jeszcze dorosła córka ich z mężem i małym synem lecz oni w jakiś przemyślany sposób ewakuowali się jeszcze w styczniu – wyżyli są to ci sami ludzie których list z Lenigradu Ci ostatnio czytałam.

Za kartki dawali coraz lepiej, to znaczy przeraźliwie mało ale regularnie i pierwszorazowe produkty. Chleb poprawił się – pieczony z prawdziwej mąki bez domieszek był wspaniały. Zaczęli dawać wódkę po pół litra na miesiąc. Nie doceniałam wtedy wartości energetycznych alkoholu – wymieniałam ją z miejsca na cukier lub czekoladę już nie przypominam sobie w jakim stosunku. Machorkę.

Prócz nas wszystko okazuje się, było na swoim miejscu i w porządku – dzikim spojrzeniem obdarzyłam rozwichrzoną kępkę młodej trawy przebijający przez kamienie. Nie mogłam uwierzyć że to była taka jedna zima, nam się że minęły lata od poprzedniej zieleni.

W kwietniu w prawie jednym dniu zmarli obaj rodzice ojczyma. Za dzienną kartkę chlebną jednego z nich przyjaciółka moja pomogła mi obszyć ich ciała w białe nowe obrusy, za drugą kartkę najęło się człowieka z wózkiem i zawiozło się na punkt zwozu zwłok. Obowiązkowo musiały być zaszyte w tkaninę jak mumie. Każdego przyjętego wpisywali do księgi - dane personalne jego oraz osoby dostarczającej dawali numer i pokwitowanie. Kilka razy dziennie przyjeżdżały samochody i zabierały te mumie za miasto, gdzie pochowano, w mieszkaniach jednak jeszcze przez długi czas leżały trupy, bo nikt tam nie zaglądał prócz złodziej nie zaglądał.

W dużym pięciopokojowym mieszkaniu zostałam jedna. Po trochu musiałam zabrać się do prania niezbędnych rzeczy bo całą ziemią się tego nie robiło, było tego tych warunkach braku wody sporo, wyrzucało się po prostu na nasze zapasowe schody/mieszkanie mało oddzielone wejście kuchenne i tak zwane „paradne przez które w inne czasy wchodzili goście lub ojczym ubrany w berliński kapeluszone wbiegał z po schodach. Zawalone były teraz drzewem i brudną cuchnącą bielizną.

Zostały same grube drewna których rozpiłować nie potrafiłam więc tylko paliłam papierami, szmatami, kawałkami dykty i tym wszystkim co w takim od lat zaniedbanym mieszkaniu mogło się nabierać. Gotowałam w rondelku wodę, sypałam pół szklanki mielonej kaszy jaglanej, trochę soli i sodki, po kilku minutach kasza była gotowa. Tazczyłam to do pokoju, dopalałam w kuchni, jadłam z rondel-

ka, potem piłam ze szklanki wrzątku z cukierkiem lub kawałkiem cukru, momentalnie układałam się do łóżka. Podczas jedzenia czytałam i grzałam ręce na szklance. Pozostawiona na stole rano przymarzła do spodka resztki wody też „światła nie było – świec oczywiście też. Ale było oświetlenie – wynalazek tamtejszych czasów – buteleczka z jakimś paliwem i małym knotem. Światło małe jednak wystarczało do czytania, reszta pokoju była pogrążona w głębokiej ciemności. Nie rozbierałam się tej zimy. Zdejmo wałam tylko palto – łóżko miałam też dostosowane do temperatury – na całą jego długość położony był worek z dużego kozucha. Właziłam tam na noc, zatykałam się ze wszystkich stron i tak do rana. Rzecz ciekawa że tej zimy dużo czytałam – ale nic nowego. I tylko pewne rzeczy. Dziwny wybór – Pickwika, Jerom – Jerom, Awareczko. Czytałam to wszystko z ponurą miną a jednak musiałam czytać rzeczy humorystyczne. Z rana zawsze znajdowałam sodę w szklance zmarznę tą. Tak spędziłam zimę, o myciu się u nie mogłam myśleć bez dreszczy. Ocierałam się codziennie mocno o zawsonych ludzi. Nic dziwnego że zaczęła się drapać sama. Nie zwróciłam na to uwagi z początku, nawet naiwnie pomyślałam że to pewnie świąd. Aż wreszcie ktoś ze strony zwrócił mi uwagę. W domu rozebrałam się – zdębiałam. Nosiłam ciemną jedwabną, sportową koszulkę z długim rękawem szarym kołnierzem i mankietami. Właśnie w niej w każdej dziurce trykotażu siedziała wesz. Na drugi dzień wlałam u nas pod prysznic gorący, przebrałam się i wszystko minęło. Dowodzi to wszystko jednak że byłam naprawdę niespełna przytomności. „Za dobrą pracę” kilka osób i ja w tej liczbie dostaliśmy po pół kilo koniny. Było to 28 stycznia. W domu pokrajałam, włożyłam do rondelka i postawiłam. Zaczęliśmy w szpitalu dla chorych dostawać „chorzy w szpitalach oraz cała ludność zaczęła dostawać wywar z młodych igieł jodły. Świństwo ogromne. Na ulicach sprzedawali pączki jadalnej trawy – lebiody oraz liście buraczane. Powstały popularne potrawy tamtych czasów – placki z fusów kawowych oraz placki z liści buraków z dodatkiem mielonej kaszy jaglanej. Była to jedyna kasza którą dawali na kartki oraz można już było nabyć za rzeczy. Nie gotowało się jej w całości zawsze męło się na młynku do kawy. Wychodziła drobna jak manna, gotowała się szybko i była oszczędna bo dużo wychodziło tego zwłaszcza że dodawało się trochę sodki, co znacznie powiększało objętość i pulchność.

W szpitalu dzieciennym na dyżurach dawali też całodzienne wyżywienie, mleko dla chorych robiono z amerykańskiego kondensowanego. Poza pracą zasadniczą miałam jeszcze dodatkową w dzieciennym szpitalu im. Pasteura w tej samej dzielnicy. Przyszła na dobre wiosna – zdjęło się z siebie zimowe szmaty – okazuje się że wyglądamy nadal dziwnie – wszystko bardzo wychudzone, szare na twarzy. Poza tym te brzuchy – każda z nas miała figurą jak przy 7-miesięcznej ciąży – nikogo to nie raziło zresztą, a żartować jeszcze się nie odzyskali. Przypuszczam że to był zanik mięśni.

Z opisu mojego można chyba wnioskować że z jedzeniem problem wyżywienia został rozwiązany – kartki były w pełni realizowane, ja jako lekarz byłam w lepszej

od innych sytuacji bo karmiono nas na dyżurach. Poza tym kilka mebli z mieszkania rodziców męża, które stało pustką, pozamieniałam u znajomej lekarki żydówki dr. Palcewa zamieniłam kilka obrazków i toaletkę na 2 kg kaszy jaglanej i trochę cukru. Tak że jadłam codziennie i z wyglądu przypominałam żywego człowieka. A jednak tak nie było i następna zima wypadła mi źle. Dała mi się we znaki, ale to jak zobaczysz już z nieco innych powodów. Bo na ogół to to co miało umrzeć poumierało, a to co przetrwało do jesieni 1942 to było do życia.

Jak mówiłam zajmowałam sama całe mieszkanie. Nie doprowadzałam go do porządku, nie miałam sił. Duże pustawe pokoje, okna zabite dyktą. W jednym z pokoi urządziłam strych – suszyłam bieliznę.

Radio było czynne, nadawali komunikaty o działaniach wojennych oraz zawiadomienia kiedy co na kartki dają w przerwach piosenki wojenne bardzo miłe. Mało siedziałam w mieszkaniu, wieczorami zaczęłam chodzić do tej samej przyjaciółki Szury, u której na początku tej historii wyrwało okna. Dwóch jej braci znałam od urodzenia, był to dom gdzie spędziłam pierwsze 9 lat życia. Wspólnie z nią i jej braćmi urządzaliśmy pogrzeby piskląt wypadłych z gniazd. Z ich dużej rodziny pozostały one dwie z siostrą – obaj bracia zginęli na froncie. Obaj malowali i dobrze, starszy często robił moje portrety ołówkiem. Do niej zaczęłam chodzić bo nie mogłam siedzieć sama. Ona też już się ocknęła od obłądu głodowego i stała się znów sobą. Podobał się jej u nas w mieszkaniu duży zegar ścienny i fotel kryty fibrem. Więc zaoszczędziła chleba na to i wymieniła go u mnie na nie. Rzecz ciekawa, że w rok potem przyznała mi się że czuje się winna że wtedy wykorzystała mnie i zbyt tanio dała, te rzeczy przecież były daleko więcej warte. Ale żadnej z nas nie przyszło do głowy że nie powinna była brać od niej chleba, a należało tak oddać. A mnie wtedy głupio było że mogłam z nią handel prowadzić i brać chleb zamiast podarować – tak wracała do nas ludzkość. Dawali na kartki rodzynki coś tam pół deka. Chodziłyśmy czasem we trójkę na Nowe na spacer, brałam je ze sobą i dzieliłam na trzy części i z namaszczeniem żułyśmy je po jednej. Zostałam bez zegara. W listopadzie 1942 przyszło zawiadomienie w śmierci męża, zaczęła się druga zima. Też była ostra. Były napady na mieszkania, może to były bajki, ale bałam się. Przeniosłam się mieszkać do małego pokoiku z oknami na podwórko. Światła nie było. Rozruszanie ramy lub jakaś odstająca dykta skrzypiały na wietrze, mnie się zdawało że ktoś chodzi, nie raz wychodziłam z siekierą na obchód innych pokoi. Dowodzi to że byłam zdrowsza bo się bałam. Z pewnością legowisko przypominało nieco pracownię doktora Fausta – ledwo zamieciona podłoga, czarne franki, frędzle.

(brak fragmentu)

Była to rodzina złożona z męża, żony i dzieci. Mieszkali oni w naszej kamienicy w jakiejś tam norze bo przyjechali do miasta niedawno z wsi białoruskiej. Prości

ludzie ledwo czytać pisać umiejący, lecz spokojni i solidni i nie pozbawieni wrodzonej inteligencji i taktu. On był kierownikiem transportu konnego, ona – kwadratowa mocna, flegmatyczna dziewczyna pracowała jako tragarz – rozwoziła po sklepach produkty. On przynosił do domu owies od koni, ona nie wracała bez tego po powrocie szperała po kieszeniach i wyjmowała z jednej garść grochu, z drugiej kawałek mięsa lub chleba. Córka Lusja – 14-letnia ładna i mądra dziewczynka prowadziła właściwe dom.

Zajęli oni pozostałe pokoje. W kuchni wymyto, na półce stanęły rondle. Codziennie palili na kuchence /olbrzymi/ stanęły rondle, zapachniało prawdziwym jedzeniem.

Przyglądaliśmy się sobie i już od kilku dniach poczynili oni pierwsze kroki zbliżenia – poczęstowali mnie talerzem kisielu z owsa, jest to bardzo smaczne danie. Trudne do przygotowania.

Nie mogę dziś wytłumaczyć sobie czy z obawy czy z wrodzonej dobroci, czy z obowiązku ludzi religijnych i uczciwych faktem jest że dzielili się ze mną każdym prawie jedzeniem swoim. Zdaje mi się że im kradzionemu owsu zawdzięczałam to że stanęłam wreszcie na nogi.

Po kilku miesiącach kobieta wpadła – była rozprawa sądowa i 12 ich skazano na więzienie od roku do 3. Były to wtedy procesy porządku dziennym. Ją zamknęli, on kręcił się dalej jak mógł. Czasem mnie prosili o wyrękę, jeździłam nieraz do więzienia odwoziłam jej paczki. Rozpaczała za dziećmi strasznie.

Życie w tym okresie można powiedzieć wracało do życia. Miasto uprzątnięto, przyjechali nowi ludzie z poza pierścienia, którzy ani rusz nie mogli zrozumieć co się tu działo. Człowiek o błędnym spojrzeniu, nie obciętych paznokciach powolny i z trudem myślący stał się nie modny. Mówiono: no wiecie teraz to już... Słowo dystrofik stało się obraźliwym przezwiskiem. W kolejkach przybysze żarli się z tymi co tu siedzieli, wybuchały straszne awantury szczególnie w stosunku do żydówek. Mężczyźni znów zaczęli zwracać uwagę na kobiety, a te ostatnie malować się i pilnować szwu na pończochach. Chociaż jedzenia wciąż było nam przynajmniej mało. Pamiętam przebywałam wtedy często z dobrą znajomą, można rzec przyjaciółką anatomo-patologiem dr. Lidią Linder. Kobieta ta mająca 20 letnią córkę i męża którego nikt nigdy na oczy nie widział bo mieszkali oddzielnie, miała dla mnie wiele życzliwości. Mieszkała przy szpitalu bo domu miała daleko. Noco- wałam często u niej na stole laboratoryjnym.

Wieczorami światło już się paliło choć nie we wszystkich dzielnicach, gotowałyśmy sobie duży rondel prawie pół wiadra iści buraków zabielenych otrębami zjadałyśmy tego po 5 głębokich talerzy i po godzinie byłyśmy głodne jak lwy.

Ale już fizycznie było raczej w porządku, co prawda okresu aż do 1944 roku niebyło i brzuchy były duże, ale chodziło się prędko i pracowało się normalnie. Ocknęły się zresztą i władze zwierzchnie lub powróciły z ewakuacji, zaczęły się znów inspekcje, kontrole, spieszne opracowanie żywych resztek olbrzymiego ma-

teriału, pisanie kilometrowych historii chorób, odżywała dyscyplina pracy, nabrało mocy urzędowej zwolnienie lekarskie, jednym słowem, pozostałym przy życiu wydano medal za obronę Leningradu /mam go/.

To co pozostało w nas prawdopodobnie jednak był głód psychiczny. Ja byłam nadal stale głodna, a z rozmów ze znajomymi wywnioskowałam że i oni chętnie coś stale jedli. Trudno było uczyć się w tym okresie. Wiem bo robiłam to właśnie, objęłam pracę w laboratorium klinicznym nie mając o tym zielonego pojęcia ani o mikroskopie ani o badaniu moczu i krwi. Musiałam się nauczyć. Ukończyłam 3 miesięczny kurs lekarzy laborantów, potem 3 miesięczny kurs anatomo-patologa. Robiłam sekcje w szpitalu, chodziłam na sodówkę. I wszędzie byłam głodna jak pies „Na kursie laborantów byłam razem z koleżanką z medycyny Jadwigą Andruszkiewicz, z którą potem byłam razem w wojsku przez cały czas wojny.

To co opisałam widziałam sama.

To o czym słyszałam nie mogę podać jako miarodajne, bo nie widziałam. A słyszałam z opowiadań wiele. Opowiadano jak umierali nasi znajomi, profesorowie, artyści, których znaliśmy. W ekspertyzie sądowej opowiadała mi dr. Boko-wa o tym jak asystent z anatomii prawidłowej Multanowski oraz jedna ze studentek zostali oskarżeni i skazani na 8 lat, on zaginął bez śladu za jedzenie zwłok. Ona sama nie jadła, przynosiła karmila rodziców. Opowiadano również jak matka zabijała konające młodsze dziecko żeby nakarmić starsze jak dzieci wydzierają chleb z ust rodziców i jak rodzice nie jedli karmiąc dzieci. Opowiadali o cudnym pokoju pewnego artysty gdzie na lakierowanej powierzchni fortepianu leżały zwalone ogony końskie i różne na pół obgryzione kości. Opowiadali, że samobójstw nie było. Ze wszystkie wrzody żołądka i wątroby zdawało by się nieuleczalne zupełnie przestały dolegać właścicielom. Opowiadali jeszcze wiele rzeczy strasznych, czasami cudownych, takich które z pewnością były bohaterstwem. Masz racje nie było tam nic z bohaterstwa, bo nie było właściwie walki. Nie można przecież nazwać bohaterstwem to że człowiek po prostu wpadł w pułapkę, w której nie było nawet okazji do wiele zginęło daremnie.

...Zjadłam właśnie ten kotlet, zapłaciłam 18 zł. 60 gr. W Polsce w wagonie restauracyjnym pociągu Katowice-Warszawa dnia 19.maja 1954 r.

Spojrzeniem leniwym i sytym obdarzam mknącą za oknem krajobraz. Dojeżdżamy do Skierniewic.

*Новое фундаментальное научно-справочное издание
о Татарстане. Рецензия на книгу: Татарстану – 100 лет:
иллюстрированные энциклопедические очерки.*

*Казань: Институт татарской энциклопедии
и регионоведения АН РТ, 2019. 600 с.*

*Авторы: Р.В.Шайдуллин (руководитель группы),
Л.М.Айнутдинова, Р.Р.Батыршин, С.Г.Белов, И.Р.Валиуллин,
Е.Б.Долгов, Ф.Г.Калимуллина, Ф.Г.Минниханов,
Л.М.Салахова, Б.И.Сибгатов, С.А.Файзуллин, М.З.Хабидуллин,
Б.Л.Хамидуллин. Главный редактор: И.А.Гилязов.
(Сергей Белов¹)*

Уникальность такого региона России как Татарстан заключается в том, что в силу своего географического расположения на слиянии двух крупнейших рек Евразии - Волги и Камы и границе лесной и степной зон, из-за чего здесь с глубокой древности шло постоянное движение, вытеснение и смешение разных племен, уже несколько тысячелетий назад он стал формироваться как многонациональная территория. В итоге здесь сложилась смесь из тюркских (татары, чувашаи), финно-угорских (удмурты, марийцы, мордва) и русского народов, исповедующих мусульманскую и православную христианскую религии, сохранились и язычники.

Одной из главных причин Февральской и Октябрьской революций 1917 г. стал остро стоявший в полиэтничной Российской империи национальный вопрос, связанный с неравноправным положением различных народов. Его решению отводилось большое место в политике Советского государства. Одной из основных форм этого решения стало создание национальных республик. 27 мая 1920 г. декретом советского парламента – Всероссийского Центрального Исполнительного Комитета была образована Татарская Автономная Советская Социалистическая Республика со столицей в Казани. Это событие ознаменовало возрождение государственности татарского народа, являющегося вторым по численности в России после русского, стало формой сосуществования представителей разных этносов и конфессий, населяющих Татарстан, основой ускорения прогресса их дальнейшего социального, экономического, культурного развития. За прошедшее после него столетие Республика Татарстан превратилась в один из наиболее экономи-

¹ Старший научный сотрудник Института татарской энциклопедии и регионоведения Академии наук Республики Татарстан.

чески, интеллектуально и культурно развитых регионов Российской Федерации и всего постсоветского пространства. Поэтому в 2020 г. планировалось широкомасштабные общереспубликанские мероприятия по празднованию векового юбилея этой значимой даты. Однако, осуществлению этих планов помешала пандемия коронавируса, в связи с чем особое значение получило издание научных трудов, посвящённых данному юбилею.

В частности, реализуя Постановление Кабинета Министров РТ «Об утверждении Плана мероприятий по подготовке и празднованию 100-летия образования Татарской Автономной Советской Социалистической Республики» коллектив Института татарской энциклопедии и регионоведения Академии наук Республики Татарстан подготовил фундаментальное юбилейное научно-справочное издание, посвящённое общественно-политической, социально-экономической и культурной жизни республики за этот период. Данный труд продолжает серию энциклопедических изданий, в том числе многотомную Татарскую энциклопедию, разработка которых была начата в 1990-е гг. под руководством академика М.Х.Хасанова. Накопленные в итоге более чем двадцатилетней работы многопрофильного коллектива учёных и специалистов солидные опыт и материалы позволили сконцентрировать и показать в одной книге всю наиболее важную и самую интересную информацию о республике. Представленный в форме энциклопедических очерков богатый фактический и иллюстративный материал раскрывает перед читателем основные вехи истории Татарстана, его государственного строительства, основные этапы и направления развития промышленности и сельского хозяйства, науки и образования, культуры и средств массовой информации, здравоохранения и спорта. Главным достоянием республики считается единая семья говорящих на разных языках и исповедующих различные религии народов, которые на протяжении веков живут в мире. Это единство стало своеобразной визитной карточкой Татарстана, а её мультикультурный опыт – примером сохранения межнационального согласия. Поэтому особое внимание авторский коллектив уделил этнокультурному развитию Татарстана, предоставив читателю возможность близко познакомиться с жизнью населяющих республику коренных народов.

Структура книги состоит из девяти частей. Открывающая её вводная первая часть, содержащая материалы о важнейших вехах политической истории Татарстана, становления татарской государственности, начиная с древности и средневековья, предшествовавших созданию Татарской республики, истории образования Татарской АССР 1920 г., а также о политических, социально-экономических и этнокультурных процессах, сопровождавших развитие республики в новейшее время. Вторая часть посвящена государственному устройству: в ней даны разделы об органах законодательной и исполнительной власти и управления, судебных и надзорных инстан-

циях, а также представлены республиканские награды, почётные звания и премии. В третьей части подробно рассмотрено административно-территориальное устройство республики: муниципальные районы, городские округа, города и посёлки городского типа. Четвёртая часть посвящена структуре народонаселения, в ней описаны проживающие в республике коренные народы, их традиции, обычаи, народные праздники и др. Пятая часть посвящена развитию образования и науки. Шестая часть рассказывает об особенностях местной экономики, включая промышленность, сельское хозяйство, строительство, транспорт, связь и информатизацию, торговлю и общественное питание, финансово-банковскую сферу. Здесь представлены как основные отрасли экономики, так и несколько десятков крупнейших и важнейших предприятий. Седьмая часть знакомит с такими областями культуры и искусства, как театр, музыка, кинематография, литература и фольклор, архитектура, изобразительное и декоративное искусство, музеи (в т.ч. музеи-заповедники), библиотеки, а также с действующими творческими союзами. Восьмая часть повествует о средствах массовой информации: периодической печати, теле- и радиовещании, а также книгоиздательском деле. Наконец, девятая часть содержит информацию о системе здравоохранения, медицинских учреждениях, спорте, спортивных организациях и объектах, получивших особо высокое развитие в последние годы. Очерки дают представление об эволюции и современном состоянии различных сфер жизни Татарстана, их местной и национальной специфике. Республика предстаёт как динамично развивающийся регион с богатым историческим наследием и большими перспективами развития в будущем.

Как особое достоинство издания, нужно отметить то, что оно содержит богатейшую документальную иллюстративную базу (порядка 2000 единиц), в т.ч. множество портретов исторических личностей, карты и пр. Широко использованы иллюстративные материалы Государственного архива, Национального музея, Дома Дружбы народов, республиканских и муниципальных органов власти Республики Татарстан, причём, значительная часть иллюстраций публикуется впервые.

Книга представляет большой интерес для специалистов в различных сферах, историков, краеведов, в целом, как нельзя лучше подходит для желающих получить более глубокое представление об истории и современном состоянии Татарстана, будет интересно и полезно широкому кругу читателей, позволит узнать много нового о Татарстане и его народах.

ZASADY DOTYCZĄCE DRUKU:

1. Objętość artykułu do 1 arkusza wydawniczego (40 tysięcy znaków wraz ze spacjami).
2. Czcionka – Times New Roman, wielkość – 12, interlinia – pojedyncza, przypisy – dolne!.
3. **Przypis na dole strony** powinien zawierać: inicjał imienia i nazwisko autora, tytuł pracy (napisany kursywą), miejsce i rok wydania oraz stronę.

Wzór przypisów:

- R. Pipes, *Rewolucja Rosyjska*, Warszawa 2006, s. 229.
 - J. Łojek (red.), *Prasa polska w latach 1661-1864*, Warszawa 1976, s. 20.
 - J. Sobczak, *Przemiany ustrojowe w Rosji w latach 1905-1907 i nowa redakcja Ustaw Zasadniczych*, w: A. Duszyk, K. Latawiec, M. Mądzik (red.), *Z dziejów pewnego eksperymentu. Parlamentaryzm rosyjski na progu XX stulecia w kontekście kształtowania się świadomości politycznej narodów imperialnej Rosji*, Radom 2008, s. 56.
 - T. Aleksiejewa, *Francesco Bartolomeo Rastrelli i kultura rosyjska*, „Biuletyn Historii Sztuki” 1980, nr 3-4, s.10-12.
 - Н. А. Баскаков, *Русские фамилии тюрского происхождения*, Москва 1979, с. 55-56.
 - *Губернии Российской Империи. История и руководители. 1708-1917*, Москва 2003, с. 6.
 - В. Кобак, Ю. М. Пирютко (ред.), *Исторические кладбища Петербурга*, СПб 1993, с. 59.
 - Н. В. Юхнева, (ред.), *Этнография Петербурга – Ленинграда*, № 1, Ленинград 1987, с. 90.
 - И. А. Дьяконова, *Прямые германские инвестиции в экономику имперской России*, w: В. И. Бовыкин (ред.), *Иностранное предпринимательство и заграничные инвестиции в России: Очерки*, Москва 1997, с. 47-67.
 - В. М. Безотосный, *Национальный состав российского генералитета 1812 года*, „Вопросы истории” 1999, № 7, с. 12.
4. Zdjęcia do tekstu w formacie *.jpg, dobrej jakości, minimum 1 MB.
 5. Artykuły muszą zawierać niewielkie (kilka zdań) streszczenie w języku polskim i angielskim (summary), słowa kluczowe (keywords) oraz zamieszczoną na końcu artykułu bibliografię. Wykaz prac powinien być uporządkowany alfabetycznie według nazwisk autorów.

Wzór listy bibliograficznej:

- Berton P., *The Japanese Communist Party and Its Transformations*, w: „Japan Policy Research Institute” No. 67, 2001.
 - Баскаков Н.А., *Русские фамилии тюрского происхождения*, Москва 1979.
 - Judt T., *Rozważania o wieku XX*, Poznań 2013.
 - Maternicki J., *Mitologizacja i demitologizacja historii*, „Przegląd humanistyczny” nr 3, Warszawa 1989.
 - Trenin D., *Russia and Poland: a friendship that must not fail*, <https://www.opendemocracy.net/od-russia/dmitri-trenin/russia-and-poland-friendship-that-must-not-fail> [dostęp: 21.01.2016].
6. Cytaty ujmujemy w cudzysłów (nie kursywą). Cytaty objętością trzy wiersze i więcej prosimy podawać jako tekst blokowy czcionką Times New Roman 10 pkt. Fragmenty opuszczone należy oznaczyć trzema kropkami w nawiasach (...).
 7. Prosimy o przesłanie krótkiego biogramu autora: imię i nazwisko, stopień naukowy, stanowisko, miejsce pracy, nazwa uczelni, nazwa wydziału, nazwa instytutu (zakładu, katedry), e-mail.
 8. Języki publikacji: polski, angielski, rosyjski, ukraiński, białoruski.
 9. Redakcja pisma zastrzega sobie prawo do skrótów tekstu po konsultacji z autorem.

Materiały proszę nadsyłać na adres e-mail: garczyk@amu.edu.pl

